

Emil Mård Vaadal Eliasson

Bygdas beste bønder?

Utmark, handel og sosial stratifikasjon i
Jemtland 1445-1645

Masteroppgave i historie

Trondheim, mai 2015

Emil Mård Vaadal Eliasson

Bygdas beste bønder?

Utmark, handel og sosial stratifikasjon i Jemtland 1445-1645

Masteroppgave i historie

Institutt for historiske studier

NTNU

Trondheim, våren 2015

Omslagsfoto: Utsikt fra Ottsjö i Undersåker, Jemtland.

Link til bilde: www.womenshealth.se/cidocpart/3464

Forord

Ja, så er det over. Etter to år med spennende, men samtidig krevende år med dette arbeidet er oppgaven endelig ferdig. Gjennom både opp- og nedturer med både god flyt og skrivesperre har jeg hatt god støtte fra mange hold. Først og fremst vil jeg takke min veileder Magne Njåstad for uvurderlige tilbakemeldinger, gode diskusjoner og råd underveis. Dette har vært avgjørende for oppgavens progresjon og jeg setter stor pris på hjelpen jeg har fått.

En stor takk går også til landsprosten Erik Anderssons minnesfond som har bidratt økonomisk til at dette arbeidet har blitt gjennomført. Likeså fortjener Landsarkivet i Östersund heder og ære for den gode hjelpen med kildematerialet. Dette arbeidet har heller ikke latt seg gjennomføre uten mindre faglige pauser, og jeg vil takke alle på lesesalene 6383 og 6392 for et godt og trivelig miljø under arbeidet og hyggelige avbrekk mellom skriveøktene. I så måte vil jeg også rette en takk til vår linjeforening Det Historiske Selskab som har gjort studietiden ved NTNU svært minneverdig.

I faglig sammenheng har jeg hatt god nytte av min svigermor Aud Mari som har bistått med korrekturlesning og konstruktive tilbakemeldinger. En takk går også selvsagt til Mamma og Pappa for god støtte underveis. Den største støtten har likevel kommet fra min kjære samboer Maria Antonie som til siste slutt har måttet holde ut med å få høre ordet «avradsland» hver dag i de to siste årene. Likevel har hun alltid vært til stede når jeg har trengt det.

Emil Eliasson,

Trondheim, 15 mai 2015,

Forkortelser

DN: Diplomatarium Norvegicum

JHD: Jämtlands och Härjedalens diplomatarium

JD: Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll

Ngl: Norges gamle love

NHD: Norske Herredags-Dombøger

Räfsten: Räfsten med jämtarna – Rannsakningsprotokollen efter Baltzarfejden 1613

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1 <i>Problemstilling</i>	1
1.1.1 Utmarksressurser som grunnlag for sosial stratifikasjon	1
1.1.2 Sosial stratifikasjon	4
1.2 <i>Historiografi</i>	6
1.2.1 Jemtland	6
1.2.2. Bondeeliten i Jemtland	9
1.2.3. Handel i tidligere jemtisk historieskriving om eldre tid	12
1.2.4. Hovedlinjer i den seneste forskningen om handel og eliter i Jemtland	15
1.3 <i>Framgangsmåte</i>	18
1.4 <i>Kilder</i>	19
1.5 <i>Oppgavens struktur</i>	21
2. Kartlegging av utmarksressursene i Jemtland 1445 – 1645	23
2.1 <i>Definisjoner og avgrensninger</i>	23
2.2. <i>Avradsland</i>	23
2.3. <i>Avradslandenes eiendomsrettslige stilling</i>	25
2. 4. <i>Avradslandenes ressurser</i>	34
2.5. <i>Ødesbøl</i>	37
2.6. <i>Skatteskog</i>	39
2.7. <i>Skatteskogenes ressurser</i>	43
2.8 <i>Dyregraver</i>	45
2.9 <i>Fiskevald</i>	47
2.10 <i>Handel med utmarksprodukter</i>	49
2.11 <i>Konklusjon</i>	54
3. Elitene i Jemtland 1445 – 1613 – to eksempler	57
3.1 <i>Definisjoner og avgrensninger</i>	57
3.2 <i>Bøndenes offentlige verv 1445 – 1613</i>	57
3.3 <i>Undersøkelsesområdene</i>	59
3.4 <i>Revsund tinglag 1470 – 1536; tilfellet Sund og Gimdalens avradsland</i>	61
3.4.1 <i>Sundbøndenes posisjonering gjennom offentlige verv</i>	61
3.4.2 <i>Gimdalens avradsland og Sundbøndenes øvrige utmarksressurser</i>	62
3.4.3 <i>Øvrige representanter for bondeeliten i Revsund:</i>	68
3.4.4 <i>Revsund tinglag 1470 – 1536 – en oppsummering</i>	68
3.5 <i>Undersåker tinglag 1494 – 1536; tilfellet Ottsjö og Ottsjö avradsland</i>	69
3.5.1 <i>Ottsjöbøndenes posisjonering gjennom offentlige verv</i>	69
3.5.2 <i>Ottsjö avradsland og Ottsjö-ættens øvrige utmarksressurser</i>	70
3.5.3 <i>Øvrige representanter for bondeeliten i Undersåker</i>	72
3.5.4 <i>Undersåker tinglag 1494 – 1536 - en oppsummering</i>	72
3.6 <i>Konklusjon</i>	73
4. Elitene i Jemtland 1613 – 1645 – to eksempler	75
4.1 <i>Definisjoner og avgrensninger</i>	75
4.2 <i>Bakgrunn</i>	75
4.3 <i>Bøndenes offentlige verv 1613 – 1645</i>	77
4.4 <i>Undersøkelsesområdene</i>	78
4.5 <i>Revsund tinglag 1613 – 1645; Nils Jonsson i Anviken</i>	79
4.5.1 <i>Nils Jonsson i Anvikens posisjonering gjennom offentlige verv 1621 – 1637</i>	79
4.5.2 <i>Nils Jonssons forsøk på å tilegne seg omfattende utmarksressurser 1635 – 1640</i>	79

4.5.3 Revsund tinglag 1613 – 1645 – en oppsummering	83
4.6 <i>Undersåker tinglag 1613 – 1645; Brødrene på Nyland</i>	83
4.6.1 Nylandsbrødrenes posisjonering gjennom offentlige verv	83
4.6.2 Höttöns avradslend og Nylandsbrødrenes øvrige utmarksressurser	84
4.6.3 Undersåker tinglag 1613 – 1645 – en oppsummering	85
4.7 <i>Strid om skattefiskene etter Baltzarfeiden</i>	86
4.8 <i>Konklusjon</i>	87
5. Konklusjon	89
Litteraturliste	I
<i>Kilder på nett:</i>	<i>I</i>
<i>Trykte kilder:</i>	<i>III</i>

1. Innledning

1.1 Problemstilling

I denne oppgaven skal jeg undersøke følgende problem:

Jeg skal i dette arbeidet ta for meg landskapet Jemtland i 200-års-perioden mellom 1445 og 1645. Jeg tar da sikte på å undersøke hvorvidt den sosiale eliten blant bøndene i landskapet i denne perioden også utgjorde en økonomisk elitegruppe. Undersøkelsen bygger på en hypotese som tar utgangspunkt i at det økonomiske grunnlaget for en slik gruppe ikke kan ha bygget på besittelse av agrare ressurser. Hypotesen tar da utgangspunkt i at et slikt økonomisk grunnlag for sosial stratifikasjon har vært å finne i besittelse av de i Jemtland tilgjengelige ikke-agrare ressurser som utmarksressurser og handel.

Dette er en noe komplisert problemstilling som reiser flere spørsmål, noe som nødvendigvis krever en nærmere presisering. Det er dette jeg skal gjøre i det følgende underkapittel, ved å først gi en bakgrunn for problemstillingen i seg selv.

1.1.1 Utmarksressurser som grunnlag for sosial stratifikasjon

Formålet med dette arbeidet er å undersøke hvorvidt det fantes en elite innen bondestanden i Jemtland i en gitt periode og i så fall hvilke ressurser denne eliten baserte sin posisjon på.

Undersøkelsen er kronologisk avgrenset til perioden 1445 – 1645 og geografisk til landskapet Jemtland. Med en undersøkelsesperiode på 200 år har jeg sett meg nødt til å ytterligere dele inn arbeidet kronologisk slik at undersøkelsene fordeler seg på to perioder, nemlig 1445 – 1613 og 1613 – 1645. Heri ligger også en økonomisk dimensjon da jemtens økonomiske status endret seg noe i 1613.¹ De utvalgte undersøkelsene er gjort som punktstudier i både geografisk og klimatisk sett forskjellige deler av Jemtland. Dette er gjort med tanke på større representativitet for landskapet som helhet. I dette arbeidet vil jeg gjennom studie av kilder fra perioden 1445 – 1645 søke indikasjoner på sosial stratifikasjon innen bondesamfunnet i Jemtland, samt undersøke hvorvidt posisjonen til et eventuelt høyere strata av dette sjiktet var fundert på besittelse av og handel med utmarksressurser. Geistlighet og adel er utelukket fra

---

¹ Espen Andresen, *Landskap og Maktstat – Jemtland 1613 – 1645*: Östersund 2000: 65

dette arbeidet som undersøkelsesobjekter. Det samme gjelder representanter for det privilegerte borgerskap.² Likeledes favnes heller ikke den sørsamiske befolkningen av dette arbeidet.

Jeg velger å belyse problemstillingen nærmere ved å i det følgende gi en oversikt over bakgrunnen for spørsmålsstillingen samt gi en utdypning av hva jeg i denne sammenheng er ute etter.

I behandlingen av det førindustrielle samfunn har man på generell basis sett elitene i Europas länddistrikter som personer som i vid forstand baserte sin velstand på jordeiendom. I de mest folkerike områdene på kontinentet tilhørte det meste av jordeiendom enten fyrster, kirken og kirkelige institusjoner eller elitene i en videre forstand.³ Mye utmark var ofte her som i Norden sameie blant bønder. Selveiende bønder var likevel unntak og disse ble oftest ansett som sine jordleie kollegers standsfeller.⁴ I den europeiske periferien var det på samme tid områder som var preget av andre eiendomsstrukturer, hvor selveierforholdet kunne være like vanlig som jordleie; i enkelte områder var selveie til og med helt dominerende. Det siste var i denne perioden særlig sentrert til fjelland og nordlige områder hvor avkastningen fra det marginale jordbruket var liten og dermed mindre interessant som investeringsobjekt blant potensielle strategiske oppkjøpere.⁵ Slik forble den som ønsket å drive også nødvendigvis grunneier på eget bruk. Hvis vi da holder oss til jordeiendom som grunnlag for elitenes posisjon i senmiddelalderen kan det hevdes at et slikt perifert samfunn hvor et flertall sitter på omtrent like mye jord må ha vært mer egalitært enn hva som var tilfelle i det typiske føydalsamfunnet og lignende samfunnsformasjoner. Det er lignende slutninger som har blitt anvendt som forklaringer på for eksempel den norske eller sveitsiske «bondefrihet» som var markant i perioden.⁶

På samme tid finner man riktignok over hele Europa mange eksempler på personer som oppnådde både rikdom og anseelse på annet grunnlag enn jordeiendom. I bysamfunnene var utvilsomt handelen og i noen grad også håndverket av avgjørende betydning i så måte.⁷ Gjennom bysamfunnenes og delvis de enkelte borgernes gradvise monopolisering av

---

² Borgerskapet var da heller ikke til stede i nevneverdig grad i Jemtland i undersøkelsesperioden.

³ Finn Fuglestad, *Fra Svartedauden til Wienerkongressen - Den vesterlandske kulturkretsens historie 1348 – 1815*, Oslo 1999: 65

⁴ John Ragnar Myking, *Herre over andre si jord? – Norske leiglendingsvilkår i europeisk lys 1500 – 1800*, Kristiansand 2005: 35

⁵ Olof Holm 2012, *Självägarna områdenas egenart – Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordägande 900 – 1500*, Stockholm 2012: 7

⁶ Magne Njåstad, *Grenser for makt – Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca 1300 – 1540*, Trondheim 2003: 42

⁷ Fuglestad 1999: 86

handelen kunne over tid et formidabelt overskudd reserveres for en med tida velhavende borgerstand. En form for jordbruk kan også sies å ha vært klart til stede i byene gjennom bygårdenes husdyrhold og parselldyrking i byløkker utenfor bebyggelsen. Selv om byene slik sett i noen grad var agrare i senmiddelalderen, var det ikke primært byjordbruket som understøttet borgerskapets velstand. På tross av manglende godsstrukturer fantes altså store økonomiske og sosiale forskjeller også her, men da basert på næringer mer typiske for bysamfunnet. De perifere selveierområdene kan i likhet med byene sees på som unntaksområder i senmiddelalderens Europa. I likhet med byene er det ikke nødvendigvis noen automatikk i at disse unntaksområdene var egalitære samfunn fordi de ikke hadde eliter med grunnlag i omfattende jordeiendom. Liksom byene har også periferien hatt sine særegenheter. Dette gjelder ikke eiendomsforhold alene, men selveierområdenes viktige binæringer som har variert i natur fra sted til sted. I denne oppgaven er det Jemtland som undersøkes og resultatet av undersøkelsen vil ikke nødvendigvis være overførbart på andre selveierområder i den aktuelle perioden.

I første del av perioden denne undersøkelsen dreier seg om, 1445 – 1613, var flertallet av Jemtlands bønder selveiere.⁸ Landskapet var med mulig unntak av det såkalte Framlandet, det vil si Storsjöbygden, preget av dårlige dyrkningsforhold. Det har trolig her som i enkelte andre selveierområder bidratt til å holde eiendomsstrukturene så godt som uforandret gjennom perioden. En annen faktor kan ha vært at andre ressurser potensielt var mer lukrative som investeringsobjekter i området. Eksempelvis var Gotland et typisk selveierområde selv om dyrkningsforholdene på øya var gode. Trolig skyltes det at kalkbrenning og handel gav gotlendingene større inntekter enn korndyrkingen.⁹ Foruten det marginale jordbruket fantes det mange ikke-agrare ressurser i Jemtland, og de aller fleste var knyttet til utmarka. Dette gjaldt i første rekke vilt som elg, mår, røyskatt og ekorn samt fisk som laks, ørret og abbor. Dertil kom omfattende jernforekomster lengst vest i området.¹⁰ Jemtland hadde et overskudd av de nevnte utmarksressursene og det i atskillig større grad enn nabolandskapene i vest og øst. Trøndelag og Medelpad hadde mye bedre vilkår for korndyrking enn hva Jemtland hadde.¹¹ Disse områdene var da også preget av mer hierarkiske jordeiendomsforhold.¹²

Det er med utgangspunkt i disse forholdene jeg er interessert i å finne ut hvorvidt Jemtland, som etter jordeiendomsforholdene å dømme framstår som et egalitært samfunn i

---

⁸ Holm 2012: 7

⁹ Holm 2012: 157

¹⁰ Janrik Bromé, *Jämtlands och Härjedalens historia - Bind III: 1537 – 1645*, Stockholm 1954: 46

¹¹ Holm 2012: 21

¹² Audun Dybdahl og Ida Bull, *Trøndelags historie Bind II – fra pest til poteter 1350 til 1850*, Trondheim 2005: 70, Hälsingelagen forbød frålsegods i Medelpad.

perioden, likevel kan ha vært nokså lagdelt med en mulig elite hvis stratifiseringsmessig sett viktigste næringsgrunnlag ikke lå i jordbruket, men snarere i utmarksbruket og hvor verdiene ble realisert gjennom langdistansehandel med overskuddsproduktene fra dette. På samme måte som med jordegods må nødvendigvis utmarksressurser være mulig å omsette eller på en eller annen måte monopolisere om de skal danne forutsigbare elementer i en stratifikasjonsprosess. Dette mener jeg har vært tilfelle for Jemtlands del og jeg anser det også for mulig å studere dette nærmere gjennom det bevarte kildematerialet. Det er i første rekke fordelingen av utmarksressurser mellom enkeltpersoner jeg er interessert i å studere og jeg mener det da er flere typer spesifikke utmarkseiendommer som best kan illustrere dette for Jemtlands del.

En eiendomskategori som synes å være helt unik for Jemtland er avradslend. Et avradslend er en spesiell type utmarkseiendom og blant annet Edv. Bull d. e. har vært inne på at denne særegne eiendomsformen kan ha oppstått med formål om å skape samfunnsmessig differensiering i et potensielt mer egalitært Jemtland.¹³ Avradslendene kom til på kongelig initiativ kort tid etter 1300.¹⁴ Kildene gir videre opplysninger om eierforholdene til øvrige typer utmarkseiendommer som elggårder og fiskevald. Med elggård menes omfattende fangstgropsystemer beregnet på elg.¹⁵ I likhet med fiskevaldene var eiendomsretten til disse relatert til innretningen i seg selv og var ikke identisk med eiendomsrett til grunnen på stedet.¹⁶ I og med avradslendenes spesielle stilling fortjener de en mer inngående beskrivelse og analyse før deres betydning for stratifisering i Jemtland i årene 1445 – 1645 kan utredes.

Avradslendene er nettopp derfor også et hovedtema i denne oppgavens kapittel 2 om kartlegging av utmarksressursene.

1.1.2 Sosial stratifikasjon

For å innledningsvis konkretisere hva som menes med sosial og her også økonomisk betydning for stratifisering i samfunnet er det nødvendig å se på hva dette er mer generelt sett.

Jeg vil bruke Pierre Bourdieus mye anvendte analyser av sosiale forskjeller i Frankrike for å mer systematisk kunne kartlegge en sosial stratifikasjon blant bøndene i Jemtland. Pierre Bourdieu (1930 – 2002) var en fransk sosiolog og filosof som gjennom en artikkel i *Soziale Unleichheiten* i 1986 og en del av sine påfølgende arbeider lanserte en serie

---

¹³ Edvard Bull, *Jemtland og Norge*, Oslo 1927: 89

¹⁴ Herman Geijer, «Konungens allmänning och socknarna i västra Jämtland år 1351» i *Heimbygdas tidskrift Fornvårdaren*. Nr 4, Uppsala 1940: 110

¹⁵ Nils Ahnlund, *Jämtlands och Härjedalens historia - Bind I: Inntill 1537*, Stockholm 1948: 476

¹⁶ Bromé 1954: 41

«kapitalbegrep».¹⁷ Dette ble da anvendt av Bourdieu delvis for å forklare samtidige elementer av sosial stratifikasjon i Frankrike. Det framgår riktignok av hans arbeider, som for øvrig levner nokså knappe forklaringer på hans kapitalbegreper før de benyttes i større analyser, at det er franske forhold på 1960-tallet som har vært i fokus og enkelte av slutningene han i så måte gjør er dermed vanskelig overførbare på for eksempel 1500-tallets Jemtland. Likevel har Bourdieus kapitalbegreper vist seg å kunne være anvendelige også for å forstå sosial stratifikasjon i en videre kontekst. Dette har da i stor grad vært anvendt også i historisk forskning siden 1990-tallet.¹⁸ Før jeg går nærmere inn i mine egen undersøkelser av materialet i denne oppgaven vil jeg derfor redegjøre litt nærmere om hva Bourdieu mener ligger til grunn for sosial stratifikasjon i samfunnet.

Pierre Bourdieu forstår sosial stratifikasjon som et resultat av sosial og økonomisk kapital.¹⁹ Denne er da igjen basert på besittelse av en knapp ressurs; noe som ikke alle har adgang til. Besittelse av en slik knapp ressurs gir altså makt og dermed status, så lenge ressursen anses av en større enhet mennesker over tid som betydningsfull nok til at den på et eller annet vis er ettertraktet. Jeg vil i denne oppgaven undersøke hvorvidt avradslandene og andre former for utmarksressurser kan ha vært slike knappe ressurser og i så fall om de dermed også ble utnyttet som økonomisk kapital og videre derigjennom som grunnlag for sosial kapital. For å utdype dette nærmere skal jeg altså først se på elitenes sosiale kapital gjennom deres grad av posisjonering innen lokalsamfunnene slik den utgår i diplom og tingbøker, dernest deres eventuelle besittelse av ressurser, i første rekke avradsland. Er dette tilfelle er det godt mulig å også se avradslandene som implisitte grunnlag for sosial kapital i den forstand at besittelse av avradsland kan ha gitt besitteren høy anseelse i samfunnet.

Når jeg her skal undersøke tilstedeværelsen av sosial stratifikasjon innad i den jemtske bondestanden i perioden 1445 – 1645, er det først nødvendig å gi en redegjørelse for hva kildene kan si noe om samt hva de sannsynligvis ikke kan si noe om i denne sammenheng. Spørsmålet blir da hvordan man identifiserer en elite blant bøndene i 14-, 15- og 1600-tallets overleverte materiale. Jeg vil da først angripe dette problemet med hjelp av noen viktige arbeider på emnet som jeg også senere kommer tilbake til. Dette gjelder Steinar Imsens «Norsk bondekommunalisme» fra 1990 og Magne Njåstads avhandling «Grenser for makt» fra 2003. Begge disse arbeidene tar blant annet for seg de såkalte bygdekommunale fora som

---

¹⁷ Pierre Bourdieu «The Forms of Capital», i Richardson, J (Red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York 1986: 4

¹⁸ Frank Meyer, «Verktøykassa er full – notater om Pierre Bourdieu fra et nattskift. Eller «Mon dieu, Bourdieu!», i *Fortid* NR. 4 2006: 20

¹⁹ Pierre Bourdieu, *Distinksjonen – en sosiologisk kritikk av dømmekraften*, Oslo 1995 (Paris 1979): 69

var bøndenes fremste offentlige arena i hele min undersøkelsesperiode. Slik jeg ser det går det her klart fram i begge tilfeller at plassering i de begrensede offentlige vervene i disse foraene klart speiler en sosial posisjonering blant allmuen. Dette har tydelig vært tilfelle for mitt undersøkelsesområde da dette er godt utredet i begge de nevnte arbeidene. Jeg velger derfor primært å se bønders verv som lensmenn, lagrettemenn, tingvitner, medbeseglere (sigillanter) og faster²⁰ som uttrykk for at disse holdt en eliteposisjon innenfor sin stand på det lokale nivå, og for lagrettemennene liketil det regionale nivå. Vervet faste var i norsk sammenheng noe unikt for Jemtland. Begrepet er imidlertid kjent både fra svenske landskapslover og diplomer under middelalderen. Vervet innebar å være garantist for økonomiske transaksjoner. Slike verv indikerer anseelse i den grad det jo var ønskelig med tillitspersoner som hadde godt rykte på seg for å være pålitelige, kanskje også for å ha innflytelse.²¹ Hva angår vervet faste kan det også tenkes at man valgte økonomisk godt stilte personer til å fylle denne funksjonen.

Jeg vil i det følgende forsøke å beskrive og drøfte avradslandene som fenomen og deres juridiske stilling før jeg går videre med undersøkelser om eiendommenes økonomiske og sosiale betydning. Jeg er altså her ute etter å finne eventuelle sammenfall mellom sosial kapital og økonomisk kapital. Pierre Bourdieu vektlegger for øvrig også hva han kaller kulturell kapital, det vil si besittelse av knappe ressurser i form av slikt som utdanning, kunstnerlige evner og andre former for talent og lignende.²² Besittelse av slik kulturell kapital er svært vanskelig å finne ut noe om ut i fra kildenes karakter i min undersøkelsesperiode. Derfor er ressurser i form av kulturell kapital helt utelatt fra undersøkelsene i dette arbeidet.

1.2 Historiografi

1.2.1 Jemtland

Den generelle historieskrivning om Jemtland i eldre tid kan spores et godt stykke tilbake i tid, blant annet ved Tormod Torfæus i hans *Historia Rerum Norvegarum* (1711)²³ og senere også ved den norske historiske skole gjennom P. A. Munchs «Det norske folks historie» (1858)²⁴. Et verk skrevet eksplisitt om Jemtlands historie kom først i 1927 og var ført i pennen av Edvard Bull d. e.²⁵ Under tittelen «Jemtland og Norge» søkte Bull å belyse Jemtland og det jemtske samfunnet i den norske perioden. Et gjennomgående trekk hos Bull er at han søker å vise at Jemtland på flere måter i denne perioden skiller seg fra det øvrige

---

²⁰ Ahnlund 1948: 493

²¹ Dybdahl 2005: 86, 87

²² Bourdieu 1986: 2

²³ Tormod Torfæus, *Norges historie – Bind I*, Bergen 2005: 38

²⁴ Peter Andreas Munch, *Det norske Folks Historie – Bind IVa*, Christiania 1858: 70 - 72

²⁵ Bull 1927

Norge og altså har større likheter med deler av Sverige. Langt mer omfattende i volum er så det neste verk som behandler temaet: Den svenske historiker Nils Ahnlund utgav i 1948 det første bind av verket «Jämtlands och Härjedalens historia» med tida inntil 1537 som tema.²⁶ Ahnlund søker gjennom bindet på 607 sider å belyse så godt som alle sider ved det jemtske (og herjedalske) samfunnet i middelalderen. Neste bind i det samme verk kom ut i 1954 og er forfattet av Janrik Bromé. Det omhandler det som i jemtsk historieskriving kalles dansketida, nemlig årene 1537 – 1645.²⁷ Med samme utgangspunkt som Ahnlund omtales en mengde forskjellige samfunnsforhold. Likevel kan man se tydelige forskjeller på hva de to historikerne har valgt å vektlegge, og valgene kan trolig ikke alene forklares ut i fra forskjellig kildemateriale for de ulike periodene. Etter Ahnlund og Bromé har ingen produsert noe tilsvarende stort enkeltverk om Jemtland i middelalder og tidlig nytid, men det er gjort atskillig forskning og det har likeså kommet en mengde publikasjoner i nyere tid som berører landskapet i løpet av perioden 1400 – 1600.²⁸

Edvard Bull d. e. var på det tidspunkt hans verk kom ut i 1927 politisk aktiv. Han har helt konkret blitt regnet til den radikale fløyen blant Arbeiderpartiets såkalte «ministersosialister» i denne perioden. I motsetning til flere av sine kolleger var hans intensjon å presentere historien uavhengig av sitt politiske syn.²⁹ Det er dog ikke til å unngå at man preges av sin samtid og så også Bull d. e. Det betyr ikke nødvendigvis en politisk farging av framstillingen, men kan også være å finne i oppfatningen om fortidige hendelser som var mer allmenne da enn hva de er i dag. Edv. Bulls omtale av de enkelte forhold i Jemtland i den norske tida er imidlertid såpass kort at det er vanskelig å få øye på verken noen spesifikk politisk agenda eller andre særtrekk ved 1920-tallets historiske framstillinger. Et sentralt spørsmål hos Bull er hvilken tilknytning Jemtland hadde til det norske riket i løpet av perioden ca 1178 – 1645. Betegnende for Bulls syn i denne sammenheng er allerede bokas første setning: «Det første, umiddelbare inntrykket, en nordmann får ved i våre dager å reise i Jemtland og Herjedalen, er at hele landskapets natur er svensk, ikke norsk.» Han kommer dermed fram til at Jemtland hadde en løs tilknytning til Norge i middelalder og tidlig nytid samt en merkbar kulturell tilknytning til Sverige. Dette var et i samtida nokså uvanlig standpunkt i en norsk kontekst. På samme tid førte Norge en ekspansiv politikk i Ishavet, med blant annet innlemmelsen av Svalbard i 1925, hvor en retorikk med bakgrunn i historisk støtte fra det gamle Norgesveldet var framtrepende. Da framstår det som spesielt at en norsk

---

²⁶ Ahnlund 1948: 1 - 3

²⁷ Bromé 1954: 10

²⁸ Olof Holm (red.), *Jämtland och den jämtländska världen 1000 – 1645*, Östersund 2010 (I): 123

²⁹ Nbl.no: Bull, Edv d. e. <http://nbl.sn.no/Edv_Bull/utdypning>, (08.12.13)

historiker framhever hvordan en del av det samme Norgesveldet i noen henseender egentlig ikke var norsk.

I likhet med Bull – om enn i noe mindre grad – var også Nils Ahnlund politisk engasjert, men da mer på den konservative sida av politikken.³⁰ Dette kan mulig også sees i hans øvrige publikasjoner som i hovedsak omhandler Sveriges stormaktstid på 1600-tallet.³¹ Først og fremst kan biografien «Konung Gustaf Adolf den store» skrevet til 300-årsmarkeringen av kongens fall ved Lützen i 1932 illustrere dette.³² Ahnlunds verk om Jemtland er betraktelig mer omfattende enn Bulls og kanskje nettopp derfor mener jeg det er mulig å se et visst politisk fokus i hva som her omhandles. Som tidligere nevnt står det svenske respektive norske sentralt.

Noe av bakgrunnen for det politiske fokuset hos Ahnlund ligger muligens i selve oppdraget bak verket. Formålet var blant annet at utgivelsen skulle være med på å feire 300-årsmarkeringen av landskapenes «lykkelige återforening»³³ med Sverige. En gjenforening forutsetter riktignok en tidligere forening og her er det antakelig verken syvårskrigen eller Kalmarkrigen som menes. At Jemtland hadde vært svensk før år 1111 er en oppfatning som framgår i første del av Ahnlunds bok.³⁴ Det føres dog ingen argumentasjon for dette; ei heller vises det til noen kilde i positiv forstand. Noe vagt er også underkapitlet «Jämtland sannolikt svensk under 1460-talets senare hälft», hvori Ahnlund leser Herr Örjan Karlssons troskap til Karl Knutsson (Bonde) som en bekreftelse på at Jemtland ved det tidspunkt inngikk i Sveriges rike.³⁵ Denne siste tolkningen støttes så vidt jeg kan se ikke av andre historikere som har behandlet Jemtland.³⁶

Etter at Ahnlunds verk kom ut i 1948, var det Janrik Bromé som fikk oppdraget med å skrive de to neste bind av «Jämtlands och Härjedalens historia». Delen som favner perioden 1537 – 1645 lå klar i 1954. I større grad enn Bull og Ahnlund hadde Bromé også tidligere befattet seg med landskapets historie, blant annet i en byhistorie for Östersund fra 1936.³⁷

Rent politisk var Bromé mer liberalt orientert. Som «frisinnad» journalist i Östersunds-Posten gjorde han seg bemerket med diverse industrihistoriske artikler i

---

³⁰ Holm 2010 (I): 116

³¹ Populär Historia, Historikern Nils Ahnlund – expert på att popularisera:
<<http://www.popularhistoria.se/artiklar/historikern-nils-ahnlund-en-expert-pa-att-popularisera/>>, (08.12.13)

³² Ibid

³³ Pressuttalanden nr. 481 – 495, Kungliga Boktryckeriet, Stockholm 1948

³⁴ Ahnlund 1948: 484

³⁵ Ahnlund 1948: 324

³⁶ Bull 1927: 186

³⁷ Janrik Bromé, *Östersunds historia*, Östersund 1936

mellomkrigstida.³⁸ Ellers framstår Bromé slike jeg tolker det mer «nøytral» i sin historieskrivning hva gjelder Jemtland. I det minste i den forstand at landskapets nasjonale orientering ikke synes å ha noen framtreddende plass i analysen av hendelsesforløpet i den svært turbulente perioden mellom reformasjonen og Brömsebrofreden. Bromé var ikke selv jemte av fødsel, men bodde mye av sitt liv i Jemtland og var dertil inngiftet i en bondefamilie fra Rödön.³⁹ Dette har kanskje bidratt til å i større grad enn for Bulls og Ahnlunds del gi Bromé et innenfraperspektiv på den regionale historien. Jeg kan imidlertid ikke si å ha funnet noe i hans verk som peker spesifikt i den retning.

1.2.2. Bondeeliten i Jemtland

Den definisjon av eliter jeg anvender i dette arbeidet er noe spesiell da den kun favner en gruppe innen en stand. Det er som tidligere nevnt snakk om en bondeelite. Av denne grunn er det naturlig å se på hva som i norsk sammenheng er skrevet om en elitegruppe som slik motsvarer min elitedefinisjon. Et viktig arbeid i så måte er Olof Holms avhandling *Självvägarområdenas egenart – Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordägande 900 – 1500* fra 2012. Holm tar der for seg elitebegrepet i nokså vis forstand da noe av undersøkelsens formål synes å være å kartlegge hvorvidt den fantes en sosioøkonomisk elite i Jemtland i vikingtida og middelalderen. Noen av de forutsetninger han legger til grunn for å klassifisere periodens jemter som elitepersoner går imidlertid i noen grad utenfor den definisjon jeg anvender og slutter seg mer til den formelle posisjonerings i samfunnet. Blant annet legges det vekt på hvorvidt personene bekleddede embeter, førte adelstitler eller heraldiske våpen og andre standsmessige verdighetstegn.⁴⁰ Dertil kommer det at Holm har valgt et geografisk sett svært avgrenset undersøkelsesområde i og med at fokuserer nærmest utelukkende på gården Västerhus på Frösön gjennom sin lange undersøkelsesperiode. Holm trekker imidlertid en del slutninger som svært godt også kan gjelde for representanter for den bondeelite jeg her har undersøkt. Noe av det interessante her vil nettopp være å se om disse slutningene kan ha sammenfall med funn fra andre deler av landskapet enn nettopp Frösön. Det er også interessant å se om dette sammenfaller med eller eventuelt står i kontrast til hva som for øvrig er skrevet om bondeeliten i Jemtland og samtidas øvrige Norge. Jeg velger i den sammenheng å trekke fram Steinar Imsens bok «Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart – Del 2 Lydriketiden»

---

³⁸ Waldemar von Sydow, *Publicistklubbens porträttmatrikel – med biografiska uppgifter om publicistklubbens medlemmar*, Stockholm 1936: 91

³⁹ Sydow 1936: 92

⁴⁰ Holm 2012: 93

fra 1992 og Magne Njåstads avhandling «Grenser for makt – konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca 1300 – 1540» fra 2003. Begge disse utgivelsene søker å komme nærmere andre fenomener i bondesamfunnet enn spesifikt elitespektet. Likevel behandler både Imsen og Njåstad dette aspektet i og med at bøndernes sosiale og økonomiske bakgrunn synes å ha spilt en rolle både i det bygdekommunale liv og i ulike konflikter med øvrigheten. Dertil kommer det at de begge tar for seg Jemtland som undersøkelsesobjekt. Dermed bør det her også gjøres rede for hva denne forskningen så langt har å si om bondeeliten i Jemtland i og omkring min undersøkelsesperiode.

For å få fram disse historikernes syn på den jemtske bondeeliten på en tydelig og klar måte vil jeg først gi en kort orientering om deres vurdering av bondeeliten i det øvrige Norge. I denne sammenheng synes det slik jeg ser det langt på vei å være sammenfall mellom publikasjonene. Imsen framholder at en økonomisk elite klart var til stede i det øvrige Norge⁴¹ og hevder videre at «det er de beste bøndene som topper». Med best synes forfatteren her å legge betydningen mest jordeiende i termen «beste bønder» da det samme sted vises til deres eiendomsbesittelse.⁴² Det de topper er i denne sammenheng listen over lagrettemenn i Østfold – altså det vi med en viss grunn kan anta også reflekterer den lokale sosiale eliten. Imsen peker altså på en sosial elite basert på økonomisk velstand i form av jordeiendom hva angår gitte områder i Norge utenfor Jemtland. Noe av det samme finner vi også hos Njåstad hvor det sies rett ut at «eliten bestod av et bredere lag av rike, jordeiende bønder».⁴³ Dette bildet styrkes ytterligere gjennom at man i samme avhandling ser at lagrettemennene og deres slektninger ofte drev med strategisk handel med jord.⁴⁴

Det ser her altså ut til at det er et tydelig sammenfall mellom Imsens og Njåstads slutninger på dette feltet. Spørsmålet videre blir da hvorvidt de samme slutningene synes å være gyldige også for Jemtland i henhold til de samme historikere. Imsen påpeker i sin behandling av Jemtland i denne sammenheng at offentligheten ikke var dominert av noen økonomisk overklasse.⁴⁵ Likevel ser det ut til at Imsen her påviser en klar sosial ledergruppe. I likhet med Njåstad ser Imsen lagrettemennene som representanter for denne og at også i Jemtland var disse «krumtappen i det bygdekommunale systemet».⁴⁶

---

⁴¹ Steinar Imsen, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart – Del 2 Lydriketiden*, Trondheim 1994: 99

⁴² Imsen 1994: 209

⁴³ Njåstad 2003: 61

⁴⁴ Njåstad 2003: 116, 117

⁴⁵ Imsen 1994: 99

⁴⁶ Imsen 1994: 193

Njåstad på sin side beskriver derimot Jemtland som «temmelig egalitært», riktignok med forbehold om at en gruppe «bedre» bønder utgjorde en sosial elite.⁴⁷ Disse var ikke nødvendigvis økonomisk velhavende. De som var nettopp det var imidlertid i større grad de som valgte å gjøre motstand mot øvrigheten i denne perioden. Dette siste er, i følge Njåstad, med det forbehold at folk fra alle samfunnslag gjorde motstand mot kirken da det oppstod konflikter mellom allmuen og denne.⁴⁸

De grunntrekk i forskningen og synet på bondelitene i Norge generelt og i Jemtland spesielt jeg mener å kunne se ut i fra denne korte gjennomgangen er det at både Imsen og Njåstad i stor grad synes å ha kommet til noenlunde de samme konklusjoner. Disse går i hovedsak går ut på at Jemtland som egalitært samfunn langt på vei hadde en sosial elite som ikke samtidig utgjorde noe øvre sjikt økonomisk sett. I motsetning til dette stod bondestanden i det øvrige Norge. Her ble nemlig den sosiale bondeeliten rekruttert fra økonomisk godt stilte storbønder med et omfattende eierskap til jord.

Den aller seneste forskningen vedrørende Jemtland i min undersøkelsesperiode peker imidlertid delvis i en litt annen retning. Olof Holm kommer i sin avhandling «Självägarområdenas egenart – Jämtland och andraområden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900 – 1500» fra 2012 fram til at «(...) en rad indicier och belägg (har) lagts fram som visar att överskott av handelsverksamhet verkligen utgjorde en viktig ekonomisk grund för den socioekonomiska eliten i Jämtland.»⁴⁹ Holms poeng er altså at selv om jordeiendomsforholdene tilsier at den sosiale eliten ikke utgjorde noen signifikant økonomisk elite, behøver ikke det bety at de ikke var en økonomisk elite med bakgrunn i andre inntømster enn jordeiendom. Dette standpunktet utgjør da også noe av det mer sentrale grunnlaget for min undersøkelse. Jeg velger å se videre på Holms påstand om handel som viktig i denne sammenhengen. Samtidig er jeg interessert i hvor det økonomiske grunnlaget for denne handelsvirksomheten lå og hva den videre bestod i. Dette mener jeg ikke er fullt ut belyst gjennom Holms avhandling. Min hypotese og mitt utgangspunkt for denne spørsmålsstillingen er at det i denne sammenheng var utmarka i Jemtland som utgjorde det konkrete grunnlaget for jemtene omfattede handel, en handel som i sin tur utgjorde grunnlaget for etableringen av en økonomisk og formodentlig også en sosial elite innen bondestanden i landskapet. I likhet med Holm som viser til en påstand framsatt av Edv. Bull

---

⁴⁷ Njåstad 2003: 211

⁴⁸ Njåstad 2003: 212

⁴⁹ Holm 2012: 142

d. e. i 1927 om handelen som et viktig grunnlag for Jemtlands sosiale elite,⁵⁰ synes også min hypotese om utmark og i særdeleshet avradsland som ressursgrunnlag for denne handelen å først ha vært påpekt av Bull.⁵¹ Dermed er det også på sin plass å her gjøre rede for hva man finner i den etablerte historiografien om handel og eliter i Jemtland.

1.2.3. Handel i tidligere jemtsk historieskriving om eldre tid

Edv. Bull d. e. tar altså for seg emnet handel i sitt verk fra 1927. Dette gjør han i kapittelet «Næringsliv».⁵² Han kommer tidlig inn på en forbindelse mellom elitedannelse og den handelsvirksomhet som landets innbyggere bedrev under den norske tida (ca. 1178⁵³ – 1645). Denne sammenhengen underbygges ved å vise til den omfattende transitthandelen som jemtske bønder utøvde i perioden. Mens Ahnlund vektlegger kontakten med svenske markeder og handelssteder, påpeker Bull transitthandelens omfang i nær sagt alle retninger. Selv om den store handelsvirksomhet måtte være lønnsom for at den skulle vedvare, var den neppe det for alle parter som var involvert i den. Med henvisning til noen eldre beskrivelser fra 1700-tallet mener Bull at mange av de som deltok på kjøpsferder var nærmest som «vasaller» for de som «virkelig handlet».⁵⁴ Med dette kan det virke som om han mener at fortjeneste av langveishandel var noe som tilkom en elite i bondesamfunnet. At ikke alle kan ha tjent på handelen synes å komme fram av avkastningsmulighetene, som var store, men altså ikke store nok til å være lukrative for hele bondebefolkningen. Når det gjelder bakgrunnen for handelsvirksomheten – det lokale overskudd som kreves for å i det hele tatt starte en handelsforbindelse – trekker Bull fram utmarka; viltskinn var lenge den viktigste vare som ble eksportert direkte fra Jemtland.⁵⁵ Han ser videre dette i sammenheng med storbøndernes kamp om avradsland – utmarksområder som kunne leies av kronen – uten at han dermed kan sette et klart likhetstegn mellom avradslandsinnehav og en handelselite.⁵⁶ Bulls verk er da også forholdsvis kort og han gir ikke mye mer plass til andre opplysninger om emnet. Før han avrunder orienteringen om næringslivet setter han spørsmålsteget ved hvorvidt man kan datere jemthandelens oppkomst ved etableringen av Munkeby kloster i Frol på andre halvdel av 1100-tallet.⁵⁷ Bakgrunnen er nærheten til den for jemtene viktige markedsplassen Levanger.

---

⁵⁰ Holm 2012: 142

⁵¹ Bull 1927: 104, 114

⁵² Bull 1927: 57

⁵³ Bull 1927: 9

⁵⁴ Bull 1927: 85

⁵⁵ Bull 1927: 84

⁵⁶ Bull 1927: 89

⁵⁷ Bull 1927: 88

I likhet med Bull gir Nils Ahnlund i det første bind av «Jämtlands och Härjedalens historia» fra 1948 rom for et eget kapittel om handel. Under tittelen «Handel och köpenskap» søker han å analysere jemtenes handel gjennom hele den periode han behandler fra ca. 900 inntil 1537.⁵⁸ En ikke uttalt men merkbar forskjell i forhold til både Bromé og Holm og for dette emnes skyld også Bull er fokuset på visse politiske forhold. Her, som i enkelte deler av verket ellers skinner det gjennom en agenda om å «bevise» Jemtlands «svenskhets» gjennom den norske og danske tida. De kilder og de hendelsesforløp som legges frem er for øvrig interessante og behandles her i større grad enn i en del andre verker, noe som også gir et bedre grunnlag for bedømmelse av stoffet. Med bakgrunn i jemters rekning i svensk myntfot påpeker Ahnlund den høye forekomst av svensk mark i jemtsk omløp i senmiddelalderen og i enda større grad i Herjedalen ved samme tid. Dette, sammen med beretninger om jemters handel i Stockholm, mener Ahnlund, synliggjør viktigheten av handelen med Sveriges sentrale deler.⁵⁹

Bromé har på sin side en annen forklaring på jemtenes hyppige virksomhet i Sverige på 1400-tallet enn deres påståtte «svenskhets». Da kobberuttakingen i Falun var godt i gang fant jemtene det lukrativt å begi seg til Hedemora marknad for å handle til seg kobber for videre distribusjon vestover i Norge hvor dette metallet ennå ikke var utvunnet.⁶⁰ Statsmakten var av forsvarspolitiske årsaker interesserte i å kontrollere utenrikshandel på større mengder metall, både fra norsk og svensk side. Dette skal ha medført at den kongelige forkjøpsrett ved markeder ble utnyttet taktisk for å gjøre det lukrativt for jemtene å handle på andre svenske markeder enn Hedemora, samt gi dem tilgang til Stockholm for å preventivt unngå at de søkte norske havner. Uansett ser det ut til at jemtene i det store og hele som både før og etter handlet i både øst og vest. Etter Bromés bedømmelse av handelen i perioden virker det som om det varierte nokså mye hvor de dro mest og til hvilken tid.

Det bør påpekes at Bromé kun behandler den etterreformatoriske del av Bulls (og min egen) periode, men har da også bedre mulighet til å vie emnet mer plass og å nærmere kommentere kildene. Likevel presenterer ikke Bromé noe eget kapittel om handel eller næringsliv; ikke heller egentlig om eliter som én gruppe. Derimot søker han flere steder å gi gode forklaringer på enkelte problemer knyttet til emnet. Det første gjelder hvorfor jemtene fikk et rykte som handelsfolk. For det første, mener Bromé, må geografien vektlegges.⁶¹ Jemtlands posisjon midt mellom store sentralbygder var et gunstig utgangspunkt for handel.

---

⁵⁸ Ahnlund 1948: 471

⁵⁹ Ahnlund 1948: 483

⁶⁰ Bromé 1954: 56

⁶¹ Bromé 1954: 50

Som blant annet også Holm senere peker på lå Jemtland mellom gode kornbygder i Medelpad og Trøndelag og med gode forbindelser helt til Mälardalen. Bromé viser til at dette var gyldig også for handel i nordlig og sydlig retning: Via Herjedalen til det malmrike Dalarna og nordover til øvre Bottenvikens markeder hvor utstrakt handel med samene forekom.⁶² Den viktigste oppkjøpsvaren for jemtene utenfor landskapet mener Bromé å se i utsæden, noe Ahnlund også er inne på.⁶³ Når det gjelder hvor denne ble oppkjøpt råder det her tilsynelatende en viss uenighet i forhold til Ahnlund. Der sistnevnte vektlegger Distingen i Uppsala på grunnlag av senere opplysninger om monetære forhold, påpeker Bromé dennes ubeleilige markedstid ettersom den sammenfalt med tiden for markedet på Levanger som i motsetning til Distingen etter alt å dømme først og fremst var etablert på grunn av jemthandelen. Dertil må det påpekes at handelsferdene var lagt til vinteren for å få godt føre over lange avstander samt at man unngikk kollisjon med onnene og øvrig arbeid i jordbruket om sommerhalvåret. Dette gjaldt ikke nødvendigvis de markeder som ble holdt i havner ved kysten og som kunne basere seg på blant annet sjøfart.⁶⁴ Videre går Bromé inn på Frösön og markedet der (se mer om dette i denne oppgavens kapittel 2.10) Her beskriver han en del forhold som kun er gyldige for den periode han behandler og som dermed ikke lar seg sammenligne i noen særlig grad med Bull og i enda mindre grad med Ahnlund. Til slutt framhever Bromé at Jemtland på grunn av langveishandelen ikke kan ha vært like isolert som andre innlandslandskap i Norden hva gjelder innførsel av nyvinninger og formidling av nyheter fra de omkringliggende områder.

Jeg har her forsøkt å sette opp en kort oversikt over den eldre historiografi jeg ser som relevant for emnet for min masteroppgave og jeg skal i det følgende forsøke gi en kort oppsummering av hovedtrekkene i denne.

De ting Bull vektlegger i så måte er jemtens store handelsnettverk og den antatte tilstedeværelsen av en handelselite med en mulig rot i besittelsen av avradsland. Det kan synes som om Bull i større grad enn sine etterfølgere har forsøkt å se forhold fra senere tid som også gjeldende i middelalderen. Han er også alene om å drøfte muligheten for en relativ sen oppstart for den større jemtske handelsvirksomheten.

Ahnlund synes ikke å være opptatt av sosiale skiller i seg selv, men går flere ganger inn på de enkelte «stormenn» som handelsmenn. Det virker da også som om han i større grad

---

⁶² Bromé 1954: 52

⁶³ Bromé 1954: 50, Ahnlund 1948: 479

⁶⁴ Bromé 1954: 51

ser for eksempel kongstjeneste og embetsinnehav som utgangspunkt for posisjonering enn handel, foruten strategisk pantsetting av jord.

I likhet med Holm i senere tid var Bromé tidlig opptatt av å trekke fram Jemtlands gunstige geografiske plassering i forhold til handel. Ikke bare dét, men Bromé var også opptatt av å bruke nabolandskapenes historie for å beskrive jemtenes handel. Videre vektlegger han den samfunnsmessige betydning handelen hadde for utviklingen i Jemtland, et element han mener kan ha vært gjeldene tilsynelatende siden landet først ble ryddet.⁶⁵ Noen direkte kobling mellom handel og elitedannelser er vanskelig å spore hos ham og det ser ellers ut til at han i hovedsak legger til grunn individuelle årsaker til elitenes posisjonering i Jemtland på 15- og 1600-tallet.

De hovedlinjene jeg så mener å se i historiografien går fra vektleggingen av et handelsbasert samfunn i tidlig 1900-talls historieskriving, via et mer jevnbyrdig samfunn med bånd østover i historiefremstillingen ved midten av århundret, til et bilde av et mer heterogent samfunn med handel i mange retninger og en flerdelt elite i etterkrigstidas historieskrivning om emnet.

1.2.4. Hovedlinjer i den seneste forskningen om handel og eliter i Jemtland

Den som i senere tid i størst grad har tatt for seg eliter i Jemtland i eldre tid er Olof Holm (2012). Gabriela Bjarne Larsson (2010) har tilsvarende tatt for seg handel med jord i samme periode.

Holms doktoravhandling fra 2012 «Självägarområdenas egenart – Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordägande 900 – 1500»⁶⁶ behandler elitenes handel i perioden grundig og er dermed svært relevant for min oppgave både metodisk og historiografisk. Den metode han anvender på dette tema i denne perioden kan sies å være både kvalitativ og kvantitativ, dog med mest vekt på det første i og med at én punktstudie utgjør en dominerende del av avhandlingen. Holm har hovedfokus på én gård og én slekt. Det er da snakk om storgården Västerhus på Frösön og for den senere del av hans undersøkelsesperiode er det en stormannsslekt fra Hov i Hackås og dennes representanter på Västerhus som dominerer undersøkelsen. Denne ætten ble siden kjent under navne Skanke. Medlemmer av denne familien var definitivt en del av eliten i Jemtland under hele min undersøkelsesperiode, og var nok i klart større grad så enn flertallet av de representanter for bondeeliten jeg har undersøkt i denne oppgaven. Västerhus kan dertil betegnes som et gammelt sentralsted i

---

⁶⁵ Bromé 1954: 50

⁶⁶ Holm 2012: 93

Jemtland. Blant annet hadde gården eget kapell, og den var plassert omtrent midt mellom markedsplassen, kongsgården og tingstedet på Frösön. Da både eiendommen og dens velhavende eiere er særdeles vel dokumentert i kildene har de utgjort en ideell bakgrunn for en nærmere punktstudie over tid. Holm tar også med diverse sammenligningsstudier og ved å inkludere disse i sin studie vurderer han helhetsresultatet opp i mot en del forskning på andre selveierområder i Norden. Holm går svært grundig til verks når han her redegjør for konteksten rundt undersøkelsesobjektene. Først ser han de områder han presenterer i sammenheng med de lokale stedsnavn, for deretter å beskrive selve topografien og vekstvilkårene i området i eldre tid; her trekker han fram en del punkter som han finner nyttige for den videre fremstillingen. Videre ser han det aktuelle stedet, Västerhus, i sammenheng med hele Jämtlands utvikling fordelt i bestemte perioder. Deretter settes gårdens historie i sammenheng med kirkebyggingen i landskapet, noe som påpekes som relevant ettersom det på Västerhus fantes en kirke eller et kapell i den perioden som behandles. Etter dette dreies søkelyset over på gårdens beboere, deres slektskapsforhold, posisjoner og ikke minst handelsvirksomhet. Når så dette punkt er oppsummert og stilt spørsmål ved, åpner Holm en noe videre kontekst i sin studie ved å se på Jemtlands karakteristikk som selveierområde mer generelt. Dette påpekes som relevant gitt elitenes mangel på større jordegods og dermed antatte tilbøyelighet til handel som hovednæringsvei og grunnlag for posisjonering. Holm velger til slutt å sammenligne disse forhold med andre selveierområder i Skandinavia i samme periode og mener å se flere lignende eksempler der, men påpeker også at årsaken til at disse provinsene forble selveierområder ikke er helt entydige; for Jemtlands del blir det marginale jordbruket lagt til grunn for manglende oppbygging av større godsheter.

Gabriela Bjarne Larsson tar i boka «Laga fång för medeltidens kvinnor och män – skriftbruk, jordmarknader och monetarisering i Finnveden och Jämtland 1300 – 1500» (2010)⁶⁷ for seg transaksjoner av jordeiendom i Jemtland i delvis samme periode som Holm og i stor grad innenfor den periode jeg skal se nærmere på. Boka søker først og fremst å sammenligne forholdene i Jemtland med forholdene i Finnveden i Småland. Holm nevner også Finnveden blant Skandinavias utpregede selveierområder og det er blant annet dét som i følge Larsson gjør områdene interessante for sammenligning. Først og fremst er det imidlertid det bevarte kildematerialet som gjør områdene interessante og her er det forskjellene heller enn likhetene som trekkes fram. Selv om særlig de sørlige delene av Finnveden hadde en stor

---

⁶⁷ Gabriela Bjarne Larsson, *Laga fång för medeltidens kvinnor och män – skriftbruk, jordmarknader och monetarisering i Finnveden och Jämtland 1300 – 1500*, Stockholm 2010: 156

gruppe selveiende bønder, er det de høyere stender, «frälset», som har etterlatt seg flest dokumenter knyttet til eiendomstransaksjoner («fång») i dette området. Jemtland står på sin side i en særstilling i og med bondestandens store representasjon i diplommaterialet knyttet til eiendom. Larsson problematiserer en rekke forhold ut i fra dette kildegrunnlaget, men for denne oppgavens del er det først og fremst bokas del V «Försäljningar – möderne, fäderne eller barnens» som framstår som direkte relevant. Larsson orienterer her først om selve eiendomslovgivningen, noe som tidvis kan være problematisk for Jemtlands del – særlig før landsloven fikk rettskraft her. Videre orienteres det om hvorfor og hvordan hun har valgt å kategorisere kildetyper, transaksjonstyper og aktører. Kildene kategoriseres ut i fra transaksjonstype, mens disse igjen altså består av kjøpebrev og avtaler om framtidige inngåelser av slike.

Aktører er kategorisert ut i fra kjønn, stand, myndighet, yrke og slektskap og med alle disse faktorene in mente blir det en komplisert analyse som følger tross et begrenset kildeutvalg. Oversikter er videre gitt i tabeller for å illustrere de kvantitative resultatene av undersøkelsene. Det som i så måte synes særlig relevant for min del er at omfanget av handel med jord i Jemtland synes å være relativt stort men samtidig er handelen såpass ofte gjort i sammenheng med slektskapsforhold (og da av årsaker som ikke synes primært å være økonomisk fortjeneste) eller lignende og jordhandel utført med økonomisk gevinst som mål er nærmest fraværende. I så måte er det altså vanskelig å se jordhandelen i sammenheng med elitedannelser i Jemtland i senmiddelalderen, men det er interessant at det synes å forholde seg slik at de ganger kvinner opptrer som jordhandlere i egen person er det snakk om elitepersoner, noe som kan indikere at om ikke eliten baserte seg på jord så hadde de kanskje større interesse for jordmarkedet enn den øvrige allmuen tross at avkastningen ikke nødvendigvis var veldig stor.

Viktig er det da også – som Larsson påpeker – at gårdene i Jemtland solgtes separat fra utmarksrettigheter, noe som ikke var tilfelle i Finnveden. Dermed er det lite trolig at enkelte jemtske gårders verdi slik de foreligger i kjøpebrevene egentlig lå i tilliggende ressurser i utmark. Dette siste punktet fortjener en nærmere kommentar ettersom det har en grunnleggende relevans for hva jeg skal ta for meg i dette arbeidet. Senere skal jeg se nærmere på kilder som kan nyansere denne påstanden noe. Ellers bør det i så måte understrekes at Larsson viser til at gårder *kunne* selges separat fra utmark, ikke at de nødvendigvis *måtte* selges uten utmarksressurser. Bakgrunnen for forskjellen i forhold til Finnveden her ser etter mitt skjønn ut til å ligge i eiendomsrettslige forskjeller mellom henholdsvis den norske og den svenske landsloven. Hva gjelder noen av de fiskerettighetene

som ble solgt uavhengig av gårdene var dette andeler i store fellesfisker i Indalsälven som delvis var underlagt spesielle særregler. Dette vil bli nærmere behandlet i denne oppgavens kapittel 2.

Det jeg her synes å se av hovedtrekk i den seneste forskningen om handel og eliter i Jemtland i senmiddelalderen (det er dessverre noe mangelfullt hva gjelder studier av de samme tema i tidlig nytid) er følgende. Olof Holm synes å komme fram til at elitene i Jemtland klart drev med handel og trolig hadde dette som hovednæringsvei i løpet av undersøkelsesperioden. Gabriella Bjarne Larsson går ikke direkte i mot denne påstanden, men det framgår av hennes konklusjoner at denne handelen i hovedsak ikke kan ha dreid seg om jordhandel, selv om enkelte blant eliten også drev med dette. Også i den seneste forskningen synes dermed spørsmålsstillingen i denne oppgaven å ikke være klart utredet; nemlig spørsmålet om hva det var det egentlig ble handlet med.

1.3 Framgangsmåte

For å kunne komme nærmere et svar på spørsmålet om eksistensen av en elite innen bondestanden har jeg som jeg innledningsvis var inne på i mine caser anvendt Pierre Bourdieus kapitalbegrep gjennom undersøkelsen. Dette fant jeg relevant og nyttig ettersom jeg behandler en gruppe som ved at den ikke utgjør en egen stand ikke heller kan sies å tilkjenne seg gjennom kildene deskriptivt som en gruppe. Bourdieu har introdusert og analysert begrepene sosial, økonomisk og kulturell kapital som målbare uttrykk for ens posisjonering i samfunnet.⁶⁸ I mine undersøkelser ser jeg nærmere på sammenfall mellom studieobjektene sosiale og økonomiske kapital. Det tilgjengelige kildematerialet tillater meg ikke å undersøke deres eventuelle kulturelle kapital. Jeg velger altså noe forenklet å se bønder hvis store sosiale og økonomiske kapital sammenfaller som eliten innen sin stand. Dernest er det for meg interessant å se hva deres økonomiske kapital bestod i. Jeg har i min undersøkelse valgt å se posisjonering gjennom offentlige verv som uttrykk for bønders sosiale kapital. Jeg har deretter videre undersøkt representanter for de som oftest holdt slike verv innen en gitt periode i to jemtske tinglag. Jeg har ikke hatt mulighet til å undersøke samtlige bønder som holdt slike verv i disse tinglagene gjennom den lange undersøkelsesperioden. Jeg har derfor valgt å ta utgangspunkt i de bønder som markerte seg oftest gjennom offentlige verv i bygdeoffentligheten i de to tinglagene i tida rundt henholdsvis 1500 og 1620. Disse bøndene har trolig hatt en framtrædende stilling lokalt, men når det kommer til spørsmålet om representativitet for hele landskapet er det klart at det alltid vil være snakk om slutninger med

---

⁶⁸ Bourdieu 1995: 156, 157

et visst forbehold, spesielt med et relativt snevert utvalg undersøkelsesobjekter. Jeg har riktignok ikke utelukkende sett på enkeltbønder. I noen tilfeller har jeg også sett på deres familieforbindelser og kontaktnett, samt hvorvidt det enkelte steder oppstod mindre «elite-dynastier» blant disse bøndene. Dette siste går da inn i det Pierre Bourdieu kaller korrelasjoner. Det vil si stratifikasjon hvor eksempelvis besteforeldres og foreldres sosiale og økonomiske status er vel så viktig for ens egen posisjonering som ens egen fysiske kapital.⁶⁹ Deretter har jeg altså forsøkt å kartlegge denne sosiale elitens økonomiske kapital. Her har jeg både sett på den kapital de rent faktisk var i besittelse av, men også den kapitalen de eventuelt søkte å få (ytterligere) kontroll over. Dermed er det også gjort rede for hvilke metoder og strategier de anvendte til dette formålet. En tilsynelatende viktig form for økonomisk kapital i det førindustrielle Jemtland utgjorde de såkalte avradslandene. Ettersom disse var noe særegent for Jemtland, har jeg gått nærmere inn på emnet i et eget hovedkapittel. I denne del av undersøkelsen har jeg vært nødt til å gå fram noe annerledes metodisk sett. Avradslandenes juridiske og økonomiske forhold har ikke vært gransket i en historisk kontekst siden Henning Tideman utgav sin økonomiske avhandling om temaet i 1750.⁷⁰ Dermed har jeg forsøkt etter beste evne å analysere originalkildene i lys av aktuell litteratur på lignende forhold knyttet særlig til eiendomsrett i utmark på samme tid.

I så måte har særlig John Ragnar Mykings «*Herre over andre si jord? – Norske leilendingsvilkår i europeisk lys*» fra 2005⁷¹ og Jukka Korpelas «*The World of Ladoga – Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000 – 1555*» fra 2008⁷² vært til stor hjelp.

1.4 Kilder

De primærkilder jeg i all hovedsak har anvendt i denne oppgaven er diplomer og tingbøker. Begge kildetyperne finnes bevart i et høyt antall hva gjelder Jemtland i perioden 1445 – 1645. I og med at disse også kvantitativt utgjør tyngdepunktet i det samtidige materialet, falt det naturlig å fokusere kildestudien på nettopp disse. En tredje, minst like viktig, kildekategori er det fiskale materialet bestående av Jemtlands jordebok av 1555⁷³, lensregnskapene av 1564 – 68⁷⁴, Räfsten med Jämtarna fra 1613⁷⁵, Jämtlands bygselslängd av 1649⁷⁶ og Jämtlands

---

⁶⁹ Bourdieu 1995: 70

⁷⁰ Henning Tideman, *Jämtlands Afradsländ*, Uppsala 1750

⁷¹ John Ragnar Myking, *Herre over andre si jord? – Norske leilendingsvilkår i europeisk lys*, Bergen 2005

⁷² Jukka Korpela, *The World of Ladoga – Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000 – 1555*, Berlin 2008

⁷³ Jordebog for Jemtland 1555, i Eric Festin (Red.) *Fronvårdaren Nr 1.*, Östersund 1926

⁷⁴ Jämtlands läns fornskriftsällskap, *Jämtländska Räkenskaper 1564 -1571*, Lund 1944 – 1948

avradsbok av 1666.⁷⁷ Også Lantmäteriets utskiftningskart⁷⁸ opptatt i Jemtland mellom 1693 og 1800 har vært viktige for å anslå omfanget av enkelte sentrale utmarksressurser.

Diplomene kan karakteriseres som rettskraftige offentlige ønskemål. Det vil si brev, oftest skrevne på pergament, med en form for rettslig innhold. Dette kunne typisk være eiendomstransaksjoner, domsavsigelser eller kjøpebrev på løsøre. Diplomer ble utstedt både av øvrighet og allmue og i begge tilfeller var selve brevoppsettet særdeles viktig om diplommet skulle få sin tiltenkte rettslige kraft. At rettshandlingens vitner ble nevnt var en slik vesentlig formalitet, noe som har vært viktig for denne oppgaven da tillitsverv som vitne eller faste som det visse sammenhenger heter i Jemtland gjerne ble gitt de best ansette personer. Det samme gjelder sigillantene: For brevene skulle helst besegles.

Med unntak av selve standardformuleringene er språket i diplomene noe varierende. Dette har trolig sammenheng med hvem som ble anvendt som skrivere. Både nordmenn, svensker, dansker og innfødte jemter synes å ha ført diplomer i pennen angående jemtske forhold. For det meste av min undersøkelsesperiode er materialet skrevet på noe som vel kan betegnes som mellomnordisk med visse dialektale trekk. Lars-Erik Edlund viser blant annet til forekomsten av apokope og vokal utjevning i bondebrevene fra 1500-tallet.⁷⁹ Jemtland har som tidligere nevnt et svært godt bevart diplommateriale og det meste av middelalderdiplomene foreligger trykte i Jämtlands och Härjedalens diplomatarium utgitt i tre bind i perioden 1943 – 1995, hvor det siste bindet går fram til 1530.⁸⁰ For perioden etter den tid har jeg benyttet meg av Diplomatarium Norvegicum 15. bind og i ett tilfelle egenhendig avskrevet et originaldiplom oppbevart i Landsarkivet i Östersund.

Sorenskriveren ble pålagt å føre tingbøker i Norge fra 1633. I Jemtland så vel som i Rogaland var da denne praksisen allerede begynt vel et tiår tidligere, noe som gjør at vi også i denne sammenheng har et forholdsvis godt kildegrunnlag å arbeide ut i fra når det kommer til 1600-tallets Jemtland. Da innførslene i tingboka ble bindene rettshandlinger forsvant etter hvert også tradisjonen med å føre private diplomer. På 1600-tallet gikk også øvrigheten i stor

---

⁷⁵ Hasse Petrini (red.), *Räfssten med jämtarna 1613 – Rannsaktionsprotokollen efter Baltzarfejden*, Östersund 1959

⁷⁶ Olof Holm (red.), *Jämtlands avradsland 1649 och 1666*, Östersund 2012

⁷⁷ Jämtlands avradsland 1649 och 1666

⁷⁸ Historiska kartor: Lantmateriet.se <www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/historiska-kartor/> (19.04.2015)

⁷⁹ Edlund, Lars-Erik, «Mellan väst och öst – det jämtska språkområdet över tid ur ett nordisk perspektiv», i Olof Holm (red.), *Jämtland och den jämtländska världen*, Stockholm 2011: 47

⁸⁰ Jämtland biblioteks diplomatariekommitté, *Jämtlands och Härjedalens diplomatarium - Första delen till 1450*, Östersund 1943, Jämtland biblioteks diplomatariekommitté, *Jämtlands och Härjedalens diplomatarium – Andra delen till 1519*, Östersund 1985, Landsarkivet i Östersund & Jämtlands läns fornskiftsällskap, *Jämtlands och Härjedalens diplomatarium – tredje delen till 1520*, Östersund 1995

grad over til andre former for skriftfesting. Dermed er det også klart at tingbøkene til sin natur inneholder noe av det samme som de omtalte diplomene. Forskjellen er at tingbøkene kun tar for seg forhandlingene på tinget. De tingbøkene jeg har brukt finnes trykt i form av «Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1621 – 45» utgitt i 1933.⁸¹ Dette er referater fra de jemtske bygdetingene, fra lagtinget og fra det såkalte landstinget. Landets 24, som utgjorde lagtingets lagrette kunne stundom, som en særordning for Jemtland, «sette landsting». Landstinget hadde en viss kommunal-administrativ rolle knyttet til samferdselen i landskapet.

I denne oppgaven har jeg grunnet casenes natur anvendt dombøkernes innførsler fra bygdetingene i Revsund og Undersåker, samt mye av landstingets protokoll. Hva gjelder diplomer har jeg anvendt i overkant av 100 brev med en noenlunde jevn fordeling mellom casene.

1.5 Oppgavens struktur

Denne oppgaven er inndelt i fem kapitler hvorav et er innledningskapittel fulgt av tre empirikapitler som utgjør selve undersøkelsen og til sist en konklusjon hvor resultatet av de ulike undersøkelser i empirikapitlene analyseres samlet for å trekke en endelig samlet konklusjon ut av det undersøkte materialet. De tre empirikapitlene er inndelt etter både tematikk og kronologi på det vis at kapittel 2, Kartlegging av utmarksressursene tar for seg hele perioden under ett og har til hensikt å undersøke overgripende problemer knyttet til utmarka og handelen som et mulig økonomisk grunnlag for bondeeliten i Jemtland. De to øvrige empirikapitlene 3, Elitene i Jemtland 1445 – 1613 og 4, Elitene i Jemtland 1613 – 1645 er som det går fram av titlene avgrenset kronologisk. Tematisk omhandler disse kapitlene derimot det samme, nemlig selve aktørene i oppgaven. Kapittel 3 og 4 er utformet som punktundersøkelser eller stikkprøver av elitene i to jemtske tinglag. Det er de samme tinglagene som behandles i de to ulike periodene, Revsund og Undersåker. Kapittel 2 angriper på sin side temaene mer allment med hele landskapet Jemtland som utgangspunkt. Oppgaven er også på et annet vis todelt da det i kapittel 2 gjennomføres en analyse av bøndenes tilgang til og eventuelle monopolisering av ressurser. I de påfølgende empirikapitlene 3 og 4 foretas stikkprøver fra det tilgjengelige materialet sett opp mot resultatet av analysen i det foregående kapitlet. Undersøkelsene foretatt gjennom disse tre empirikapitlene er lagt til grunn for den konklusjon på den overordnede problemstillingen for arbeidet som kommer fram i kapittel 5.

---

⁸¹ Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1621 – 1643, Lund 1933 - 1939

2. Kartlegging av utmarksressursene i Jemtland 1445 – 1645

2.1 Definisjoner og avgrensninger

I dette kapitlet skal jeg undersøke hvordan utmarksressursene var fordelt mellom de jemtske bøndene og om disse lot seg monopolisere eller ble søkt monopolisert eller eventuelt omsatt av et øvre sjikt av bønder. Med bakgrunn i dette skal jeg ta for meg ulike former for utmarkseiendommer og utmarksrettigheter i Jemtland i perioden 1445 – 1645. Dette vil da først og fremst omhandle såkalte avradsland, en form for utmarkseiendom som ser ut til å ha forekommet som en særordning for Jemtlands del. I og med at avradslandene både utgjorde den tilsynelatende viktigste formen for utmarkeiendom i min undersøkelsesperiode og fordi de var noe helt spesielt for Jemtland er det behøvelig å kunne finne ut hva dette egentlig var for noe. På dette området er da også forskningen noe mangelfull. Selve avradslandene som sådan har ikke blitt behandlet spesifikt siden den svenske økonom Henning Tideman utgav sin avhandling *Jemtlands Afradsländ* i 1750.⁸² Dette er først og fremst en økonomisk avhandling om avradslandenes funksjon i samtida, men Tideman går også her inn på historien. En mer eksplisitt historisk undersøkelse av avradslandene ble foretatt av historikeren Herman Geijer i 1939 – 40, som publiserte deler av undersøkelsen i en artikkel i *Fornvårdaren* høsten 1940.⁸³ Geijer behandler her først og fremst grensespørsmål knyttet til avradslandene, men gir også interessante innblikk i både bruk og eiendomsrettslige forhold. Likevel er det en rekke spørsmål som står ubesvarte også etter Tidemans og Geijers undersøkelser. Noen av disse spørsmålene skal jeg ta for meg og undersøke nærmere i dette kapitlet. Videre skal jeg mer kortfattet gjøre rede for andre sentrale begreper som skatteskog, elggård, avrads – og skattefiske med flere, samt ikke minst undersøke hvilke typer ressurser som mer konkret var mulig å høste fra disse eiendommene. Deretter skal jeg se nærmere på hvorvidt overskuddet av utmarksbruket ble utnyttet økonomisk gjennom handel.

2.2. Avradsland

Den eldste referanse til begrepet jeg har funnet er i den større saga om Olav Tryggvason hvor det berettes om Torgeir *Avråðskoll* som var bonde på Nidarnes gård før Nidaros bys angivelige grunnleggelse.⁸⁴ Jørn Sandnes har kort kommentert at dette tilsier at Torgeir var

---

⁸² Tideman 1750

⁸³ Geijer 1940

⁸⁴ Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy (red.), *Snorres kongesagaer – Bind I*, Oslo 1979: 4

leilending.⁸⁵ Det er også i en slik forstand begrepet er kjent fra svensk hold hvor det ble brukt i langt mer utstrakt grad og hvor det i senmiddelalderen hadde betydningen *landskylld*. At også den jemtske avrad er å betrakte som en leieavgift er det vel liten tvil om. Selve avradslanene var utmarkseiendommer i den forstand at de ikke var oppdyrkede og først og fremst hadde sine økonomiske ressurser i de rent naturlige forekomster av vilt, fisk og malm som der fantes. Vanligvis lå de også i udyrkbare områder i utkanten av bebyggelsen, mellom bygda og fjellet. Disse avradslanene var som navnet indikerer ikke bare utmark som var bygslet; men direkte øremerket for bygsel i den forstand at de ikke ble brukt eller reelt kunne brukes av eieren. Avradslanene tilhørte nemlig utmarksdelen av krongodset. De ble for øvrig i all hovedsak bortbygset til lokale odelsbønder. Hvorfor satt så kongen med disse særegne utmarkseiendommene i Jemtland? For det første må det påpekes at avradslanene i seg selv ble opprettet som sådanne. De var altså ikke kjøpt av eller donert til kronen på noen måte men ble helt enkelt etablert av denne. For å si det mer presist ble de fradelte utmarksallmenningene i Jemtland. Denne eiendomsformen går imidlertid ikke helt tilbake til tida da landskapet først kom under den norske kongen i territoriell forstand. Avradslanene synes å ha blitt etablert gradvis i kjølvannet av en avtale som avklarte forholdene mellom kongelig og kirkelig jurisdiksjon i Jemtland 1303.⁸⁶

Fra tida straks etter 1300 ser det ut til at de offentlige maktforholdene i landskapet ble mer tydelig fastlagt og et kongelig forvaltningsapparat ser ut til å ha vært utbygd i Jemtland på denne tid. Avradslanene dukker opp i kildene bare få år etter dette og da først i det østlige Jemtland. Det kan være at også dette nye fenomenet, som etter alt å dømme var kommet til på kongelig initiativ, hadde noen form for sammenheng med kongemaktens ønske om å få klart fotfeste for sin forvaltning i landskapet.

Hva var så drivkraften bak etableringen av slike enkelteiendommer på tidligere allmenningsgrunn? Både Edv. Bull d. e. og Olof Holm har vist til at ved å la enkeltbønder få eksklusiv adgang gjennom bygsel til områder «alle» tidligere kunne utnytte, har man skapt en form for differensiering i samfunnet.⁸⁷ Et motiv for dette kan ha vært å skape sosiale forskjeller med tanke på at man ved å gi slike «forleninger» kunne få trofaste «vasaller» i et ellers svært egalitært samfunn. Det må da påpekes at jordeiendomsforholdene som tidligere nevnt var uvanlig egalitære i Jemtland. Dette hadde trolig sin bakgrunn i dyrkningsforholdene som dermed gjorde eventuelle tilgodeseelser i form av innmark fra kronens side lite attraktive.

---

⁸⁵ Jørn Sandnes, Per R. Christiansen og Ole Johan Sætre, *Trondheim bymark – fra takmark til byens grønne lunge*, Trondheim 2009: 14

⁸⁶ Bull 1927: 89, 90

⁸⁷ Jämtlands avradsländ 1649 och 1666: 1

Da ser det heller ut til at en tilsvarende framgangsmåte anvendt i form av utmark har hatt mer for seg. En årsak til at kongen ønsket å skape slike forskjeller kan ha vært å sørge for lojalitet i landskapet i en tid da Uppsalakirken hadde gjort seg særlig gjeldende i området. Erkebiskopen hadde da også søkt å få kontroll med viktige utmarksressurser i deler av Jemtland. En avtale som regulerte forholdet mellom kongelig og kirkelig jurisdiksjon i Jemtland ble inngått i 1303, og da dette var oppnådd gikk det ikke lang tid før en mer systematisk monopolisering av utmarka var igangsatt.⁸⁸

Denne framgangsmåten ser vi også fra andre områder med marginalt jordbruk hvor flere «offentlige» parter ønsket kontroll. Fra samme tidsperiode har den finske historiker Jukka Korpela studert hvordan Karelen ble gradvis integrert i de henholdsvis svenske (Viborgs län) og novgorodske (Korel'skij Uezd – Kexholms län) statsdannelsene gjennom senmiddelalderen. Her var retten til utmarka strategisk anvendt av begge parter for å etablere reell kontroll i sine ervervede områder etter at de hadde kommet fram til en «endelig» deling av landskapet i 1323. For eksempel ble «ødemarka» Talvisalo i Säminge forlent til den svenske Bielke-familien i 1364. Tilsvarende forleninger i innmark synes ikke å ha forekommet i Karelen i middelalderen.⁸⁹

2.3. Avradslanenes eiendomsrettslige stilling

Jeg har hittil omtalt avradslanene som deler av krongodset, men hva var egentlig avradslanenes eiendomsrettslige status? De var i alle kjente tilfeller fradelt allmenningss grunn, men det er ikke gitt at allmenningene i seg selv kan karakteriseres som krongods. For å finne ut av denne problemstillingen vil det være nødvendig å se litt nærmere på ulike eldre forståelser av selve konseptet eiendomsrett. Dette er også svært relevant for denne oppgaven da en tydelig kartlegging av eiendomsforholdene knyttet til utmarksressursene vil være nødvendig for en bedre forståelse av de ulike tvistemål som kommer til syne i casene.

Avradslanene var altså fradelt allmenninger. Allmenningene det da er snakk om er utmarksallmenningene i Jemtland. Disse kalles oftest «kongens allmenning»⁹⁰ i de bevarte samtidige kildene, men det er ikke dermed gitt at det må forstås på det vis at kongen eide allmenningene. Uansett hvem som var eier i disse områdene stod det helt klart at dette var

---

⁸⁸ Geijer 1940: 1, Magne Njåstad «The Eastern Realm» i Steinar Imsen (red.), *Rex Insularum*, Bergen 2014: 331

⁸⁹ Korpela 2008: 178

⁹⁰ Geijer 1940: 10

områder som kunne nyttes av alle gårdbrukere i den bygda hvor allmenningen lå.⁹¹ Litteraturen synes da også å være klar på at disse allmenningene både på norsk og svensk område i utgangspunktet var reelle bygdeallmenninger i den forstand at alle gårdbrukerne i den aktuelle bygda hadde både lut (andel av eiendomsrett) og lunnende (andel av bruksrett) i dem.⁹² Tidligere forskning har hevdet at selve grunneiendomsretten til bygdeallmenningene i Norge ble lagt til kongen allerede på Harald Hårfagres tid, og at uttrykk som «kongens allmenning» speiler dette.⁹³ Denne tradisjonen har imidlertid blitt mer eller mindre helt avvist av den senere forskningen på emnet.⁹⁴ En allerede eksisterende kongelig eiendomsrett til allmenningene skulle derimot enkelt forklare hvordan det var mulig å fradele og bortbyggle avradslend fra kronens side. Fullt så enkelt synes det likevel ikke å være, og en nærmere gjennomgang av hele sammenhengen her vil derfor være nødvendig.

Ser man på konseptet allmenninger eller kollektiv eiendom i litt videre forstand, ser dette ut til å i flere samfunn ha vært normen ikke bare for utmarka. Innmark har også i omfattende grad vært felleseie i ulike former, og det finnes indikasjoner på at dette generelt kan oppfattes som en eldre eiendomsform enn den rent private kjent fra historisk tid.⁹⁵ Før jeg går videre inn på dette vil jeg først gjøre rede for en prinsipp som er helt sentralt når det gjelder å forstå oppfattelsen av eiendomsrett i førindustriell tid, det være seg privat eller kollektiv, nemlig ideen om «kløyvd eiendomsrett».⁹⁶ Denne oppfatningen som i Norge ser ut til å ha vært virksom til langt inn på 1700-tallet går ut på at eiendomsretten ikke kan oppfattes som en absolutt rett til grunnen på et sted innenfor gitte grenser slik vi gjerne forstår dette i dag, men mer som et konglomerat av retter til forskjellige ressurser eller foretak innenfor de samme gitte grensene. Dette kan illustreres ved at på en gitt eiendom kunne en person eller korporasjon eie retten til hogst, en annen til fiske, en tredje til dyrkning, en fjerde til soppstaking og så videre. Slik var spørsmålet om hvem som eide selve grunnen mindre relevant; ressursene var det sentrale. Dermed fantes det en potensiell kime til konflikt når et nytt eiendomsideal ble introdusert hvor grunneiendomsretten skulle defineres absolutt. Det jeg da tenker på er romerrettens eiendomsoppfatning.

Det er nødvendig å presisere hva som her menes med romerrett i eiendomsrettslig forstand. I en middelaldersk kontekst refererer dette begrepet vanligvis til juridiske prinsipper

---

⁹¹ Jon Solem, *Sem verit hafa fyrr at fornu fari? – norsk allmenningslovgivning i høymiddelalderen*, Trondheim 2002: 97

⁹² Bjørn Myhre og Ingvild Øye, *Norges landbrukshistorie del I – 1000 f.kr. – 1350 e.kr. – Jorda blir levevei*, Oslo 2002: 230

⁹³ Solem 2002: 20

⁹⁴ Solem 2002: 29

⁹⁵ Myhre & Øye 2002: 101

⁹⁶ Myking 2005: 29

fastslått i deler av den østromerske keiser Justinians lovsamling *Corpus Juris Civilis* påbegynt i 529 e. kr.⁹⁷

Jeg var tidligere inne på Karelen som eksempel på et område hvor utmarka utgjorde en svært viktig ressurs. Dette landskapet fikk for øvrig for alvor merke overgangen fra en eldre rettsoppfatning i forhold til eiendom til en romerrettslig i løpet av senmiddelalder og tidlig nytid. Karelenes tradisjonelle rett innebar en slags kombinasjon av en forståelse av eiendom som ulike retter til et gitt område og eiendom som kollektive sambruksenheter. Svibruk var her den dominerende jordbruksformen,⁹⁸ men i stedet for permanent grunneiendomsrett gjaldt regelen «Den äger svedjan som först hunnit».⁹⁹ Med andre ord eide man først og fremst selve avkastningen. For å få dette gjaldt det å «fange» en god «gölemark» (bråte)¹⁰⁰ for sin ætt («perhe»)¹⁰¹ i den tidsperioden det krevdes for å få minst en rugavling ut av området. Det kollektive aspektet kommer fram av at man tok skogen i besittelse for ætten. Suffikset «-nen» i finske slektsnavn er såkalt «possessiv form»¹⁰² og har trolig kommet til på bakgrunn av behovet for å hevde visse rettigheter for hele sin ætt. De avgrensede hustuftene («talo»)¹⁰³ var fast plassert geografisk og var mer permanent eid av ætta enn «skogbølets» («lohko»)¹⁰⁴ øvrige tilliggende ressurser. Samtidig inngikk også ættene i førstattlig tid trolig i større kollektive enheter.¹⁰⁵ De var «forlovet» («kihlaus») med hverandre i «gislalag» («kihlakunta»),¹⁰⁶ det geografiske området hvor de aktuelle ættene kunne drive «fangst» på potensielle bråter. Dermed kan disse gislalagene sees på som en form for sammenslutning av agrare allmenninger med elementer av kløyvd eiendomsrett. Slike forhold kan ikke sies å stemme godt overens med den romerrettslige tilnærmingen, noe som ble et problem da den ortodokse kirken søkte å få fotfeste i Karelen i lys av Novgorods og senere Moskvas integreringspolitikk i området. 13- og 1400-tallet var en nybrottsid for klostervesenet i Østkirken og den såkalte hesykasme-bevegelsen, som hadde sitt utgangspunkt i det greske

---

⁹⁷ Myking 2005: 21

⁹⁸ Ilmar Talve, *Finnish Folk Culture*, Helsingfors 2009: 52,53

⁹⁹ Maud Wedin, *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*, Trondheim 2005: 98

¹⁰⁰ Wedin 2005: 65

¹⁰¹ Wedin 2005: 95

¹⁰² Wedin 2005: 185

¹⁰³ Vanha karttat, Historialliset kartat: <www.vanhakartta.fi/historialliset-kartat> (19.04.2015), Talo er i dag anvendt som betegnelse på bygninger generelt men betegner i eiendomsretten en avgrenset (og inngjerdet) hustuft.

¹⁰⁴ Vanha karttat, Historialliset kartat: <www.vanhakartta.fi/historialliset-kartat> (19.04.2015), Lohko i betydningen «bøl» viser til de områder som til en hver tid hørte sammen under Talo.

¹⁰⁵ Korpela 2008: 256, De karelske «gislalag» nevnes i Erikskrönikan fra ca. 1322, kun kjent i avskrifter fra ca. 1450 – 70, samt i Nöteborgstraktaten av 1323 kun kjent i en avskrift fra 1537. Den språklige Likheten med de estiske «kihelkond» er påfallende (se under).

¹⁰⁶ Korpela 2008: 107, Den finske form «Kihlakunta» er kjent i skrift fra 1548 og kan i likhet med «kihlaus» være lånt fra tysk «geisel» – enten i betydningen forlovelse eller «gissel».

Athosklostret, spredte seg omsider også til Karelen.¹⁰⁷ Grupper av eremittmunker søkte seg til øyene i Ladoga-sjøen i 1380-årene og kort tid etter 1400 gikk disse med Novgorods støtte i gang med å anlegge klostre ved Valamo og Konevitsa.¹⁰⁸ Klostrene behøvde en form for økonomisk underhold og den kontinentale tradisjonen for løsning av dette var etablering av store jordegods gjennom kjøp og donasjoner av jordeiendom.¹⁰⁹ Dette forutsatte imidlertid at de som solgte og/eller donerte faktisk disponerte over eiendom i den romerrettslige forstand. Østkirkens rett baserte seg da også i stor grad på den justinianske retten.¹¹⁰ Dette må ha vært vanskelig å forene med den tradisjonelle karelske retten beskrevet overfor. Likevel står Valamo kloster oppført med hele 225 bruk i sitt eie i Karelen i jordeboka av 1499.¹¹¹ Jukka Korpela viser til at de bevarte kjøpe- og donasjonsbrev fra 1400-tallet inneholder standardformuleringer hvor bonden som enkeltperson oppgir sitt bruk «med land, vann, utslått, fiskevald og skog».¹¹² Karelene forstod neppe hva disse overdragelsene innebar og hadde dermed heller ikke forutsetninger for å forstå konsekvensene av overdragelsene. Det var klosterfolket som var skrivere, og språket var kirkeslavisk og dermed trolig uforståelig for de involverte.¹¹³ Uansett måtte Karelens bønder snart innfinne seg med å være leilendinger i en allmenneuropeisk forstand.¹¹⁴

I Norge ble på samme måte som i denne romerrettslige tradisjonen både tienden og den øvrige beskatningen innkrevd med utgangspunkt i gården som enhet etter 1274, men innføringen av slike tributter eller for den saks skyld leilendingsvesenet medførte ikke her et tilsvarende brudd med en kollektiv eiendomsstruktur.¹¹⁵ En eksisterende privat eiendomsrett har snarere blitt ytterligere formalisert gjennom skatt og tiende, for skandinavene ser ut til å ha omfavnet en personlig eiendomsrett til innmark flere århundrer tidligere¹¹⁶. Innen arkeologien fremheves en mulig sammenheng mellom 500-tallets høvdingsamfunn og etableringen av en personlig eiendomsstruktur i nordgermanske områder.¹¹⁷ Oppfatningen av dyrket mark som tilhørende bonden og ikke hele hans ætt kan da ha grunnet i påvirkning fra

---

¹⁰⁷ Kati Parpei, «*The oldest one in Russia*» – *the Formation of the Historiographical Image of Valaam monastery*, Amsterdam 2011: 20, 85

¹⁰⁸ Korpela 2008: 154

¹⁰⁹ Dybdahl & Bull 2005: 55, 64

¹¹⁰ Korpela 2008: 300

¹¹¹ Korpela 2008: 155

¹¹² Korpela 2008: 299

¹¹³ Korpela 2008: 34 – 36

¹¹⁴ Korpela 2008: 324

¹¹⁵ Myhre & Øye 2002: 224

¹¹⁶ Jon Vidar Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet – vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, Oslo 2008: 21. Fra denne tid av finner man ofte samtidige gravhauger på tilgrensende gårdsbruk i Skandinavia. Håvamålet taler om at haug bare skulle gjøres over gjeve menn «gæfa madr»; fra bl. a. Frostatingsloven framgår det at «gæfa» ikke var en subjektiv oppfatning av en «jovial» person, men hadde mer konkret med jordinnehav å gjøre.

¹¹⁷ Torunn Herje, *fragmenter av en fortid*, Levanger 1989: 106

den samtidige romerrettens rigide kategorisering av jordeiendom på kontinentet. Likevel synes ikke denne å ha vært absolutt. På i noen grad samme måte som i Karelen fantes her en forståelse av kløyvd eiendomsrett, om enn langt mindre omfattende og her altså med grunnlag i et prinsipp om en hovedsakelig personlig eiendomsrett til selve gårdsvaldet. Kort oppsummert kunne dette innebære at selv om en ekstern jorddrott eide selve retten til landskyld fra grunnen til en bortbygset gård, var det leilendingen som gårdbruker som eide selve bedriften som gårdsbruket utgjorde. Dette innebar videre at kun leilendingen kunne omsette gårdsdriftas eventuelle overskudd etter at selve leieavgiften var betalt på markeder og lignende om han ønsket det.¹¹⁸ Her ser vi eiendomsretten som delte retter til en gitt grunn, men samtidig er ikke disse rettene egentlig kollektive. I senmiddelalderen kom dette til å stå i kontrast til rettsoppfatningen i Sverige, som etter 1280 fikk en sterk romerrettslig påvirkning.

I følge John Ragnar Myking har de romerrettslige prinsippene som i stor grad preges av strenge og klare eiendomsdefinisjoner hatt langt større innvirkning på svensk eiendomsrett i senmiddelalder og tidlig nytid enn hva de har hatt på eiendomsretten i Norge. I Sverige opererer man vanligvis med de tre «eiendomsnaturer» kronojord, frälsejord og skattejord, altså krongods, kirke- og adelsgoods og privat gods. Borgerstanden eide normalt ikke annen jord enn de byløkker som eventuelt måtte ligge under deres bygårder. Dette hadde også en parallell i skattejorda da en selveiende bonde ikke kunne eie flere eiendommer enn de han egenhendig kunne drive. Dette var klart i tråd med den justinianske rettsoppfatningen som også innebefattet det i dag utbredte prinsippet at grunneieren i langt på vei de fleste forhold har råderett over eiendommen. Det samme gjaldt prinsippet om en enkelt eier til en privat eiendom, gitt at man i den sammenheng ekskluderte uttalte allmenninger fra denne personlige eiendoms-kategorien.¹¹⁹ Denne ordningen med strengt regulerte jordnaturer har man i Sverige tradisjonelt satt i sammenheng med bestemmelsene i Magnus Ladulås' frihetsbrev Alsnö stadga fra ca. 1280.¹²⁰ Noen slik ordning fikk aldri feste i Norge hvor det var svært vanlig at en enkelt eiendom var fordelt på mange eiere hvor medlemmer av alle stender kunne være blant jorddrottene.¹²¹ Det fantes ingen formell begrensning på hvor mye jord noen kunne eie uavhengig av ens standsmessige status og dermed forekom eksempler på leilendinger under odelsbønder, men også leilendinger som eide grunnen kun på gårder de ikke brukte selv.

Fra middelalderen kjennes mange former for heftelser og servitutter som ikke uten videre kan plasseres under kategorien kløyvd eiendomsrett selv om de kan sies å innebære

---

¹¹⁸ Myking 2005: 34

¹¹⁹ Myking 2005: 40

¹²⁰ Dick Harrison, *Sveriges medeltid*, Falköping 2002: 153

¹²¹ Myhre & Øye 2002: 230

noe av den samme forståelsen av rettighetsfordelinger. Disse heftelsene og servituttene opererte derimot innenfor rammen av den romerrettslige læren, men da kun i de vestkirkelige delene av Europa. Det vil si områdene som med tiden på et eller annet vis ble favnet av den kanoniske retten. Det jeg i så måte først og fremst tenker på er riktignok en verdslig rettighet, dog i følge samtidas jurister hjemlet i en guddommelig rett så vel som den justinianske. Denne verdslige rettigheten eller riktigere rettighetene er de såkalte regalerettene som tilfalt europeiske fyrster fra og med middelalderen. Disse rettighetene ble først presentert for Fredrik Barbarossa ved konsilet i Roncaglia i 1158 av lærde ved universitetet i Bologna som hadde «oppdaget» dem ved nærmere studier av Justinians *Corpus*.¹²² Regalerettene fantes i to former: for det første gjaldt det selve fyrstens rett til maktutøvelse generelt og for det andre hans førsterett til enkelte gitte ressurser i sitt rike. Denne førsteretten kunne altså fyrsten hevde utelukkende i kraft av sin posisjon som fyrste. Prinsippet kom til å spre seg til det meste av Vest-Europa og så også de nordiske land. De eldste referanser til regaleretter i Norden finnes i bestemmelser i danske landskapslover som trolig skriver seg fra slutten av 1100-tallet.¹²³ Regalerettene ble ofte tilpasset de ulike rikene med tanke på hvilke ressurser kongene hevdet slik rett over. Noen av de eldste slike retter man finner i norsk rett er knyttet nettopp til utmarksallmenningene. Jeg har tidligere vist til begrepet «kongens allmenning». Flere historikere har vært inne på at dette uttrykket på norsk område kan vise til etablering av to nært sammenvevde regaleretter heller enn en kongelig eiendomsrett med røtter langt tilbake i vikingtida.¹²⁴

Den første av disse regalerettene er i så fall den kongelige råderett. Her er det snakk om et absolutt kongelig servitutt over bruken og eventuelt delingen av gitte eiendommer. Denne har først og fremst vært anvendt på kollektiv eiendom. For privat personlig eiendom var lite annet enn skatteinntektene interessant som en grunnleggende rett for kronen, men vi har atskillig dokumentasjon på at kongemakten har overtatt styringen av tidligere korporative enheter og rettigheter også i andre sammenhenger. Et godt eksempel her kan være vekslingen mellom kongelig og folkelig utnevning av lagmenn. I Jemtland ser det ut til at denne retten på et tidspunkt falt tilbake til innbyggerne i landskapet.¹²⁵ Et aspekt ved regaleretten var nemlig at den også kunne gis tilbake som et privilegium. Kongens råderett over bygdenes

---

¹²² Johan Schreiner, *Aschehougs verdenshistorie fra antikken til våre dager bin II – Middelalderen – tusen års grotid*, Oslo 1953: 326

¹²³ Solem 2002: 36

¹²⁴ Solem 2002: 19, Munch 1852: 467

¹²⁵ NGL III: 27

allmenninger i Norge er dokumentert gjennom minst to retterbøter fra 1200-tallet.¹²⁶ Dette høver godt med samtidas europeiske idealer. En kongelig eiendomsrett fra Harald Hårfagres tid virker da lite sannsynlig. I vikingtida hadde nok heller ikke kongene et tilstrekkelig stort maktapparat til å kunne utøve slike råderetter på riksdekkende basis.

Et annet regale var retten til ekspropriasjon. Dette var blant annet viktig i tilfeller hvor kongemakten så behov for å anlegge byer og lignende på andres grunn. Vi får tro at ekspropriasjonsretten var særdeles lett å utøve på eiendom hvor kongen også hadde råderett. For norske forhold ser både kongelig råderett over allmenninger og kongelig ekspropriasjonsrett ut til å ha blitt hjemlet i en og samme bestemmelse i både Frostatingsloven og landsloven av 1274.¹²⁷

Debatten om hvorvidt kongen eide allmenningene i Norge i middelalderen har som det her framgår lenge vært aktuell og spørsmålet var blant annet oppe i rettssystemet i 1926.¹²⁸ I de hittil publiserte artikler om emnet ser det ut til at man i stor grad har viet fokus til den såkalte rydningsbestemmelsen i Frostatingsloven som sier at all jord som ryddes i allmenning er kongens eiendom i de første 60 år etter ryddingen.¹²⁹ Dette kan nok med god grunn heller oppfattes som et regale enn at kongen nødvendigvis eide grunnen i utgangspunktet. Det står for øvrig også samme sted at kongen kan bygsle allmenning til den han vil.¹³⁰

Et spørsmål som da blir aktuelt i denne sammenheng er hvorvidt denne siste bestemmelsen også kunne anvendes på deler av allmenningen som ikke var opptatt til nyrydning. Var det tilfelle kan dette etter min mening godt tenkes å ha vært selve hjemmelen for fradelingen av avradslend fra selve allmenningen. I så fall kan avradslendene ha blitt krongods ved fradelingen fra allmenningen; selve grunnen var derimot bondeie før denne fradelingen, dog med forbehold om en kongelig råderett. Fra Hellesjö i Bräcke kjennes dokumentasjon på prosessen med fradeling og skyldsetting av avradslend fra 1528.¹³¹ Opplysningene som gis i den sammenheng synes å sammenfalle godt med et slikt syn.

At kongelig råderett og kongelig eiendomsrett slik kom på forskjellige tidspunkt og kan være uavhengig av hverandre har vi eksempler på fra Vasatidas Sverige. I Sverige var allmenningene gjennom hele middelalderen eid av bygdelagene og råderetten tilkom i begynnelsen bygdetinget og senere «sockenstämman». Det var denne råderetten Gustav Vasa

---

¹²⁶ Ngl IV: 378, DN VI: 238

¹²⁷ Solem 2002, 47, 81

¹²⁸ Solem 2002: 24

¹²⁹ Solem 2002: 54, Bestemmelsen datert til lovens siste revisjon 1268, Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes (red.), *Frostatingslova – omsatt av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes*, Oslo 1994: 11

¹³⁰ Frostatingslova: 11, 228

¹³¹ JHD III: 89

konfiskerte og la under Kronen gjennom proklamasjon i 1542.¹³² At eiendomsretten forble på lokale hender kan vi se av forordningen om «avvittring» fra 1683.¹³³ Denne muliggjorde utstyking av allmenningene i teiger mellom gårdene og landsbyene og det som i så fall ble igjen – det som ingen hadde bruk for – skulle da bli «kronoskog».¹³⁴

Avvittringsforordningen (1683 års kronoskogsforordning) kom til på bakgrunn av bergverkenes behov for skog og ikke minst besittelse av nye mulige malmforekomster i landets utmark. Forordningen gjaldt i Norrland inklusive Jemtland som da hadde blitt svensk samt Dalarna, altså de deler av Sverige som da hadde de største utmarksallmenningene. Det kan være verdt å merke seg at forordningens tekst åpner med kongebrevet av 1542 og påberoper seg å i sin gjerning være hjemlet i dette. Kronen anvendte altså sin selververvede råderett til å gi seg selv eiendomsrett over størstedelen av det nordlige Sveriges areal. Riktignok ble ikke avvittringen gjennomført i nevneverdig grad før ut på 1700-tallet og var ikke fullført før i 1904.¹³⁵

Som man her ser av forordningen om avvittring av 1683 påberopte kronen seg eiendomsretten til de deler av allmenningene som ikke ble begjært avvittret eller fra kronen (som råderettsinnehaver) ble fordelt etter stedlig behovsprøving. Det er da denne mer eller mindre obligatorisk ervervede «kongsluten» som skiller avvittringen fra en ordinær utskifting av kollektivt eid utmarksgrunn. Ettersom avradslanene i Jemtland fra ca. 1300 av (som jeg tidligere har vist til) ble avsatt i en avradsmil som i bruksforstand kom til å høre under den nærmeste tilstøtende gård, mener jeg det kan være mulig å se fradelingen av de jemtske avradslanene som en tidlig variant av avvittringen. Det er i så fall et forbehold om to vesentlige forskjeller fra Vasa-kongenes «avvittringsprosjekt». Det gjelder for det første fordelingen av de i bruksmessig forstand (for den svenske ordningen også i eiendomsmessig forstand) privatiserte parsellene av allmenningen; mens man ved den svenske avvittringen søkte å gjøre fordelingen mest mulig rettferdig gårdene i mellom og hvor alle husstander i bygda var berettiget en bit av sin tidligere felleseiendom, var fradeling av avradslan neppe noen broderlig affære. For det andre gjelder dette endringen i eiendomsforhold; mens man ved den svenske avvittring lot bøndene beholde eiendomsretten i de utstykkede parsellene (dog ikke kollektivt; de ble nå private eiere av klart avgrensede skogteiger) og samtidig gjorde kronen til eier av de tidligere allmenningenes resterende deler, var det omtrent det motsatte som skjedde ved fradelingene av avradslan fra allmenningene i Jemtland.

---

¹³² Wedin 2007: 212

¹³³ Johan Oscarsson og Martin Busk (red.), *Rätten till Norrland – nutida strider, historisk arena*, 2007: 58

¹³⁴ Oscarsson & Busk 2007: 57

¹³⁵ Skogsavvittringen i Ragunda 1755 – 1758. Red. Av Anders Sjöberg. Publisert 2015: 9

Situasjonen i Norge på 1200-tallet ser ut til å ha forholdt seg slik at kongen innehadde den råderett Gustav Vasa først fikk tak på i 1542 for de svenske allmenningenes del. Dette er da gitt at man må ha full råderett for å både kunne fradele og beslutte å bygsle bort en annens grunneiendom. Som eier har man likevel krav på inntektene av bygselen, kan hende avkortet ved avgift til råderettsinnehaver. Uansett vil noe falle på grunneieren, og det er mulig at en undersøkelse av den jemtske avradens fordeling i 1500-tallets regnskaper kan bidra til å avgjøre spørsmålet om eiendomsretten til både allmenningene og avradslandene i Jemtland gjennom middelalderen og utover i tidlig nytid. En nærmere studie av disse levner dog ingen tvil om kronens eksklusive rett til avraden. Her er alt av avrad «leffuererath inn uthii Kongl. Maj:ts schinn cammar på Stocholmz slotth» og der stilt kongen til disposisjon.¹³⁶ Dermed mener jeg det bør være liten tvil om at avradslandene bør kategoriseres som utmarksdelen av krongodset i Jemtland slik jeg innledningsvis i dette kapitlet var inne på. Bygdeallmenningene ser derimot altså ut til i det minste rent juridisk å fortsatt være eid av bøndene selv om de kaltes «kongens allmenninger».

Ikke alle utmarksallmenninger i Jemtland var bondeei eller for den saks skyld sentraleid gods. På enkelte utmarksallmenninger bodde eierne selv. Jeg tenker da på de sørsamiske allmenningene, de kollektive eiendommer i fjellet som kaltes «sijt» (entall «sijte» jfr. nordsamisk «siida»). Framover i tidlig nytid kjennes disse i Norge etter hvert som «bygselfjell» og da har man formodentlig på noe vis anvendt rydningbestemmelsen også på de samiske – og dermed ikke-agrare – grunneiendommer. Jeg mener dette styrker muligheten for at også avradslandene bør sees i lys av Frostatingslovens og Landslovens rydningsbestemmelse i allmenning. Det er verdt å merke at de samiske allmenningene i Jemtland kalles «avradsfjell» i den såkalte bygsellängden fra 1649.¹³⁷ Med unntak av samiske bygselfjell og nyrydninger synes så tradisjonen med avradsland å være helt unik for Jemtland. Hvorfor var da dette tilfelle? Det nevnte bygsellängden viser det omtrentlige omfanget av bygslet utmark tilhørende kronen i 1649. Om man sammenholder denne med de jemtske jordebøkene er det tydelig at krongodset i utmark fullstendig overgår krongodset i innmark i kvantitet. Dette synes da å bekrefte at utmarka må ha vært mer verdifull for kongen som inntektskilde og for å skape differensiering enn hva som var tilfelle for innmarka i landskapet. Dette stemmer godt overens med det som tidligere har vært hevdet om dyrkningsforhold, samt med eksempler fra andre marginale jordbruksområder som Karelen. Det stemmer mindre

---

¹³⁶ Räfsten: 246

¹³⁷ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 1

overens med oppfatningen av Jemtland som unntatt fra etablering av godsenheter. I det minste kronen har etablert et formidabelt gods i utmarka.

Indikerer dette da også at utmarka var mer verdifull for bøndene? Det er dette siste som i hovedsak vil bli videre behandlet i denne oppgaven. Før dette lar seg undersøke nærmere vil det først være fordelaktig å se på hvordan bygslingen av avradsland fungerte i praksis i min undersøkelsesperiode. Fra Gimdalen i Nyhem (Revsund) har vi bevart en bygselseddel fra 1528 som er interessant i sammenheng med spørsmålet om hvordan man ervervet selve bygselen. Det var Sten Henriksson i Sund i Revsund og hans nabo Olof som dette året fikk tilslaget på Gimdalen. For det første får vi greie på størrelsen på avraden: 2 øre pr. avradsgiver i året.¹³⁸ Ut i fra bygselsseddelen å dømme fikk Sten tilslaget på bygselen på bakgrunn av at han allerede hadde eiendom i en tilgrensende skatteskog. Dette ser i mange tilfeller ut til å ha vært en slags allmenn regel i Jemtland; i det minste ser det ut til at det har vært et krav å ha eiendom i avradslandets nærhet for å få bygsle. Det er et kjent prinsipp at ei bygd har eksklusiv rett til sin bygdeallmenning. Kanskje var noe lignende gyldig for avradslandenes del. Dette forholdet vil imidlertid bli videre behandlet i kapittel 3 da nettopp Gimdalen også inngår direkte i en av undersøkelsene som foretas der. Noe annet som også framgår av seddelen fra 1528 er at det er snakk om arvefeste. La man både grunneiendom og arv til grunn for hvem som fikk bygsle avradsland kan en langt på vei regne med nokså statiske forhold med tanke på hvem som brukte disse eiendommene. I følge Carl Sparres avradsbok, en matrikkel over avradsland satt opp i 1666, var også arvefeste og/ eller hevd til bygsel på bakgrunn av eierskap til avradslandets naboeiendommer vanlige forhold i store deler av Jemtland ennå på 1600-tallet.¹³⁹

Et avradsland var altså i perioden 1445 – 1645 en kongelig utmarkseiendom som kunne bygsles av en eller flere bønder med eiendom i bygda hvor det aktuelle avradslandet lå. Bygselsrett til tilgrensende avradsland fulgte ofte visse gårder og flere andre ble bygslet på arvefeste.

2. 4. Avradslandenes ressurser

Når jeg her skal studere hvilken funksjon avradslandene fikk samt hvorfor systemet i det hele tatt oppstod er det nødvendigvis også et vesentlig spørsmål hvilke ressurser som eventuelt gjorde avradslandene lukrative. Avraden ble svært ofte, og gjennomgående under

---

¹³⁸ JHD III: 90

¹³⁹ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 3 ff.

syvårskrigen, betalt i mårskinn («avradsmård»¹⁴⁰) og jeg mener det indikerer at det fantes rikelig med mår i de aktuelle områdene. Dette står likevel i kontrast til de opplysninger vi har om avraden på 1400-tallet. Magne Njåstad viser til at avraden da så godt som alltid ble fastsatt i, om ikke nødvendigvis betalt med, rede penger.¹⁴¹ De fleste kjente avradslundene synes da også å være beliggende i det naturlige habitatsområdet for mårdyr, og kanskje enda viktigere, også i elgens habitat.¹⁴² Vincens Lunge sammenlignet «Dyrren ok ikoren» med «Arabiens Guld» da han uttrykte disse skapningers betydning for Jemtland.¹⁴³ Med «Dyrren» menes her utvilsomt elg og elgen har utvilsomt hatt stor økonomisk betydning i landskapet. Flertallet av de kjente middelalderske retterbøter omhandlende Jemtland omhandler elgjakt, og da gjerne overbeskatning på den lokale bestanden.¹⁴⁴ Ellers var eierskap til elggårder ofte gjenstand for rettslige konflikter, noe som også viser betydningen av dette storviltet. Gråverk er også mye omtalt i det øvrige middelaldermaterialet og har utvilsomt vært viktig. Det kan kanskje også være verdt å se litt på heraldikken i så måte: Jemtlands eldste landskapssegl viser to ekorn som beskytes av «landets sønner» og som formodentlig indikerer tributt til kronen. Mens gråverk i seg selv viser til hertugs rang i heraldisk sammenheng, har levende ekorn ingen spesifikk universal heraldisk betydning.¹⁴⁵ Jemtlands våpen, hvis heraldiske motiv først ble anvendt på det «Lagtings Indzegell» som Jemtene fikk anvende etter en supplikk til herredagen på Akershus i 1634,¹⁴⁶ viser en sølvfarget elg som i heraldikkens generelle språk står vår virilitet¹⁴⁷, men dyret kan også vise til noe mer spesifikt tilknyttet landskapet og da først og fremst i økonomisk-kulturell sammenheng; heraldiske motiv med utgangspunkt i natur uten noen videre mening er et nokså moderne fenomen.¹⁴⁸ Det som gjenstår i en videre undersøkelse her er nødvendigvis å se på hvilke varer eventuelle avradsgivere har fått omsatt i forskjellige sammenhenger.

I følge Nils Ahnlund indikerer den middelalderske lovgivningen at elgjakten var viktig for de som bygslet avradslund.¹⁴⁹ Da Landsloven ble gjort gjeldende i Jemtland, ser det ut til at enkelte bestemmelser støtte på problemer. Det het at alle var frie til å jage elgen på ski på

---

¹⁴⁰ Jämtländska räkenskaper 1564 - 1571 I: 63

¹⁴¹ Magne Njåstad «*The eastern realm*» i Steinar Imsen (red.) *Rex Insularum – The King of Norway and his «Skattlands» as a political system c. 1260 – c. 1450*, Bergen 2014: 334

¹⁴² Store norske leksikon, Elg: <<https://snl.no/elg>> (02.10.14)

¹⁴³ JHL III: 116

¹⁴⁴ Ahnlund 1948: 466

¹⁴⁵ Harald Nissen sr. Og Terje T. V. Bratberg, *Schønings våpenbok*, Trondheim 2013: 51

¹⁴⁶ Bromé 1954: 336, 337

¹⁴⁷ Nissen & Bratberg 2013: 226

¹⁴⁸ Nissen & Bratberg 2013: 20

¹⁴⁹ Ahnlund 1948: 467

kongens allmenning, men ikke i bondens skog.¹⁵⁰ Ettersom det i denne sammenheng kan ha vært problemer med å kategorisere avradsland var dette vanskelig håndterlig i Jemtland. Samtidig er det kanskje slik at avradslandene ville miste noe av sin mening hvis alle og enhver kunne ta seg for av storviltet der. I alle fall ser det ut til at en retterbot omkring 1350 har ført til en endring i systemet, med innføring av privateide fangstanlegg, elggårder, til erstatning for klappjakten på elg i allmenningene.¹⁵¹ Det er for øvrig interessant at elggårdene var privateide, selv om de lå inne på det som tydelig benevnes kongens grunn. Omkring 1500 kan det også merkes en tendens til at handel med slike anlegg var lukrativt. Disse elggårdene vil bli nærmere behandlet her i underkapittel 2.8 om dyregraver.

Når det er snakk om ressursene inne på avradslandene har også jordeboka av 1555 interessante opplysninger. Her tales det nemlig om «avradsjern» og Janrik Bromé har estimert at så mye som 20% av avraden før 1563 ble betalt i form av myrjern.¹⁵² Trolig har altså mange jernvinner, eller i det minste jernholdige torvmyrer vært å finne i et betydelig antall på avradslandene. Det kan dog være vel verdt å merke seg at avradsjern er noe som er klart avgrenset til landskapets vestre deler. Ettersom privateide jernvinner på allmenningsgrunn ikke kommer tilsyne i kildene kan det virke som om produksjonen var konsentrert til avradslandene. Det er da også kun i avradsland (Överturingen i Haverö og Kjoland i Kall) at man har funnet jernvinneanlegg fra denne aktuelle perioden.¹⁵³

Alt i alt kan det etter min mening derfor være at det ikke bare var av rent praktiske grunner man valgte å stort sett avsette avradslandene umiddelbart opp fra skatteskogenes tak. For det første kan det ha vært av hensyn til storviltets habitat og for det andre kunne avsetninger lengre opp mot høyfjellet potensielt ha kommet i konflikt med det samiske reinbeitet. Uansett sto det meste av bygdens allmue først og fremst igjen med fjellsetrer, beitemark og utslått, mens ressursene som overgikk gårdsdriftas primære behov ble forbeholdt et fåtall avradsbetalende bønder. Dette gjaldt på sett og vis også mye av fisket, men her var det ofte snakk om særlige avradsfisker, noe som i enkelte tilfeller kunne bety at jakten og fisket ble bygslet separat i det samme geografiske området. Likevel ser det ut til at de aller fleste avradsland innebefattet de sjøer og vassdrag som fantes på eiendommen.

Vi står da igjen med spørsmålet om etableringen av avradsland virkelig bidro til etablering av forskjeller slik det kan tyde på at intensjonen med dem var fra 1300-tallet av. Et problem med denne spørsmålsstillingen er da kildedekningen. I og med at vi dessverre ikke

---

¹⁵⁰ Ibid: 466, Retterboten er tapt, men er omtalt i JHD III: 160

¹⁵¹ Ibid: 467

¹⁵² Bromé1954: 46

¹⁵³ Stig Welinder, *Jämtarna och samerna kom först*, Östersund 2008: 15

har veldig bred kjennskap til bondesamfunnets sosioøkonomiske skiller før 1300 vil en eventuell endring være vanskelig å dokumentere. Det som potensielt kan dokumenteres, og som undersøkelsene i denne oppgaven forhåpentligvis vil si noe nærmere om, er om avradslandenes fordeling eventuelt bidro til å opprettholde forskjeller utover i senmiddelalderen og tidlig nytid.

Et spørsmål som dermed også krever et svar er hvordan avkastningen av utmarksressursene i avradslandene ble anvendt i praksis. En hypotese er at utmarksproduktene herfra ble omsatt i store kvanta i strategisk handelsvirksomhet, noe som i så fall kan sies å sammenfalle med Olof Holms funn om stratifikasjon i Jemtland. Dette vil bli nærmere behandlet og undersøkt i underkapittel 2. 10.

2.5. Ødesbøl

Ved siden av avradslandene finner vi også en tilsynelatende noe annerledes definert form for utmarkseiendom som brukerne også svarte avrad for. Dette var de såkalte ødesbølene, altså ødegårder. Skal man dømme ut i fra den praksis som kan observeres i diplommaterialet samt i Carl Sparres avradsbok av 1666, virker det som om gårder som ble lagt øde i Jemtland nærmest automatisk «ble» avradsland.¹⁵⁴ Det er vanskelig å følge prosessene helt i detalj her all den tid vi ikke har kilder som viser konkret hva som rent juridisk hendte med en gård som ble oppgitt i senmiddelalderen. Det som synes å ha skjedd ut i fra senere forhold å dømme er at kongen i slike tilfeller har hevdet en slags umiddelbar ekspropriasjonsrett til dem. Ødesbølene blir nemlig gjennom hele min undersøkelsesperiode bortbygget av kronen som utmarkseiendommer på de samme vilkår som avradslandene. En alternativ tolkning her kan være at vi her har å gjøre med brorparten av et opprinnelig agrart krongods i Jemtland og at jemtene da formodentlig først har forlatt gårder de måtte leie for de skattemessig mer lukrative odelsgårdene. Dette kan kanskje ha noe for seg da ikke alle ødesbølene ligger avsides til. For eksempel var Östersunds nåværende bygrunn ført som et ødesbøle til langt ut på 1600-tallet.¹⁵⁵ Likevel kan en på den annen side merke seg hva Aslak Bolts jordebok fra ca. 1430 opplyser om erkestolens ødegårder. Det sies ofte at de er liggende «aut i almerki», det vil si øde i allmenningen.¹⁵⁶ Hva som rent juridisk legges i dette synes noe uklart og det kan godt være at opplysningen kun viser til at alle og enhver kunne ferdes der når ingen drev jorda. Et alternativ kan være at dette faktisk innebar noe mer. Det er da nærliggende at man i visse tilfeller anså at ødegårder faktisk utgjorde allmenninger i perioden de lå øde, eller i hvert

---

¹⁵⁴ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 40

¹⁵⁵ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 49

¹⁵⁶ Jan Gunnar Jørgensen (red.), *Aslak Bolts jordebok*, Oslo 1997

fall i perioden ingen brukte grunnen på noen måte. Hvis det var tilfelle i Jemtland er det nærliggende å tro at kongen i disse tilfellene har søkt å anvende sine regaleretter overfor disse «allmenningene» på samme måte som tilfellet var når avradsland ble fradelt allmenningen. Det synes å være tydelig at ødesbølene ble bygslet som tilliggende utmark på samme linje som avradslandene og etter hvert kunne grensen mellom disse kategoriene også bli noe flytende. Det ser riktignok ut til at kronen for det meste helst så at ødesbølene på sikt ble gjenryddet. Dronning Dorotea, som holdt Jemtland som morgengavelen fra 1445, gav i 1471 sin fogd i Jemtland Peder Karlsson fullmakt til å opplate kronens eiendomsrett mot skatt til en hver som ville rydde ødesbøl.¹⁵⁷ Det er da interessant å se at dette tilsynelatende var i konflikt med bøndenes egne interesser da fogden ble spesifikt bemyndiget til å hindre motstand mot hans eksekusjon av fullmakten. Det ser ut til at bøndene generelt ville at ødesbølene skulle forbli øde; det ser til og med ut som om man i enkelte tilfeller bevisst har lagt gårder øde og la dem gro igjen.¹⁵⁸ Det kan tenkes at dette ble gjort med tanke på å gjøre eiendommen mer attraktiv som habitat for vilt. I så fall synes det godt å understøtte betydningen av utmarksressursene bokstavelig talt på bekostning av innmarkas avkastning. Helge Salvesen setter i sin avhandling «Jord i Jemtland – bosetningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca. 1200 – 1650» fra 1979 fram en hypotese om at siden dette åpenbart lå til hinder for gjenrydding, tross kronens oppmuntring, bidro denne «konserveringen» av ødegårder også til å hindre befolkningsvekst i Jemtland og dermed også på sett og vis opprettholdt den demografiske situasjonen etter pestherjingene.¹⁵⁹ Salvesen mener en ytterlige faktor her er det at mange av ødesbølene ble nyttet som underbruk i fellesskap av brukene i en «by» (det vil si mangbølt navnegård, se kapittel 2.6. om skatteskog under). Da var det en forutsetning for gjenrydding at alle brukerne gikk med på å avhende området. Her antar jeg at Salvesen ikke tenker på de ødesbølene man svarte avrad for, men de ødesbøl som var i privat eie. Disse fantes nemlig også og flere av dem var altså felleseid utmark under flere bruk. I så måte faller disse inn under samme eiendomsrettslige kategori som skatteskogene, en eiendomskategori jeg kommer nærmere inn på i neste underkapittel. Det at enkelte ødesbøl var i privat eie eller mindre bondesameier kompliserer ytterligere spørsmålet om hvordan andre ødesbøl gikk over til å bli avradsland. Et interessant tilfelle i så måte er ødesbølet Nor i Revsund som jeg kommer inn på i kapittel 3.4.2. Dette ble i utgangspunktet bygslet fra kronen, men ble etter hvert kjøpt ut av bøndene og ble da skatteskog uten at krav om

---

¹⁵⁷ JHD II: 83

¹⁵⁸ Skogsavvittringen i Ragunda 1755 - 1758 : 10

¹⁵⁹ Helge Salvesen, *Jord i Jemtland – bosetningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca. 1200 – 1650*, Östersund 1979: 57, 58

gjenrydding ble reist. Jeg kommer også til å se nærmere på et ødesbøle i denne oppgavens kapittel 4.5.2., nemlig Bergsbøle i Lockne.

2.6. Skatteskog

En type utmarkseiendom som jeg hittil kun har nevnt sporadisk er skatteskogen. Dette var i Jemtland den vanlige termen for private, selveide gårders utmark og var dermed noe nesten alle gårdbrukere var i besittelse av. Den viktigste reelle, om ikke strengt juridiske, forskjellen fra øvrige norske gårders utmark var nok størrelsen. Tidligere har jeg så vidt vært inne på begrepene «skattemil» og «avradsmil». Skatteskogene faller da som navnet tilsier innenfor den første kategorien. «Skattemilen» og «avradsmilen» tilsvarte begge en norrøn landmil, det vil si 7, 53 km med dagens mål¹⁶⁰. Dette altså målt i lengden mellom punktet hvor innmarka slutter og avradslandene tar til. Hvor langt opp skogen gikk, og for den saks skyld de nærmeste avradsland, ble dermed bestemt ut i fra omfanget av gårdenes innmark. Skatteskogene forekommer ellers nokså ofte i kildene, noe som er påfallende. Man skulle kanskje ikke tro det var så viktig å poengtere skillet på inn- og utmark på privateide gårder i såpass stor grad. Den eksakte bakgrunnen for dette synes ikke å være helt opplagt. Som Magne Njåstad påpeker ble skatten av Jemtland betalt og utlignet i hermelin for de ulike gårdene,¹⁶¹ ikke i smør og mel slik tilfellet ofte var i Trøndelag.¹⁶² Kan dette være en indikasjon på at også de private gårdenes utmark var viktigere enn innmarka? Det er meget mulig, men det finnes også andre mulige forklaringer på hvorfor skatteskogene framstår som såpass sentrale i Jemtland.

Olof Holm har benevnt skatteskogene som «byaskogar» og her ligger kanskje noe av kjernen i spørsmålet om hvorfor gårdenes utmark så ofte behandles som en egen enhet i Jemtland.¹⁶³ Betegnelsen «by», altså landsby eller grend har i Jemtland i likhet med i Sverige vært en vanlig betegnelse på samdriftsenhetene. Det var vanlig i de svenske landsbyer, som óg tilfellet var i de norske grender, at mens innmarka lå i teigblanding, lå utmarka samlet som en stor lott og var sameie mellom brukene. I det sentrale Sverige ble slike små «landsbyallmenninger» kalt «samfällda utägor» eller mer allment «byaskog».¹⁶⁴ Betegnelsen skatteskog, derimot, ble anvendt på «bondeluten» av den tidligere bygdeallmenningen etter en avvitringsforretning. Dette var trolig for å markere kontrasten til «kongsluten» som kaltes

---

¹⁶⁰ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 1

¹⁶¹ Njåstad 2014: 332, 333

¹⁶² Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 14

¹⁶³ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 1

¹⁶⁴ Salvesen 1979: 51

«kronoskog».¹⁶⁵ Betegnelsen viste da de forskjellige jordnaturer i utmarka. Byaskogene kunne ikke benevnes skatteskoget ettersom landsbyens ulike bruk kunne være av ulike jordnaturer. Da disse fiskalt forskjellige enhetene samlet utgjorde de herskende eiendommene over et sameie ble dette fritatt fra eksplisitt beskatning og fikk dermed den «nøytrale» betegnelsen «byaskog». Selv om systemet med strenge jordnaturer ikke fantes i Norge, ser det ut til at innmarka har vært lagt til grunn for bordleidangen (grunnskatten) og at felleseid utmark dermed ikke utgjorde noe eget fiskalt konsept.¹⁶⁶ Kan det med bakgrunn i denne utredningen tenkes at skatteskoget i Jemtland var utmark ervervet fra andre eiendommer? Spørsmålet er da om de jemtske skatteskoget var private utmarkssameier for brukerne i en «by» eller om de på noe tidspunkt, formodentlig før avradslanenes fradeling var vunnet fra bygdeallmenningen. Det siste finner jeg lite trolig da privat utmark ser ut til å ha vært lagt til gården alt fra rydningstida de fleste steder i Skandinavia¹⁶⁷.

Hvis det er riktig at de jemtske byene holdt skatteskoget som sameier, har dette en viss interesse for denne oppgavens del, da det kan si noe om i hvilken grad utmarka var monopolisert eller ikke ut over avradslanene. For å se nærmere på dette er det nødvendig å se på hva «byen» var som enhet i jemtsk sammenheng, så vidt det er mulig i perioden 1445 – 1645. Olof Holm viser i avhandlingen fra 2012 til at begrepet «by» i betydningen grend eller mer presist mangbølt navnegård var vel kjent i Jemtland før landskapet ble svensk i 1645.¹⁶⁸ De svenske landskapslovene tilla byfellesskapet stor vekt og påbød gårdbrukerne å gå sammen i «byalag» som en organisert samdrift.¹⁶⁹ Dette tilsvarer grannelagets funksjon i Norge, selv om dette siste synes å ha vært en korporasjon av mer frivillig art.¹⁷⁰ Et spørsmål Holm imidlertid ikke går nærmere inn på er i hvilket omfang slike enheter egentlig forekom i Jemtland i senmiddelalderen. Det er da også kanskje noe begrenset hva vi kan forvente å finne ut om det før 1500. Etter den tid begynner imidlertid jordebøkene å gi noen opplysninger om slike forhold. Etter avståelsen i 1645 ble alle jemtske navnegårder ført som «byar» i de svenske jordebøkene, det være seg om det så bare var snakk om ett bruk.¹⁷¹ Det er mulig at dette har bidratt til at en del historikere har antatt at gårdene i Jemtland var langt mer oppstykket enn i det øvrige Norge i middelalder og tidlig nytid.¹⁷² En gjennomgang av

---

¹⁶⁵ Skogsavvittringen i Ragunda 1755 - 1758 : 12

¹⁶⁶ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 10

¹⁶⁷ Myhre & Øye 2002: 250

¹⁶⁸ Holm 2012: 16

¹⁶⁹ Ahnlund 1948: 92, Myhre & Myhre & Øye 2002: 191 ff.

¹⁷⁰ Steinar Imsen, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart – Del 1 – Middelalderen*, 1992: 23

¹⁷¹ Skogsavvittringen i Ragunda 1755 - 1758 : Gjennomgående i hele kilden

¹⁷² Myhre & Øye 2002: 290

jordbøkene fra 1500-tallet tyder derimot på at enkeltgården definitivt var normen i Jemtland. Ikke i noe jemtsk sogn ser mangbølte gårder ut til å ha oversteget 20% av gårdtallet.¹⁷³ Dette materialet behøver nødvendigvis ikke speile de reelle forholdene veldig godt. Helge Salvesen har pekt på at de gårdene som oppgis i fiskale kilder fra Jemtland på denne tida helst bør sees som «skattegårder».¹⁷⁴ Det ser nemlig ut til å forholde seg slik at da skinnskatten i Jemtland ble lagt på gårder ble denne ikke justert ved senere gård delinger. Dermed framstår disse «skattegårdene» som en god kilde til å anslå gårdtallet på den tida da grunnen først ble taksert, men gir derimot ingen informasjon om hvor mange bruk man i virkeligheten opererte med i min undersøkelsesperiode. Å kategorisere skatteskoen som den enkelte bondes privateide utmarksgrunn blir dermed heller ikke uproblematisk. Betegnelsen skatteskog skulle riktignok, i det minste med tanke på den omtalte svenske terminologien, vise til privat bondeeid grunn. På norsk område må dette i juridisk henseende da utvides til å omfatte all verdslig eid grunn med unntak av setegårder, da grunnskatten i Norge ikke var begrenset til odelsgods.¹⁷⁵ Innenfor en såpass vid eiendomskategori falt nær alle jemtske gårder som ikke hadde noen administrativ funksjon for kirken eller kongemakten. Når det gjelder selve grunnskatten på norsk hold fantes den i flere former. Jeg var tidligere så vidt inne på leidangsskatten, den såkalte bordleidangen som hvilte på all verdslig grunneiendom i Norge fra og med innføringen av landsloven i 1274. Navnet leidang viser til opphavet som underhold til selve leidangsflåten. Denne var før landslovens tid utlignet som personskatt i fredstid.¹⁷⁶ Innføringen av grunnskatt i Norge sammenfalt dermed noenlunde i tid med innføringen av romerrettslige eiendomsforhold i Sverige. På svensk hold fikk grunnskatten av skattejorda betegnelsen «vissa räntan». Denne ble gjeldende for hele rikets skattejord.¹⁷⁷ I og med at innføringen av grunnskatt i Norge tok utgangspunkt i leidangsordningen var det nødvendigvis bare de kystnære landsdelene som fikk dette pålagt i begynnelsen. Fra og med 1303 kjennes det en alternativ grunnskatt for Opplandene, «vissøyre»,¹⁷⁸ som oftest ble betalt i skinn. Dette siste minner sterkt om den jemtske skinnskatten, kjent fra 1362, som også hvilte på gårdene.¹⁷⁹ Jemtene svarte da heller ikke noen form for leidangsskatt og innlandsbøndene her har neppe hatt noen plikter overhodet knyttet til leidangsordningen.

---

¹⁷³ Jämtländska räkenskaper 1564 – 1570 I: 24 ff.

¹⁷⁴ Salvesen 1979: 51, 52

¹⁷⁵ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 24

¹⁷⁶ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 10

¹⁷⁷ Harrison 2002: 96, 97

¹⁷⁸ Andreas Holmsen, *Gård, skatt og matrikkel*, Oslo 1979: 37

¹⁷⁹ Njåstad 2014: 331

I denne sammenheng er det illustrerende for næringsveiene i Jemtland at mens Opplandenes vissøyre hovedsakelig ble betalt i skinn fra husdyr, betalte jemtene skatten med skinn fra ville dyr. Det virker da sannsynlig at skinnskatten må være utlignet etter utmarkas omfang snarere enn innmarka. Dermed ble med tida skogen, som for så vidt også var felleseie der det var mange bruk på hver skattegård, det bestandige takstgrunnlaget for eiendom i Jemtland. Audun Dybdahl har vist til at bordleidangen i det øvrige Norge ble utlignet etter landskyld. I de tilfeller hvor gårdene ikke var skyldsatte ble taksten satt av bygdetinget.¹⁸⁰ I og med at så mange gårder var selveie i Jemtland har trolig et flertall av dem ikke undergått skyldsetting og dermed skulle det kanskje kunne tenkes at jemtene har utlignet skatten selv i samråd med den norske øvrigheten. Uten slik skyldsetting var det heller ikke aktuelt med skylddeling ved jordskifte og dermed i sin tur heller ikke en fordeling av skatten på de enkelte bruk når hovedbølet en gang i tida først var blitt taksert for beskatning. Kildene peker da også i retning av at skattetaksten virkelig var i bøndenes hender. Det er lite trolig at bøndene da ville risikere den økning i skattenivået som en takst etter skylddelingsforretning kunne tenkes å gi. Dronning Doroteas brev om ødesbøl som jeg kort viste til i behandlingene av ødesbøl foreskriver en seksmanns bondenemnd som takstmenn i tilfeller hvor ny skatt skulle utlignes etter at ødesbølene var utlagt til private.¹⁸¹ Magne Njåstad viser til at det også var praksis i slike tilfeller at lagmannen deltok som øvrighetsperson.¹⁸² I slike tilfeller kan det også for begge parter ha falt naturlig å legge utmarka til grunn. For kongen kunne denne framstå som en sikker inntekt fra en provins med usikre avlinger fra innmarksbruket. For bøndene kunne skattleggingen av skogen være en fordel for å hevde sin eiendomsrett til økonomisk viktig utmark. Ved å i tillegg utligne skatten på grunn som forble felleseie ved bruksdeling sikret man seg også mot framtidig økning av skattetrykket. Dessuten var det som jeg viste til i underkapittel 2.3 om avradslan skatteskogene som gjerne hadde hevd på bygselsrett til avradslan, i og med at sistnevnte i regelen grenset til gårdsvaldene langs utmarka. Dette speiles også i forholdet mellom skatte- og avradsmil. Dermed var det trolig også vesentlig å ha eiendomsretten til gårdens skog juridisk sikret gjennom skinnskatt til kongen. I akkurat dette henseende var skatteskogene nærmest det motsatte av de svenske «byaskogar» i og med at sistnevnte ikke var underlagt beskatning. Skatteskogene var heller ikke like separert fra resten av gårdsvaldet i juridisk forstand. Det må nemlig ikke forstås slik at innmarka var skattefrie; det var taksten for gården i sin helhet som baserte seg på ressursgrunnlaget fra

---

¹⁸⁰ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 14

¹⁸¹ JHD II: 83

¹⁸² Njåstad 2014: 333

utmarka. Både brukenes tun, innmarksteiger og den eventuelt felles skatteskogen inngikk i skattegården og i de tilfeller hvor denne faktisk var enbølt var dermed alt dette egentlig én grunneiendom.¹⁸³ I Trøndelag var dette i fiskal sammenheng for eksempel gjort helt omvendt slik at hele gårdsvaldet var taksert etter innmarka.¹⁸⁴ Uavhengig av dette forholdet finner vi altså «skatteskog» som et eget konsept i det jemtske utmarksbruket, noe som må sees på bakgrunn av systemet med mangbølte, mer eller mindre «statiske» skattegårder. Dette forklarer likevel ikke fullt ut hvorfor skatteskogen i Jemtland utviklet seg til å bli et allment begrep.

Den viktigste årsaken til at skatteskogen så vidt ofte er omtalt som en egen enhet mener jeg nemlig går fram av det Magne Njåstad er inne på i *The Eastern Realm*.¹⁸⁵ Skatteskogen kunne, formodentlig på bakgrunn av naturforholdene på stedet, også kalles «skatteland». På samme måte har vi eksempler på at enkelte lavtliggende avradsland også kaltes «avrads-skoger». Slik jeg ser det tyder dette på at betegnelsene først og fremst var viktige for å vise hvem som var den rettmessige eier til utmarka i et område og ikke minst hvilke eiendomsrettslige forhold som gjaldt i de ulike områdene. Dette mener jeg klart tyder på et samfunn hvor verdsettingen og reguleringen av utmarka var av aller største betydning. Dette bør da videre bygge på at viktige økonomiske interesser fantes i utmarka og at denne ble vernet godt om av de ulike interessentene. Hva var så de viktigste ressursene som forekom i bøndernes skatteskoger? Det skal jeg forsøke å besvare i neste underkapittel.

2.7. Skatteskogenes ressurser

Hva gjelder de ressurser som gjorde skatteskogene økonomisk interessante, har vi noen svært konkrete opplysninger bevart om dette fra min undersøkelsesperiode. Herav kan vi se at det tydeligvis ikke kun var røyskattene som levde her som utgjorde en plausibel kommersiell ressurs i bøndernes skatteskoger. På skattetinget i Berg vinteren 1486 klaget bøndene på Klaxåsen over naboer som stjal trevirke og malm fra deres «skogom æller skathland».¹⁸⁶ Det er vel å forvente at trevirke vil være en ressurs tilgjengelig i en skog, men det er da viktig å påpeke at trelast på dette tidspunktet ennå ikke utgjorde noen lukrativ eksportvare i Jemtland. Under hele min undersøkelsesperiode ser også oppgangssager ut til å være nærmest fraværende i Jemtland. Mer interessant i så måte er da den omtalte malmen. Her må det være myrmalm det er snakk om. Det er da uklart om det i dette tilfelle er snakk om tyveri av

---

¹⁸³ Salvesen 1979: 52

¹⁸⁴ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 14

¹⁸⁵ Njåstad 2014: 335

¹⁸⁶ JHD II: 184

utbrent malm fra ei jernvinne eller tjuvsanking av torv. Uansett er det sannsynlig at malmen kom fra ei myr som lå inne på skatteskogen under Klaxåsen. Her har vi altså meget konkret opplysning om de ressurser som fantes i en skatteskog. Det er naturligvis vanskelig å si hvor representativt dette materialet er for de øvrige skatteskogene i landskapet, men det viser definitivt hva som *kunne* finnes av ressurser i en skatteskog. Det går også fram av brevet at disse ressursene tilhørte eieren av skatteskogen. I følge det bevarte diplommet fra retthandlingen stod det i lovboka at i eieren i sin skatteskog «skal rada ok ... (herra?¹⁸⁷) vara a sinæ badha landh ok wathn.» I forhold til akkurat disse ressursene ser det med andre ord ut til at vi ikke står overfor et tilfelle hvor noen form for «kløyvd eiendomsrett» har vært dominerende. I tillegg til disse opplysningene, er den aktuelle kriminelle handlingen som omtales av stor interesse for denne oppgaven. Det at man faktisk stjal ressurser fra andres skatteskog viser åpenbart at disse ressursene ble tillagt stor verdi. Jeg vil med bakgrunn i dette anta at besittelse av en skatteskog har vært av stor betydning for den enkelte bonde. I og med at dette var nokså vanlig kan det kanskje ikke forventes at skatteskogene spilte noen stor rolle for elitenes stratifisering gjennom kontroll over utmarksressurser med unntak av skogenes eventuelle hevd på bygsling av tilstøtende avradsland. Det som jeg derimot mener bør kunne sies som sikkert er at eierskap til en skatteskog definitivt utgjorde et minstekrav om man søkte å oppnå en økt økonomisk (og mulig sosial) kapital basert på besittelse av flere utmarksressurser enn atskillige av sine standsfeller i Jemtland i den første del av min undersøkelsesperiode.

En av årsakene til at denne oppgavens undersøkelser av elitene er fordelt i to perioder med et skille satt i 1613 er nemlig at eiendomsforholdene i Jemtland endret seg drastisk dette året. Brorparten av odelsgodset, og dermed skatteskogene, ble konfiskert av kronen og dermed sank også andelen egentlig private skoger betraktelig.¹⁸⁸ I praksis betydde dette at bøndene foruten skatt nå måtte svare landskyld for utmarka om de skulle fortsette å bruke den. Dermed hadde bøndene heller ikke råderett over noen del av utmarka. Dette tilkom da kongen både hva gjaldt allmenninger, avradsland og gårdenes skoger. Noen utmarksressurser inngikk imidlertid ikke i denne konfiskasjonen og det er muligens fordi de vel ikke kan karakteriseres som grunneiendom i vanlig forstand. Det jeg da tenker på er dyregraver, først og fremst såkalte elggårder, og fiskevald. Begge disse kategoriene representerer monopoliserte utmarksressurser, men flere aspekter ved dem forholdt seg noe annerledes enn de former for monopoliserte utmarksressurser jeg hittil har undersøkt nærmere. Hva er det da

---

¹⁸⁷ Hull i pergamentet. Eget tekstforslag i parentes basert på lignende formuleringer i JHD

¹⁸⁸ Andresen 2000: 46

som kjennetegner disse? I første rekke skal jeg ta for meg dyregraver. I så måte synes det å være ganske åpenbart hvilke ressurser man kunne utnytte gjennom disse innretningene. Likevel behøver de en nærmere studie om det skal klarlegges hvorvidt de hadde noen funksjon i plausible stratifikasjonsprosesser. Dette skal jeg forsøke å gå nærmere inn på i det følgende underkapitlet.

2.8 Dyregraver

Jeg har hittil hovedsakelig sett på ulike typer utmarkseiendommer i denne kartleggingen av utmarksressursene. Det er imidlertid klart at det også har forekommet en rekke former for faste omsettbare utmarksressurser som ikke nødvendigvis kan klassifiseres som noen form for avgrenset grunneiendom. Jeg har tidligere blant annet vist til monopolisering av enkelte bruksretter til utmark underlagt prinsippet om en kløyvd eiendomsrett. Det jeg nå skal ta nærmere for meg favnes kanskje ikke særlig godt av selv denne noe vide termen. Derimot synes ikke selve eiendomsforholdene her å ha vært særlig komplisert. Det jeg da tenker på er de mange dyregravene i Jemtland. I kildematerialet er det først og fremst elggårdene som utkrystalliserer seg som tilsynelatende viktige økonomiske ressurser. Når jeg ikke regner disse for grunneiendommer i seg selv bunner dette i at eiendomsretten til disse bare omfattet selve den konstruerte innretningen og ikke grunnen på stedet – i det minste ikke når det gjaldt allmenning grunn. For skatteskogenes del kan muligens det ovenfor omtalte diplom fra 1486 tyde på at det på mer privat grunn ikke gikk et like skarpt skille. Det er videre også noe uklart hvorvidt landslovens «elgfred» i gårdenes skoger inkluderte en slik «passiv» jakt basert på dyregraver.¹⁸⁹ Når det kommer til avradslandene mener jeg det kan antas at eventuelle jaktinnretninger var inkludert i bygselen da monopolisering av selve jakten ser ut til å ha vært hovedformålet med avradslandene. Det som imidlertid er interessant i denne sammenheng er at disse innretningene *kunne* eies helt separat fra grunneiendommen de var anlagt på og dermed i seg selv var gjenstand for monopolisering.

Før jeg går videre inn på hvordan dyregravene ble brukt og omsatt blant bøndene i Jemtland, bør det først her redegjøres for hva en elggård egentlig er for noe. Elggårdene, som trolig har vært i bruk så lenge det har vært mennesker i Jemtland, er en form for store sammenhengende fangstgropssystem. Selve gravene var gjort dype og romslige, noe som var nødvendig for både å romme elgen og å sørge for at den ikke kom seg opp når den først hadde gått i fella. For at disse dyregravene skulle fungere som noenlunde sikre jaktredskaper var det nødvendig å ha flere av dem anlagt i et system. Ofte lå mange elggårder på rekke med høye

---

¹⁸⁹ Ngl i. Rekke VII: 143

gjerder mellom slik at elgen var tvunget til passere akkurat der elggården lå gjemt under løvverket. Det var også et vesentlig poeng for å få utnyttet jaktmulighetene godt at elggårdene ble anlagt i elgens trekkruter.¹⁹⁰ Én ting var det at en slik passiv jakt krevde særdeles lite av bonden etter at elggården var bygd. Reguleringer av dyregravssystemet ser også ut til å ha forhindret en overbeskatning av elgstammen, noe som lett kunne forekomme om man tillot en mer aktiv jakt. Vel så viktig var det kanskje at et system med personlig eide dyregraver muliggjorde en klar og plausibelt permanent monopolisering av elgjakten. Det er trolig at eiendomsrett til elggårder har vært enklere å holde oversikt over enn et system basert på kvoter i en mer aktiv jakt. Interessant i så måte er et kongebrev om elgjakten i Jemtland fra 1301.¹⁹¹ Håkon Magnusson skriver i dette at han da hadde mottatt klager på at enkelte i Jemtland forsøkte å hindre elgjakt med våpen på ski under vinteren. Kongen så da helst at jemtene holdt seg til den gamle skikken, slik den blant annet forordnes i landsloven av 1274, nemlig det at alle var frie til å jage elg på ski på kongens allmenning men ikke i bondens skog. Landsloven hadde imidlertid også bestemmelser om andre jaktformer og det er trolig at vi i de omtalte klagemålene har å gjøre med en interessekonflikt mellom ulike grupper av jegere. Den andre jaktformen som nok er mest aktuell i denne sammenheng er nettopp dyregravene. Landsloven foreskrev at alle kunne gjøre seg «refgardr eda spiotgardr eda dyragrafir eda ulfs huss eda biarnbasar» i allmenningen.¹⁹² Likevel lå det en begrensning her: ingen dyregrav kunne ligge så nært en annen at man kunne høre lyden av et øksehogg fra nærmeste grav. Etter hvert ser det ut til at all elgjakt i Jemtland ble helt monopolisert etter disse reglene og at den mer aktive jakten bortfalt eller mer konkret ble forbudt. Dette vises gjennom opplysninger som gis i jemtens supplikk til Frederik I fra 1530. Her kommer det fram at allmuen i Jemtland var misfornøyd med at fogdene tillot elgjakt på ski da dette gikk i mot en retterbot fra «kong Magnus» tid'.¹⁹³ Trolig er det da snakk om Magnus Eriksson ettersom en slik retterbot under for eksempel Magnus Lagabøte ville gi Håkon Magnussons brev lite mening. Vi ser her altså at den monopoliserbare jaktformen vokste fram som normen og trolig også den eneste tillatte utover senmiddelalderen i Jemtland. Dermed kan det kanskje tenkes at besittelse av slike fangstgropssystemer kan ha vært lukrative å få kontroll over i min undersøkelsesperiode. Dette krever en nærmere undersøkelse av hvilke opplysninger de samtidige kildene gir om verdien av elggårdene samt hvordan og av hvilke grupper de ble anvendt. Olof Holm har i sin avhandling fra 2012 vist til at minst en av eierne av Västerhus

---

¹⁹⁰ Ahnlund 1948: 468

¹⁹¹ JHD I: 7

¹⁹² Solem 2002: 82

¹⁹³ JHD III: 160

før 1500, Sten Öndsson, som utvilsomt var blant de best stilte i landet både sosialt og økonomisk, ervervet en elggård i Hammerdal.¹⁹⁴ Holm understreker imidlertid at siden dette var en tilsynelatende enkeltstående tilegnelse av en slik innretning fra Stens side, var det trolig ikke annet enn «matmenyn i det egne hushållet» han hadde i tankene da han kjøpte den. Muligens har det, mener Holm, likevel vært en viss symbolsk effekt av å inneha en elggård. Dette kan godt ha vært tilfelle, men mye tyder på at det lå ganske store verdier også i enkeltstående elggårder.

I 1557 solgte Ingeborg Kjetilsdotter i Gravboda sine arvelotter i gården Näset i Lit til sin bror for 94 jemtske mark.¹⁹⁵ Ingeborg ville imidlertid ikke avhende sine andeler i en elggård i nærheten som formodentlig har fulgt gården. Dette kan tyde på at selv andeler i enkelte elggårder hadde en viss verdi i et område hvor også denne jakten kan ha framstått som mer sikker enn kornavlingene på innmarka. Nils Ahnlund understreker for øvrig at elggårdene i nettopp Lit ser ut til å ha blitt verdsatt høyere enn i resten av Jemtland samt at jakten der også i større grad var organisert i en form for jaktlag.¹⁹⁶ Vi har også dokumentasjon på at geistligheten ønsket å besitte slike jaktinnretninger, noe jeg absolutt mener taler for at dette virkelig var ettertraktede ressurser. Severin Hansson som mot slutten av 1400-tallet var prest i Oviken, den gang et av de aller rikeste kall i hele Jemtland, kjøpte i 1482 en nybygd elggård av bøndene Esbjörn i Fjösåsen og Erik i Kinderåsen.¹⁹⁷ Det virker dermed slik jeg tolker dette som om elggårdene virkelig har utgjort en økonomisk viktig ressurs. Som jeg kommer tilbake til i kapittel 2.10 var da også elghuder en av de viktigste handelsvarer fra Jemtland på 1600-tallet.

2.9 Fiskevald

Fiskene i Jemtland var blant de første utmarksressursene vi vet ble monopolisert i et stort omfang. Dette var da i første rekke knyttet til fiskeressursene i de store fallene til Indalsälven i Ragunda med omegn.¹⁹⁸ På samme måte som med avradslandene ser det her ut til å ha foregått en prosess hvor i utgangspunktet kollektive ressurser har blitt privatisert. Det er da interessant at selv om det i sammenheng med fiskeressursene i Ragunda var snakk om kollektive fiskerettigheter i den eldste dokumenterte tida, var disse også da fordelt mellom ulike grupper. «Alle» skulle tydeligvis ha sin andel i fiskene her. Dette framgår blant annet av

---

¹⁹⁴ Holm 2012: 116

¹⁹⁵ Diplomsamlingen ved Landsarkivet i Östersund: Kjøpebrev på Näset 1557 (Avskrift Emil Eliasson 07.10.2014)

¹⁹⁶ Ahnlund 1948: 467

¹⁹⁷ JHD II: 158

¹⁹⁸ Ahnlund 1948: 463

navnene på de ulike fiskevaldene. Et av de største var den strekningen av Indalsälven som gikk under navnet Ragundaselet. Et sel er et område i elva med sakte flytende vann. Navnet Ragundaselet bygger tydeligvis ikke utelukkende på at dette selet rent geografisk befant seg i Ragunda. Et diplom fra 1378 gir alle de som «bygge og bo i Ragunda dal» retten til å fiske her.¹⁹⁹ Med «Ragunda dal» vises her til et større område som ikke bare omfattet Ragunda, men også sognene Fors, Stugun og Håsjö. Dette område hadde i middelalderen blant annet et eget kommunalt segl og synes å ha blitt senere integrert i det norske riket enn det øvrige Jemtland.²⁰⁰ Både P. A. Munch og Nils Ahnlund²⁰¹ har vist til at også Hammerdal og Ström kan ha inngått i dette området lenger tilbake i tid. På 1300-tallet fantes imidlertid et eget «Strömsel» i Ragunda. Dette har da formodentlig vært brukt av Ström-bøndene i fellesskap. Olof Holm har sannsynliggjort at også sørsamene hadde et felles «Finnesel» i fossen Dräng.²⁰² Utover i senmiddelalderen synes så disse tydeligvis verdifulle kollektive fiskene å ha blitt forsøkt monopolisert av ulike grupper. At prosessen her kan minne om den monopoliseringen som foregikk illustreres godt ved at et av fiskene fra og med 1472 kalles «Böxlafors», altså den bygslede fossen.²⁰³ Denne utviklingen synes å sammenfalle tidsmessig med en del andre lignende forhold. Jukka Korpela beskriver Magnus Erikssons innføring av privatiserte skattefisker i Kumo älvdal i Satakunda i det nåværende Finland i 1347. Alle jordeiere fikk da skattlagt fiskene «for sin grunn», det vil si langs eiendommens grense mot elva, en regel som også stort sett gjaldt i Jemtland. I tillegg kom særlige fiskeretter for biskopen i Åbo. Dette gikk på tvers av bøndenes tradisjonelle felles fiskerett i området som da ikke var bundet til jordeiendom.²⁰⁴ Det kan altså virke som om det generelt var i kongemaktens interesse å monopolisere viktige utmarksressurser i perifere områder, selv når de strengt talt ikke tilfalt krongodset. Jeg mener her at vi igjen kan se tendenser til ønsket om å skape en sosioøkonomisk differensiering i tidligere noenlunde egalitære samfunn. Spørsmålet som da blir sentralt for denne oppgaven er hvorvidt bøndene utnyttet sine muligheter for egen monopolisering av slik økonomisk kapital i tilfellet Jemtland.

I hvilken grad kan vi så mer generelt se at disse her omtalte utmarkseiendommene og utmarksrettighetene faktisk ble utnyttet som elementer i en stratifikasjonsprosess? Dette skal jeg forsøke å belyse nærmere gjennom undersøkelsene i de to neste kapitlene. Før dette kan

---

¹⁹⁹ JHD I: 110

²⁰⁰ Njåstad 2014: 327

²⁰¹ Munch 1858: 70, Ahnlund 1948: 144

²⁰² Supplement JHD: 56

²⁰³ Ahnlund 1948: 460

²⁰⁴ Korpela 2008: 301

gjøres er det imidlertid vesentlig å se på hva de ressursene jeg har undersøkt faktisk ble brukt til. Det er dette som er tema for det understående underkapittel 2.10.

2.10 Handel med utmarksprodukter

Et spørsmål som melder seg etter de undersøkelser som hittil er gjort i denne oppgaven er hvordan de økonomiske ressursene som er undersøkt ble anvendt. Det er et spørsmål om hva som var den egentlige drivkraften bak kampen om utmarka og dermed om hvordan overskuddet herfra ble utnyttet. Det er lite trolig at så omfattende ressurser utelukkende gikk til bøndernes eget forråd. Jeg ser det da som naturlig at det store økonomiske potensialet lå i omsetningen av ressursene i form av handel med produktene av utmarksbruket. Som tidligere nevnt har Olof Holm i sin avhandling fra 2012 konkludert med at handelen utgjorde det avgjørende økonomiske grunnlaget for sosial stratifikasjon i Jemtland i første del av min undersøkelsesperiode. Dette ser jeg ingen grunn til å innvende mot ut i fra denne undersøkelsen. Et viktig aspekt ved mine undersøkelser har da også vært at de har blitt utført med tanke på å finne ut hvilke ressurser som faktisk lå til grunn for denne handelen. Jeg har foreløpig konkludert med at besittelse av utmarksressurser synes å ha spilt en rolle for posisjonering i samfunnet. Det som da imidlertid gjenstår er å se om disse ressursene ble omsatt i form av handelsprodukter. For å komme nærmere et svar på dette vil jeg innledningsvis gjøre rede for hvordan jemtens handel artet seg i grove trekk under hele perioden 1445 – 1645.

«Gammalt och gott rykte ha jämtarna som handelsfolk» åpner Nils Ahnlund kapitlet om «Handel och köpenskap» med i sitt verk om middelalderens Jemtland.²⁰⁵

Dette ryktet synes da også virkelig å strekke seg langt tilbake. Det vel eldste skriftlige belegg om dette skriver seg fra Håkon den godes saga, hvor det sies at «Håkon fikk i stand fred og kjøpferder til Jemtland og gjorde seg venner med stormennene der»²⁰⁶. Hvordan disse kjøpferdene fungerte i praksis vet vi mindre om men fra 1100-tallet av har vi bedre viten også hva gjelder det. Jeg har innledningsvis i denne oppgaven vært inne på Frösömarknaden i kapittel 1.2.3, det såkalte Jamtmotet. Dette var etter alt å dømme det viktigste marked i Jemtland gjennom hele min undersøkelsesperiode og lenge før det. Det eldste belegg man mener å ha for dette markedet er en bestemmelse i Frostatingsloven om farbann, det vil si forbud mot å forlate riket. Unntaket her er situasjoner hvor man har tenkt å begi seg til Frösön

---

²⁰⁵ Ahnlund 1948: 471

²⁰⁶ Snorres kongesagaer I: 86

for å handle.²⁰⁷ Dette tyder på at bestemmelsen bør være skrevet før Jemtland kom under den norske kronen og dermed må skrive seg fra før ca. 1178. Samtidig viser bestemmelsen at det på tidspunktet for vedtaket av den må ha vært relativt vanlig for trøndere å begi seg til Frösön for å handle.

Jamtmotet har god dekning i kildene også i min undersøkelsesperiode, men det ser da ut til å ha vært vanligere for jemtene å dra til Trøndelag for å handle enn omvendt. Dette kan også ha vært tilfelle tidligere, selv om det er vanskelig å si noe sikkert i denne sammenheng.

Jeg skal her konsentrere meg om perioden 1445 – 1645, og i det følgende gjøre rede for storhandelens former i Jemtland gjennom disse to hundre årene. Jeg vil da først orientere nærmere om det før nevnte Jamtmotet. Dette ble, som navnet Frösömarknaden vitner om, holdt på Frösön i Storsjön den eldste dokumentasjonen henlegger Jamtmotet til kongsgården Förberg, trolig det nåværende Önet på østsida av øya. Fra ca 1480 synes både kongsgård og marked å ha blitt flyttet til Västanåker lenger vest på øya.²⁰⁸ Tidlig på 1700-tallet ble markedet flyttet til Glasätt midt inne på øya hvorfra det i 1798 ble flyttet til Stortorget i Östersund. Jamtmotet har vært behandlet av mange historikere, kanskje først og fremst fordi det ikke bare hadde karakter av et marked, men også til en viss grad av en tingforsamling. Tidligere forskning har til og med holdt fram Jamtmotet som et rent allting med en form for tidlig lagtingsfunksjon for hele Jemtland, et syn som har blitt grundig moderert av blant annet Olof Holm.²⁰⁹ Dualiteten mellom marked og ting speiles også i selve navnet «Jamtamót», da «mót» ellers stort sett viser til styringsorganene i byene, bymotet, og kan med det kanskje hevdes å være en «handelsrelatert» forsamlingsterm. Olof Holm mener at bruken av etnonymet «jamt» i første ledd av ordet tyder på at det har blitt gitt av handlende fra utenfor selve Jemtland. Bare for ikke-jemter ville en slik betegnelse være nødvendig for å skille dette fra andre markeder. Vi vet da også at jemtene i perioden 1445 – 1645 bedrev en omfattende langveis transittandel hvor også jamtmotet etter alt å dømme inngikk som et ledd. Fra og med denne perioden av kan det dokumenteres en nokså fast organisert handel, med faste handelsruter og fastsatte markedstider. Det som likevel er mest interessant for denne oppgavens del er at vi også får innblikk i selve vareutvekslingen. Det synes klart å framgå at det var enkelte hovedvareslag som «drev» handelen og som forutsatte hvilke markeder som inngikk i denne.

---

²⁰⁷ Ngl I: 204

²⁰⁸ Ahnlund 1948: 518

²⁰⁹ Holm 2012: 32

Jemtenes supplikk til herredagen i Trondheim i 1597 illustrerer dette godt.²¹⁰ Her tales det om hester fra Norge som over Jemtland utveksles med kobber fra «Kobberbjergit». Da er vi helt inne på det sentrale ved jemthandelen på denne tida. Mønsteret kan kanskje sies å speile de ulike områdenes etterspørsel respektive overskudd. I Norge hadde man ennå ikke begynt å utvinne kobber, noe man derimot hadde syslet med i Sverige siden senest 1200-tallet. Den viktigste kilden til det svenske kobberet var Falu koppargruva eller Stora Kopparberget. Da Hedemora fikk «torgmarknadsrätt» i 1446 kobberet der omsettes mer eller mindre fritt under markedstida.²¹¹ Dette har tydeligvis lokket jemtene sørover med tanke på omsetning av metallet i Trøndelag. Dette har vi god dokumentasjon på gjennom 1500-tallet og kobberhandelen synes å ha pågått fram til åpningen av Røros kobberverk i 1644.²¹² Alt taler for at også annet metall fra det malmrike Dalarna inngikk i dette mønsteret. Supplikken fra 1597 nevner hester som en viktig vare i motsatt retning. Gjennom Ludvik Munks forsvarsskrift tilkjennegis også stedet hvor disse hestene ble kjøpt opp av jemtene.²¹³ Dette foregikk på Levanger under det årlige vintermarkedet der. Nils Hallan mener å se at hesteavl var en stor og viktig binæring for mange innherredsbønder, som altså hadde store muligheter for omsetning av dyrene på Levanger.²¹⁴ Et problem, skulle man tro, var vel i denne sammenheng at både hester og metall var militære ressurser som egentlig ikke kunne omsettes av private i store kvanta på tvers av landegrensene. Et «formildende forhold» i så måte kan ha vært det at begge parter fikk tak i ressurser de manglet ved å avstå deler av sine egne.

Et spørsmål som da krever forklaring er hvordan Jamtmotet kan plasseres i denne sammenhengen. Allerede Edv. Bull d. e. pekte på at de jemtske forbøndene som dro på handelsferd utenfor Jemtland ofte handlet på vegne av de «egentlige» handelsbøndene som satt hjemme i det egne landskapet.²¹⁵ Dette har formodentlig da transportørene fått noen form for godtgjørelse for. En hypotese kan være at Jamtmotet fungerte som et bindeledd mellom den interne og den eksterne handelsvirksomheten. Dermed er vi tilbake til et spørsmål jeg var innom innledningsvis i denne oppgaven. Problemet er igjen det at jemtene bør ha hatt en form for grunnkapital for i det hele tatt å selv starte en langdistansehandel samt drive en transitthandel over tid. Hvis det stemmer, slik jeg innledningsvis i dette kapitlet foreslår, at

---

²¹⁰ Erik Andreas Thomle (red.) *Norske Herredags-Dombøger – Første Række Bind IV – Dombog for 1597*, Christiania 1895: 55 – 61

²¹¹ Jonas Nordin, *Det medeltida Dalarna och Västmanland – en arkeologisk guidebok*, Lund 2009: 98

²¹² Rolf Fladby, *Norges historie – Bind VI – Gjenreisning*, Oslo 1987: 183

²¹³ NHD 1597: 177 – 204

²¹⁴ Nils Hallan (red.), *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund 1966: 11

²¹⁵ Bull 1927: 85

denne grunnkapitalen lå i overskuddet fra utmarksbruket, kan det kanskje tenkes at handelsnettverket i snever forstand fungerte på omtrent følgende måte.

De «egentlige» handelsbøndene byttet på Jamtmotet sine viltvarer mot hest og metall fra sine «klienter» i form av sambygdinger på handelsferd fra henholdsvis Levanger og Hedemora. Dette er selvsagt en svært forenklet framstilling. Det var naturligvis mange flere vareslag med i bildet. Likevel kan det kanskje gi et grunnriss av forholdene. Et slikt bilde passer imidlertid bra med ordningen av markedstidene. Levangermarkedet, som er belagt fra og med 1473, ble holdt to uker før Jamtmotet, noe som gir god tid til å rekke begge markedene selv med tung last.²¹⁶ I Hedemora kunne man handle fritt hver lørdag året gjennom, noe som gjorde handelsveien sørover svært fleksibel.²¹⁷ Alt i alt kan det i det minste konstateres at en svært omfattende handel fant sted gjennom perioden 1445 – 1645. Det avgjørende spørsmål for å kunne besvare problemstillingen knyttet til utnyttelsen av utmarksressursene i Jemtland blir imidlertid hvorvidt utmarksprodukter virkelig utgjorde en hovedeksportvare fra Jemtland i denne perioden. For å kunne besvare dette spørsmålet må vi se nærmere på hva kildene kan si om dette. En interessant kilde i så måte er Jens Hanssen Collins tollregnskap «Indførssel offuer Grendserne fra Sverig» fra 1683.²¹⁸ I dette dokumentet, oppsatt i anledning jemtenes handel på markedet på Levanger dette året oppregnes samtlige jemter som «passerit Steene Pas til Levangers Marcked udj Thrundhiems lehn».²¹⁹ En gjennomgang av dette materialet hvor alle varer oppregnes til fortolling synes å gå direkte mot den hypotese som jeg har satt fram i dette arbeidet. De klart mest omfattende varene i dette registeret, som riktignok skriver seg fra en noe senere tid enn den jeg har behandlet, må sies å være agrare. Særlig malt, mel og rug dominerer bildet. Noe påfallende er det at malt utgjør den kvantitativt klart største handelsvaren. I et dyrkningsmessig marginalt område som Jemtland synes det noe merkelig at man lot brorparten av det som fantes av et formodentlig overflødig overskudd av kornavlingen gå til annet enn mat, foruten den særdeles omstendelige og usikre produksjonsmåten datidas malting må sies å ha vært. Det må, tross de punkter som har blitt framholdt tidligere i dette arbeide ikke glemmes at Jemtland, slik Olof Holm poengterer i «Självägarområdenas egenart», er verdens nordligste agrare innlandsprovins med en jordbrukshistorie som går langt tilbake i jernalderen, noe som viser at

---

²¹⁶ JHD II: 9

²¹⁷ Nordin 2009: 93 ff.

²¹⁸ «Indførssel offuer Grendserne fra Sverig», i Nils Hallan (red.) *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund 1966

²¹⁹ Indførssel offuer Grendserne fra Sverig: 21

område må ha hatt muligheter for et visst overskudd i jordbruket.²²⁰ Det fantes da også andre innlandsområder med omtrentlig tilsvarende nordlig beliggenhet som var dyrkbare men som ble tatt i bruk i så måte først langt senere og dermed formodentlig ikke i like stor grad hadde forutsetninger for et overskudd i samme grad som Jemtland.²²¹ Her vil det igjen være viktig, som jeg tidligere har vært inne på, å vise til Jemtlands interne regionale forskjeller, hvor særlig Storsjöbygden i hvert fall tidvis kan ha utgjort et overskuddsområde, men som Olof Holm videre poengterer har også i dette området handelen utgjort et viktigere økonomisk grunnlag enn jordinnehav.²²² Når dette er sagt er det tvilsomt om den omtalte tolloversikten fra 1683 egentlig er representativ for forholdet mellom de ulike vareslag om utgikk fra Jemtland. Tollen ble nemlig avkrevd jemtene på hjemveien fra Levanger etter at varene var omsatt og kunne dermed ikke nærmere takseres av tollinspektør Collin. Dermed kunne han utelukkende stole på handlernes eget ord hva gjaldt hvilke varer de hadde innført som nå skulle fortolles. Det er klart at dette kunne resultere i tvilsomme tolloppgaver når ingen transaksjoner i realiteten kunne ettergås og jemtene visste vel å utnytte dette. Vareslagene Malt, mel og rug var nemlig tollfrie og da er det kanskje ikke så rart at disse vareslagene rangerer høyt kvantitativt sett på denne listen. På tilsvarende grunnlag er det også vanskelig å identifisere de omtalte handlerne ettersom et stort antall av disse åpenbart har oppgitt uriktige navn.

Et trolig mer riktig bilde av handelen gis gjennom det skriftet som var selve bakgrunnen for denne tolloppkrevingen. Dette var en skrivelse fra embetssøkeren Christian Hansen Snøde til kommerssekammeret i København angående behovet for en fortolling av denne svært omfattende grensehandelen.²²³ Utover de vareslag som ble oppgitt av bøndene til Collin i 1683, redegjøres det i denne tre år eldre skrivelser for atskillig flere og det levnes liten tvil om at det definitivt er andre varer som dominerer handelen. Jeg mener imidlertid det likevel er særdeles interessant å kunne konstatere at handelen med kornvarer fra Jemtland var såpass omfattende som den synes å ha vært mot slutten av 1600-tallet. Det er riktignok en fare for at dette materialet kun reflekterer over gjennomsnittlig gode avlinger høsten 1682. Uansett er det verdt å merke at Collins oppgave står i kontrast til registreringen Snøde utførte bare tre år tidligere. De varene som i følge Christian Hansen Snødes opplysninger ble brakt av jemtene til Levanger og som i størst grad ble omsatt der var barkede huder, elghuder,

---

²²⁰ Holm 2012: 21

²²¹ Harrison 2002: 224

²²² Holm 2012: 131

²²³ «Christian Hansen Snødes Specification paa huis Varre och Godtz som Jæmpterne offuerfører thill Norge den gandsche Vinter Jgienem», i Nils Hallan (red.) *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund 1966: 21

bjørneskinn, oterskinn, gaupeskinn, mårskinn, hermelin, gråverk, reveskinn, beverskinn, harer, ryper, tiur og orrfugl, altså varer som uten tvil stammet fra utmarka.²²⁴ Det er liten grunn til å anta at disse varene er kjøpt opp av jemtene i andre svenske landskap; er det noen av varene i dette registeret som definitivt kommer fra jemtene egne utmarker er det disse. Den transittandel med Hedemora jeg tidligere omtalte speiles også godt i dette materialet. Øvrige dominerende vareslag er nemlig saltkjeler, teinjern, plogjern, jerngrev, jernstenger, båtsøm, hestesko, never, økser og jerngrev. Det samme gjelder for jemtene eget oppkjøp på Levanger, hvor hester rangerer klart høyest. Dertil kommer også en omfattende mengde fisk.²²⁵ Det faller ganske naturlig at jemtene har kjøpt opp saltvannsfisk i visse kvanta når de først befant seg ved fjorden, men Olof Holm har pekt på at dette ikke synes å ha vært vanlig i eldre tider ut i fra hva man gjennom arkeologiske undersøkelser vet om jemtene kosthold i middelalderen.²²⁶ Dette åpner igjen for spørsmålet om hvor representative i sin helhet disse opplysningene fra 1600-tallet egentlig er for dette arbeidets periode.

Fra 1500-tallet har vi en del spredte opplysninger som er interessante i så måte. Regnskapene fra syvårskrigen opplyser om varer den svenske fogden i Jemtland kjøpte opp på kongens vegne. Dette må altså ha vært varer som det var i kongens interesse å få tak på og som følgelig nok hadde en viss markedsverdi. Dessverre er ikke kjøpesummene oppgitt, men det som først og fremst er interessant i denne sammenheng er hvilke varer det er snakk om. I 1565 kjøpte fogden på kongens vegne av jemtene 4 gaupeskinn, 2 fjellrevskinn, 1 rødrevskinn, 1 timmer hermelin, 2 beverskinn, 8 oterskinn og 2 jervskinn.²²⁷ Alt altså skinnvarer av vilt. Når det kommer til jernhandelen har vi også belegg for den lengre tilbake i tid. I 1580 innførte Johan III dødsstraff for jemter som kjøpte opp jern i Dalarna.²²⁸ Dette tyder utvilsomt på at en viss sådan handel må ha foregått på dette tidspunktet også.

2.11 Konklusjon

De forskjellige utmarksressursene i Jemtland i perioden 1445 – 1645 kommer til syne gjennom forskjellige typer utmarkseiendommer og innretninger. De går inn i flere ulike kategorier som jeg her har behandlet hver for seg. Den første kategorien jeg har behandlet, som ser ut til å ha vært den viktigste i den aktuelle perioden, er avradsland. Avradslandene i Jemtland var utmarksområder øremerket for bortbygsling. De var fradelt utmarksallmenninger og etableringen av dem kan knyttes til en økt kongelig maktutøvelse i Jemtland etter 1300.

---

²²⁴ Specification: 23

²²⁵ Specification: 25

²²⁶ Holm 2012: 49

²²⁷ Jämtländska Räkenskaper 1564 – 1570 I: 10

²²⁸ Bromé 1954: 56

Lignende prosesser er også kjent fra andre land i samme periode. Allmenningene avradslandene var fradelt må i utgangspunktet kunne karakteriseres som eid av bøndene. Slike allmenninger kan i så måte sees som en arkaisk form for eiendom og en motsats til den såkalte romerretten som gjorde seg gjeldene som en felleseuropeisk norm for ideelle grunneiendomsforhold i Europa utover i middelalderen. Romerretten var på sin side et juridisk grunnlag for den monopolisering av utmarka som fant sted i Jemtland fra og med 1300-tallet. Dertil kom de såkalte regalerettene som fungerte som juridisk grunnlag for etablering av avradslandene. Både den senere prosessen med «avvittring» i Sverige og samenes bygging av fjellområder i Norge kan kanskje sees som «varianter» av fradeling av avradsland i et litt videre perspektiv. En annen regel knyttet til avradslandene var det at de ble bortbygget som enten arvefeste eller som tilliggende herlighet under en gitt eiendom. De ressurser som helt konkret kan dokumenteres å ha vært tilgjengelig i avradslandene i perioden 1445 – 1645 er forekomster av myrjern, elg, mår og ulike typer fisk.

En annen viktig eiendomskategori var ødesbølene, som var ødegårder som for det meste ble «gjort» til avradsland. De ser ut til å ha vært mer verdt som utmark enn som grunnlag for gjenrydding. Den siste eiendoms kategorien jeg her har undersøkt er skatteskog. Skatteskogene var private gårders utmark. De kunne også ligge i sameie mellom flere bruk og ble i alle tilfeller brukt som grunnlag for takseringen av gårder. Termen skatteskog ble også tatt i bruk for å markere de ulike eiendomsforhold i utmarka. Ut i fra samtidige kilder vet vi at det fra skatteskogene sannsynligvis ble utvunnet myrmalm. I dette kapitlet har jeg også sett nærmere på to former for innretninger knyttet til monopolisering av utmarksressursene. Dyregraver var i så måte sentrale og ble etter hvert den eneste tillatte form for storviltjakt da disse enkelt lot seg monopolisere. Fiskevaldene i Jemtland ble også høyt verdsatt av både øvrigheten og bondeeliten i perioden og disse utgjør særdeles gode eksempler på myndighetenes aktive monopolisering av tidligere fellesgoder.

Mye tilsier ellers at avkastningen av dette omfattende monopoliserte utmarksbruket har blitt omsatt gjennom en interregional handel og samtidig har utgjort grunnkapitalen for den transitthandelen jemtene ser ut til å ha bedrevet gjennom undersøkelsesperioden. Det er klart at ikke alt av utmarkas overskudd har gått til bøndenes eget hushold. Øvrig forskning viser da også at handel utgjorde et viktig økonomisk grunnlag for eliten i Jemtland.

Alt i alt mener jeg det her kan hevdes at utmarksressursene i en juridisk forstand forekom i to hovedformer. Det samme gjaldt utmarksressursene i en mer fysisk forstand. Når det kommer til det første kunne utmarka juridisk sett defineres som enten grunneiendom som for eksempel avradsland, eller som rettighet som for eksempel en andel i et sesongmessig

avgrenset fiske. Hva angår det andre kunne de fysiske ressursene bestå både i produkter fra levende ressurser som for eksempel elg eller fra geologiske ressurser som for eksempel myrmalm. Et spørsmål jeg har vektlagt i særlig stor grad her er eiendomsretten til utmarka. Gjennom en drøfting av denne har jeg kommet til den slutning at den monopolisering av utmarka som tydelig manifesterer seg forut for og i min undersøkelsesperiode må sees på bakgrunn av behovet for en klar markering mellom kongemaktens og bøndenes interesser. Jeg mener å kunne se ut i fra dette at det her gjennomgåtte materialet åpner for eksistensen av en elite med en økonomisk base i besittelse av monopoliserte utmarksressurser i Jemtland. Dette da også til tross for at det var relativt vanlig for mange bønder å besitte sentrale eiendommer som skatteskoger og i det minste bygde mindre andeler i avradsland. Spørsmålet er da om individer utnyttet muligheten til å erverve utmarksgrunn ut over dette som jeg tror må ha vært et minstekrav for å komme inn på utmarksmarkedet i Jemtland. Det ser i hvert fall ikke ut til å ha ligget juridiske faktorer til hinder for noe slikt ut i fra det jeg har undersøkt i dette kapitlet. Dette mener jeg da også kan belyses nærmere gjennom de punktstudier jeg skal ta for meg i neste kapittel.

Noe av det som videre har blitt klart gjennom undersøkelsene i dette kapitlet er det at overskuddet fra bøndenes utmark må ha blitt omsatt på noe vis. Jeg mener å gjennom den dokumentasjonen på handelsvirksomheten jeg her har gjennomgått å kunne konkludere med at så har vært tilfelle og at denne omsetningen har foregått gjennom handel i stor skala. Som jeg her også har vært inne på var det mange varierende vareslag som inngikk i den påfallende fast organiserte handelen som kommer til syne gjennom ulike kilder fra min undersøkelsesperiode. Likevel mener jeg det er helt klart ut i fra de undersøkelser av denne handelen som her er gjort at utmarksproduktene må ha utgjort selve grunnkapitalen i denne handelen fra jemtenes side. Når det så også gjennom andre studier er dokumentert at eliten i Jemtland baserte seg på handel er det klart at denne handelen bør ha grunnet i de ressurser den samme eliten faktisk hadde kontroll over. Det som også fortjener å vektlegges i denne sammenheng er hvor godt utviklet jemtenes handelssystem var på denne tida. Alt i alt holder jeg det for sannsynlig at denne må ha vært initiert av og drevet lokalt av representanter for en elite innen bondestanden. Et videre spørsmål blir da om vi faktisk kan dokumentere en elite som i stor grad baserte seg på monopoliserte utmarksressurser i perioden 1445 – 1645. Det skal jeg også komme nærmere inn på i kapittel 3 og 4.

3. Elitene i Jemtland 1445 – 1613 – to eksempler

3.1 Definisjoner og avgrensninger

I dette kapitlet skal jeg se nærmere på representanter for den sosiale bondeeliten i Jemtland perioden 1445 – 1613. Etter en gjennomgang av deres rolle som en sosial elite innen bondesamfunnet vil jeg se nærmere på i hvilken grad de rådde over ulike utmarksressurser. Dette vil bli gjort gjennom to undersøkelser som går nærmere inn på enkelte lokaliteter og personer over tid. Jeg har forsøkt å gjøre et representativt utvalg av undersøkelsesobjekter ved å undersøke ulike områder i Jemtland med ulike økonomiske og geografiske forutsetninger for bondenæringene. Samtidig har jeg valgt å holde meg til området utenfor Storsjöbygden. Det er flere grunner til dette. For deler av denne periodens del er undersøkelser av den sosiale eliten i Storsjöbygden og dens økonomiske grunnlag for stratifikasjon kartlagt gjennom Olof Holms avhandling fra 2012. Dermed utgjør Holms resultater herfra et mulig grunnlag for en eventuell sammenligningsstudie. Samtidig vil det også være interessant om Holms funn også er gyldige for andre deler av Jemtland eller ikke; deler av Jemtland som ikke forholder seg til de samme bosetnings- og kommunikasjonsforutsetningene som Västerhus-området på Frösön gjør. Uavhengig av dette mener jeg også at det kan være interessant å se på områder som ikke i like stor grad som for eksempel Västerhus har vært omhandlet i tidligere litteratur. Som det her framgår går jeg altså i disse casene nærmere inn på enkelte personer. Jeg ser også på deler av deres slektskapsforhold og vil derigjennom undersøke hvorvidt eliteposisjonen ble opprettholdt over flere generasjoner eller ikke.

3.2 Bøndernes offentlige verv 1445 – 1613

Som jeg var inne på i innledningen til dette arbeidet skal jeg i de følgende undersøkelsene basere mine undersøkelser av sosial kapital på hva som lar seg utrede om bøndernes offentlige tillitsverv. Før jeg går nærmere inn på dette vil det da være nødvendig med en nærmere gjennomgang av hvilke verv det i så måte var snakk om og hva disse rent formelt innebar i Jemtland i perioden 1445 – 1613. De vervene jeg her ser nærmere på er som en naturlig følge av den elitedefinisjon jeg har valgt å legge til grunn for undersøkelsen rene allmueverv. Det er altså ikke snakk om embeter eller stillinger reservert for øvrigheten. Et unntak her utgjør lensmannsstillingen som i perioder kunne innta en form for øvrighetsfunksjon.²²⁹ Likevel ble lensmennene i alle kjente tilfeller fra Jemtland i perioden jeg her ser på rekruttert fra bondestanden.²³⁰ Akkurat dette kom til å endre seg noe etter 1613.²³¹ Når det gjelder

---

²²⁹ Imsen 1994: 218

²³⁰ Ahnlund 1948: 516

lensmannen slik denne fungerte i Jemtland i senmiddelalderen og fram mot 1600 var denne så vidt man vet utnevnt blant bøndene gjennom et forslag fra fogden som måtte godkjennes av tingallmuen.²³² Det skulle være én lensmann i hvert tinglag, selv om det ser ut til å ha variert hvor strengt dette ble utøvd i praksis.²³³ Lensmannens oppgaver var å virke som «bygdefunksjonær» på det vis at han påtok seg en rekke oppgaver på vegne av bøndene overfor øvrigheten.²³⁴ På samme måte kunne han ha en rolle fra øvrighetens side når det gjaldt å få satt diverse påbud ut i livet blant allmuen. I tillegg til dette kom til en viss grad også oppgavene som namsmann og lokal politimyndighet.²³⁵ Lensmannen skulle være velberget og «vettig». Lensmannsgårdene ble fritatt for skatt og den som innehadde dette vervet kunne selv nyte inkomsten av enkelte bøter.²³⁶ For denne undersøkelsens del er det også et viktig poeng at det tilkom lensmannen å oppnevne lagrettemenn fra sitt tinglag til lagtinget på Frösön samt halvparten av tingvitnene i dómen i straffesaker som gikk for bygdetinget.²³⁷

Lagrettemennene på sin side var som medlemmer av lagtinget berettiget til å godkjenne kongens forslag til lagmann. Ellers var hovedfunksjonen å være lekdommer i landskapets felles tingforsamling.²³⁸ I så måte utgjorde posisjonen som lagrettemann det høyest mulige temporære tillitsverv en bonde kunne inneha i denne perioden uten å pretendere til noen form for øvrighetsfunksjon. Langt vanligere var det da å sitte som tingvitne i dóm. Dómen var vanligvis den tolvmannsnemnd som dømte på bygdetinget, og dens lekdommere gikk under navnet tingvitner.²³⁹ Som tidligere nevnt ble påtalemyndighetens andel av disse lekdommerne oppnevnt av lensmannen i straffesaker. Dómen var nemlig i regelen delt i to seksmannsnemnder som hver var oppnevnt av de ulike partene. Dermed var disse i øvrige saker oppnevnt av de stevnede. Dómen kunne også avgjøre private tvister utenfor tinget.²⁴⁰ Tingvitnet skulle gå god for én av partene og ble helst valgt på bakgrunn av gode skussmål og lokal gjennomslagskraft med tanke på sakenes potensielle utfall.²⁴¹ Tingvitnet var altså ikke identisk med innstevnede mer eller mindre tilfeldige øyenvitner og hadde dermed en viss posisjon lokalt. Særlig gjaldt dette i tilfeller hvor personer satt som tingvitner over lengre tid.

---

²³¹ Imsen 1994: 217

²³² Ahnlund 1948: 516

²³³ Imsen 1994: 217

²³⁴ Imsen 1992: 37

²³⁵ Imsen 1994: 81

²³⁶ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 31

²³⁷ Imsen 1994: 80

²³⁸ Imsen 1994: 146

²³⁹ Imsen 1992: 157

²⁴⁰ Imsen 1994: 73

²⁴¹ Imsen 1994: 79

En annen form for offentlig synliggjøring av posisjonering innenfor bondesamfunnet kommer fram ved å se på hvilke bønder som ble anvendt om sigillanter eller medbeseglere. Som jeg har vist til innledningsvis i dette arbeidet var det ideelt for å gi diplomer rettskraft at rettskafne personer beseglet dem. Denne ble da forespurt av brevetsteder og kunne kreve betaling for dette. Det var nemlig ofte ikke slik at alle utstedere kunne besegle diplomene selv. Langt fra alle hadde råd til å føre segl.²⁴² Da var det særlig «fint» å ha en lokal «kjendis» til å besegle for seg.

Noe som var spesielt for Jemtland på norsk område var vervet som «faste». Fasten skulle «feste» minnet av en bestemt handling og dette gjaldt først og fremst i økonomiske sammenhenger. Utover Jemtland er denne ordningen godt kjent fra svensk område gjennom blant annet Hälsingelagen.²⁴³ Ved en skriftfestet handel skulle det i regelen oppføres 8 faster. Disse var da forespurt av de handlende og skulle da i egen person ha bevitnet transaksjonen. Ved sin opptreden som faste stilte denne kausjon og virket som garantist for de handlendes kredittverdighet. Denne måtte da også nødvendigvis selv være både troverdig og kredittverdig. Dermed ligger det ikke langt unna å anta at man gjerne forespurte personer med et visst økonomisk grunnlag til å utøve detter vervet.²⁴⁴ Alt i alt kan det kanskje sies at posisjonering gjennom disse vervene indikerer at de aktuelle personene virkelig representerte noen form for elite innen bondesamfunnet i Jemtland i perioden mellom 1445 og 1613.

3.3 Undersøkellesområdene

Jeg skal i dette kapitlet undersøke forholdene i to områder, de gamle jemtske tinglagene Revsund og Undersåker. Revsund tinglag lå sørøst i Jemtland med den store Jemtskogen liggende som et ubygd grenseland mot Medelpad i Sverige. De øvrige deler av tinglaget kan også beskrives som skoglendte, men med en omfattende agrar bosetning. Først og fremst gjaldt dette ved de mange sjøene i området, hvor Revsundsjøen utgjorde den klart største.²⁴⁵ Selve Revsundbygda bar i gammel tid navnet Östvattnen, noe som godt illustrerer grunndragene i den lokale geografien.²⁴⁶ I likhet med Undersåker, som jeg går videre inn på nedenfor, var Revsund et delvis isolert område med mange mer eller mindre bortgjemte gårder og grender. Revsund var riktignok også i aller høyeste grad preget av kommunikasjonsårer, og selve Revsundsjön fungerte både som et knutepunkt i hovedveien fra

---

²⁴² Holm 2012: 95

²⁴³ Ahnlund 1948: 492

²⁴⁴ Ahnlund 1948: 493

²⁴⁵ Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818 – 1821 – insända till Jämtlands läns kungl. Hushållningssällskap, Lund 1941: 17

²⁴⁶ Holm 2012: 87

øst og som et nav i bygdens innbyrdes samferdsel innad i tinglaget.²⁴⁷ Revsund tinglag bestod nemlig ikke bare av selve Revsund sogn. Tinglagets grenser sammenfalt med Revsunds pastorat og omfattet dermed anneksene Sundsjö, Bodsjö og Bräcke. Alle disse lå i en ring rundt Revsundsjön, som altså også var et viktig ledd i samferdselen på et høyere nivå.²⁴⁸ Over Jämtskogen gikk St. Olofsleden fra Kungsnäs i Selånger ved den svenske kysten og videre vestover mot Storsjön og til slutt Nidaros i Trøndelag.²⁴⁹ Revsund kirke lå ved et knutepunkt i så måte. Selve Revsundet er en smal innsnevring i sjøen hvor kirka synes å ha fått god plassering om man skal dømme ut i fra kommunikative forhold.²⁵⁰ Det er dette området, mer spesifikt gården på den andre sida av Revsundet sett fra kirka, nemlig Sund, som er utgangspunktet for den første nærmere undersøkelsen i dette kapitlet.

Undersåker var det tinglag som geografisk lå nærmest Trøndelag og det øvrige Norge i Jemtland. Slik sett var det også det mest høylendte av Jemtlands 14 tinglag. Dets grenser sammenfalt helt med Undersåkers pastorat i kirkelig henseende, og omfattet således foruten hovedsognet Undersåker, anneksene Åre, Kall og Mörsil med henholdsvis 13, 23, 19 og 5 navnegårder.²⁵¹ I tinglaget fantes for øvrig 30 avradsland, 5 kongsallmenninger og trolig 3 skattefjell.²⁵² Tinglaget utgjorde den laveste lokale rettskretsen med bygdetinget som det viktigste offentlige forum. Tinget møttes vanligvis på en av gårdene i hovedsognet, gjerne i nærheten av Undersåker kirke.²⁵³ Det kan hevdes at sentrum i bygda var å finne i bosetningen rundt sjøen Liten, en utbredning i Indalsälven direkte forbundet med hovedvassdragene i de tilliggende nabobygdene. Gjennom Äggforsen til Ockesjön i Mörsil, gjennom Järpströmmen til Kallsjön i Kall og gjennom Brattlandsströmmen til Åresjön i Åre og Indalsälvens øvre løp.²⁵⁴ Slik lå selve hovedbygda Undersåker som et naturlig sentrum i det vidstrakte tinglaget. Det er i de omkringliggende elvedalene vi finner noen av de beste eksempler på hvordan eiendommenes lokalisering etter skatte- og avradsmil artet seg i praksis.²⁵⁵

Undersåker hadde som grensebygd ved fjellet mot Trøndelag et spesielt ansvar for fjellskyssen. Dette var også i mange henseender anliggender for bygdetinget. Skyssplikten

---

²⁴⁷ Leif Grundberg, «Hamn i kungens namn! – Sankt Olofs hamn i Selånger – Medelpads medeltida sentrum», i Lars Rumar (red.), *Helgonet i Nidaros – Olavskult och kristnande i Norden*, Jyväskylä 1997: 208

²⁴⁸ *Revsunds tingslags domboksprotokoll 1649 – 1700*. Red. Av Ingegerd Richardsson. Pdf-dokument. (Källor till Jämtlands och Härjedalens historia utg. digitalt av Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns forskriftsällskap). Publisert mars 2011.

²⁴⁹ Grundberg 1997: 212

²⁵⁰ Holm 2012: 87

²⁵¹ Undersåker tingslags domboksprotokoll 1649 – 1690. Red. Karin Bark, Publisert 2013:1

²⁵² Geijer 1940: 21

²⁵³ Bark 2013: 9

²⁵⁴ Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818 – 1821 insända till Jämtlands läns kungl. Hushållningssällskap: 185

²⁵⁵ Geijer 1940: 20

artet seg på det vis at gårdene pliktet å stille hester til disposisjon for øvrigheten med tanke på både person- og godstransport. I tillegg til dette kom et kollektivt ansvar for underhold av fjellstuene.²⁵⁶ Østover grenset tinglaget mot Offerdal, Alsen og Hallen tinglag, men hadde kun veiforbindelse på et sted ved Indalsälven mot Mattmar sogn i Alsen tinglag.²⁵⁷ På samme måte fantes egentlig kun én allmenn veiforbindelse vestover over Skalstufjellet mot Fåra tinglag i Verdalen.²⁵⁸ Disse faktorene gjorde Undersåker tinglag relativt isolert. Utenfor hoveddalføret langs Indalsälven fant man en omfattende bebyggelse, men den lå svært avsides i kommunikativt henseende. Likevel finnes det indikasjoner på at det var her bygdenes mest velbergede bønder holdt til. Det er også en av disse områdene som skal behandles nærmere i dette kapittel; nemlig Ottsjö.

3.4 Revsund tinglag 1470 – 1536; tilfellet Sund og Gimdalens avradsland

3.4.1 Sundbønderenes posisjonering gjennom offentlige verv

Jeg vil i denne sammenheng hovedsakelig se nærmere på to av bøndene på gården Sund i Revsund, nemlig Nils Pedersson (eier 1470 – ca. 1510)²⁵⁹ og Sten Henriksson (eier ca. 1510 – ca. 1536).²⁶⁰ Gården Sund har for øvrig en sentral beliggenhet i bygda Revsund, med relativt gode dyrkningsforhold og et fiskerikt vann tett inntil eiendommen.²⁶¹ Revsund kirke er for øvrig bygd på gårdens grunn²⁶² og gjennom eiendommen løper selve Revsundet som var en del av en viktig ferdselsåre mellom Medelpad og Jemtland.²⁶³ Her fantes altså i et lokalt perspektiv gode forutsetninger for bosetning. Hva angår Nils Pedersson var han da vi første gang hører om ham i 1470 bosatt på Mordviken i Revsund,²⁶⁴ en sentralt plassert gård²⁶⁵

---

²⁵⁶ Harald A. Nissen jr., *Bondemotstand og statsmodernisering – Bjelkekommissjonen i Trondheim len 1632*, Trondheim 1996: 97

²⁵⁷ Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818 – 1821 insända till Jämtlands läns kungl. Hushållningssällskap: 183

²⁵⁸ Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 - 1591: 22

²⁵⁹ Ahnlund 1948: 516, Njåstad 2003: 194, Njåstad benevner Nils som en «lokal størrelse» hva angikk det offentlige liv i Revsund og som en «lokal matador» med tanke på hans omfattende handelsvirksomhet, JHD II: 74 (første kjente bevarte omtale av Nils Pedersson), JHD II: 128 (første kjente opplysning om Sund som Nils Pederssons bosted)

²⁶⁰ JHD II: 235, DN XIV: 751, Sønnen Torkell har overtatt bruket.

²⁶¹ JHD II: 245

²⁶² Lantmäteristyrelsens ekonomiska karta 1966 - Bräcke socken: Lantmäteriet.se

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak&sd_kun=52414b5f4a3133332d31384631673638&archive=RAK> (11.05.2015)

²⁶³ Ahnlund 1948: 408 – 409

²⁶⁴ JHD II: 74, «Nielis Pædheress(on) j Mordhwiik»

²⁶⁵ Lantmäteristyrelsens ekonomiska karta 1966 - Bräcke socken: Lantmäteriet.se

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak&sd_kun=52414b5f4a3133332d31384631673638&archive=RAK> (11.05.2015)

hvorfra han også trolig hadde sin familiebakgrunn.²⁶⁶ I følge skiftet etter hans mor dette året «scall niels haffua twaluti i sundom» og må ha flyttet dit en gang før 28. februar 1479. Det er først fra og med dette tidspunkt han benevnes som Nils Pedersson i Sund og det er også fra denne tid av og fram mot 1505 at vi finner belegg i kildene for at han holdt forskjellige tillitsverv i Revsund.²⁶⁷ Mest betegnende og interessant er kanskje det at han i et annet skjøte fra 1503 er kalt lensmann i Revsund sogn.²⁶⁸ Hvor lenge han hadde stillingen vites ikke, men lensmannsstillingen innebar en sterk posisjon i bondesamfunnet. Allerede i 1479 finner vi dog Nils Pedersson som vitne til en gårdhandel i Bodsjö²⁶⁹ og seks år senere var han sigillant på et forliksbrev. Dette gjentok seg ved forskjellige anledninger i 1494²⁷⁰, 1498²⁷¹ og 1505²⁷².

Nils i Sund satt også i dómen på bydetinget i Berg i 1498 og var der nevnt nest etter lagmannen selv.²⁷³ Han nevnes siste gang i 1509 da han gav deler av ødesbølet Nor til sin datter Agnes Nilsdotter og hennes mann Sten Henriksson i Hallom.²⁷⁴ To år senere nevnes samme Sten også som eier og bruker av Sund og året derpå, i 1512, omtales Nils Pedersson som død.²⁷⁵ I 1511 var Sten Henriksson i Sund vitne på et skjøte på gården Förberg.²⁷⁶ I 1528 var han også vitne; da på et skjøte vedrørende gården Brattbyn. Før den tid hadde han i tillegg rukket å sitte i dóm på Revsunds skatteting. Det var i februar 1520 da tinget behandlet en tvist om et kvernsted på Gällö.²⁷⁷ Vi har ikke noen dokumentasjon på hvilken av partene han i dette tilfellet ble oppnevnt på vegne av, men det synes å være en viss mulighet for at Sund-ætten hadde tidligere koblinger til Gällö og dermed muligens hadde interesser der selv. I 1485 ble det inngått et forlik om noen jordparter i Gällö. Ved denne anledning fungerte Nils Pedersson som eneste sigillant sammen med lagmannen selv. Den seirende parten bestod her av brødrene Tord og Olof Pedersønner.²⁷⁸

3.4.2 Gimdalens avradsland og Sundbøndernes øvrige utmarksressurser

Det første vi hører om Gimdalen er i et brev om utlegg for sårbøter fra 1430 hvor Nils Pedersson i Sunds far Peder Fastesson, ervervet en andel av dette området. Sten Henriksson,

---

²⁶⁶ JHD II: 74, Dette synes å framgå av skiftet

²⁶⁷ JHD II: 128, 177, 232, 248, 251, 305, 339, 343, JHD III: 2, 123

²⁶⁸ JHD II: 294

²⁶⁹ JHD II: 128

²⁷⁰ JHD II: 232

²⁷¹ JHD II: 248

²⁷² JHD II: 307

²⁷³ JHD II: 251

²⁷⁴ JHD II: 320

²⁷⁵ JHD II: 343

²⁷⁶ JHD II: 339

²⁷⁷ JHD III: 2

²⁷⁸ JHD II: 177

som overtok Sund etter Nils Pedersson, ble tilkjent eiendomsrett til Gimdalens skatteskog på skattetinget i Revsund i februar 1512.²⁷⁹ Det ser altså ut til at disse ressursene har fulgt gården Sund. Som eier av skogen og rettighetsholder til fisket i dette området fikk han i 1528 bygsel på det tilgrensende Gimdalens avradsland av daværende lensherre Vincens Lunge.²⁸⁰ Dette området har tydeligvis vært omstridt gjennom flere århundrer og jeg skal også komme tilbake til Gimdalen i neste kapittel for 1600-tallets del. Området er såpass interessant for denne oppgavens del at de aktuelle stridene om Gimdalen fortjener en nærmere analyse her. Gimdalen betegner i dag den øvre delen av elva Gimåns elvedal i Bräcke. Gimån strekker seg cirka 80 km fra Mordviken i Revsundsjön til Torpshammar i Medelpad hvor den flyter ut i Ljungan. Elva rinner i hovedsak gjennom utmarksområder og også gjennom flere avradsland. De eiendommer som i senmiddelalderen gikk under navnet Gimdalen er i dag en samling gårdsbruk med samme navn.²⁸¹ Disse ble etablert gjennom avvitrningen på midten av 1700-tallet. Avvittringsrettens kart over Gimdalen fra 1759 viser at Gimdalseiendommene da fulgte Gimån cirka 15 kilometer i øst-vestlig retning og at grunnen strakk seg omtrent 5 km ut fra elva i både nord- og sydlig retning. Området grenset ellers til skatteskogene under Mordviken og Stavre i vest og mot forskjellige avradsland på de øvrige sidene. Gimdalen var delt i to halvdelar og av kartet framgår at disse var omtrent jevnstore. Det er imidlertid verdt å merke at tre store fiskevann lå inne på den østre grunnen, nemlig Skåsjön og Stora og Lilla Myssjön, mens selve Gimån utgjorde det eneste vassdrag av betydning på den vestre delen.²⁸²

De tidligste kildene som kan si noe om selve eiendommen Gimdalen beskriver området som privat eiendom snarere enn et avradsland. Det er mulig dette området i utgangspunktet var et gårdsbruk som med tida ble mer lukrativt som ren utmark. Gimdalen lå i den før omtalte Jämtskogen. Skal man dømme etter de grensemerker som oppgis i den såkalte Landskråen fra omkring 1273 og Hälsingelagens grensebeskrivelse fra 1374 lå Gimdalen så vidt utenfor det opprinnelige Jemtland, men innenfor et område som ble norsk fra hertug Skules tid, altså før hertugens død i 1240.²⁸³ Den første kjente omtale av Gimdalen, eller mer presist selve Gimån er en bygselsseddel fra 1324 utstedt av erkebiskop Olof av Uppsala under sin visitas i

---

²⁷⁹ JHD II: 343

²⁸⁰ JHD III: 90

²⁸¹ Lantmäteristyrelsens ekonomiska karta 1966 - Bräcke socken: Lantmateriet.se

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak&sd_ktun=52414b5f4a3133332d31384631673638&archive=RAK> (11.05.2015)

²⁸² Avvittring på Gimdalens Afradsland 1759: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=3&sd_base=im23&sd_ktun=0004i1mdat=1288048461> (11.05.2015)

²⁸³ Ahnlund 1948: 143

Jemtland dette året.²⁸⁴ Bygselen omfattet erkestolens tredjedel i Södergård samt dennes tilliggende «Piscatura in Gimn», noe som trolig er identisk med fisket i Gimån. Eiendommen med det tilliggende fisket ble bortbygset til Brunflo prestebord mot to timmer gråverk i årlig skyld til erkestolen. Presten i Brunflo har også senere hatt særdeles sterke interesser i Gimdalen, noe jeg snart kommer tilbake til. Selve grunnen i Gimdalen ser ut til å ha vært delt i to halvdeler siden senest 1430.²⁸⁵ For å kunne avgjøre sammenhengen mellom og til dels også meningsinnholdet i diplomene som omhandler området, har avvittringsrettens kart over Gimdalen fra 1759 vært av uvurderlig betydning.²⁸⁶ Den ene halvdel, etter avvittringskartet å dømme den østlige, tilfalt Nils Pedersson i Sunds far Peder Fastesson i 1430.²⁸⁷ Dette området, som i det følgende kalles Östra Gimdalen, fikk Peder som utlegg for sårboter av Tivat Olofsson, også kalt «Svart-Tivat», på Olof Simonssons vegne, fordi denne hadde hugget Peder med øks. I utlegget inngikk også en andel i et skattefiske i Binnån nordvest for Gimdalen. Olof Simonsson betalte Tivat Olofssons sønn Bengt de åtte jemtske mark han var skyldige for utlegget i 1441 da Peder heller beholdt Gimdalen enn å få bøtene realisert i rede penger.²⁸⁸ Peder ser da også ut til å ha hatt ytterligere interesse av området. I 1443 kjøpte Peder i tillegg en fjerdedel av fisket i Idsjön av Sigurd Simonsson samt halvparten av et område kalt «ionaland» for 8 svenske mark.²⁸⁹ Idsjön er den største utbredningen av Gimån innenfor selve Gimdalen.²⁹⁰ Når det kommer til «ionaland» er dette ikke identifisert og det ser ut til at man har ansett området for et mindre område innenfor Gimdalen.²⁹¹ Slik jeg ser det virker det imidlertid som om det er et annet område det her dreier seg om. En mulighet, som jeg anser for sannsynlig, er at diplomtekstens «ionaland» viser til Ljungålandet litt lenger ned i Gimån.²⁹² Dette området inngår derimot ikke i skiftet etter Peders enke Agnes i 1470 og kan muligens ha blitt solgt av Peder før den tid eller eventuelt av Agnes før hun lot sønnene Torkel og Nils skifte boet.²⁹³ Det som er klart er i hvert fall at Nils arvet Östra Gimdalen med

---

²⁸⁴ JHD I: 27

²⁸⁵ JHD I: 199

²⁸⁶ Afvittring på Gimdalens Afradsland 1759: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=3&sd_base=im23&sd_ktun=0004i1mdat=1288048461> (11.05.2015)

²⁸⁷ JHD I: 199

²⁸⁸ JHD I: 245

²⁸⁹ JHD I: 259

²⁹⁰ Afvittring på Gimdalens Afradsland 1759: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=3&sd_base=im23&sd_ktun=0004i1mdat=1288048461> (11.05.2015)

²⁹¹ JHD I: 259 (I regesten).

²⁹² Ljungålandets Afsöndring 1911: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=5&sd_base=im23&sd_ktun=000463bq&mdat=1288045034> (11.05.2015)

²⁹³ JHD II: 74

fisket i Idsjön. Jeg har tidligere vist til at Brunflo prestebord bygslet en andel av fisket i Gimån under en part i Södergård fra Uppsala erkestol (s. 62, 63). I følge lagtingets dombrev av 11. juni 1489 mintes tre bønder at «Svart-Tivat» hadde skjenket Västra Gimdalen til Brunflo kirke. Tivat Olofsson må altså i utgangspunktet ha eid hele Gimdalen.

Etter denne donasjonen var altså prestebordet eier av halve Gimdalen samt bygsler av en andel av fisket i Gimån. Den andre halvdel var i Nils Pederssons eie som for øvrig eide minst en fjerdedel av fisket i selve Idsjön i Gimdalen. Gjennom lagtingets provsopptak i 1489 går det fram at i det minste syv andre bønder så seg berettiget til andeler i fisket i sjøene og elvene inkludert Idsjön og Gimån innenfor Västra Gimdalens, altså prestebordets, grunn. Herr Lars, prest i Brunflo og landsprost i Jemtland mente at «Svart-Tivats» donasjon gjaldt «bada land ok watn medh allom sinom tillegom» innenfor det aktuelle området.²⁹⁴ Kan det her tenkes at vi har å gjøre med en konflikt mellom en romerrettslig eiendomsforståelse representert ved kirken og en mer tradisjonell kløyvd eiendomsforståelse representert ved bøndene? Uansett vant prostens ståsted fram og selv Nils Pedersson, som eide Östra Gimdalen, ble fratatt sine fiskeretter på vestsida av Idsjön. Det neste vi hører om Gimdalen er så den omtalte saken i 1512 hvor Sten Henriksson ble tildømt grunn i området.²⁹⁵ Som det framgår av dombrevet fra Revsunds skatteting dette året har Nils Pedersson før sin død (som må ha inntruffet en gang etter 1505) solgt Östra Gimdalen til sin svigersønn Sten. Hallvar Jonsson og Olof i Rind hevdet på tinget i 1512 at denne overdragelsen gikk forbi deres odelsrett til dette området. Dómen sa seg imidlertid ikke enig i dette, men holdt med Sten Henriksson og tilkjente ham eiendomsretten til Östra Gimdalen.

Deretter fulgte en interessant sak. Hemming i Mordviken, Stens hustru Agnes' fetter og nærmeste nabo til Gimdalen, anklaget på Revsunds skatteting i 1513 naboen Trond i Stavre for å forsyne seg fra hans fiske i Gimån.²⁹⁶ Da dómen siden kom fram til at kun Hemming foruten Brunflo prestebord (til dels på erkestolens vegne) kunne fiske i Gimån er dette interessant. På Västra Gimdalens grunn holdt tinget med den romerrettslige, «totale» eiendomsretten, mens man på Östra Gimdalens grunn holdt med en kløyvd eiendomsrett hvor grunneieren Sten Henriksson ikke hadde noen rett i det mest sentrale fisket innenfor sin egen eiendom. Ut i fra dombrevet i odelshevdssaken fra 1512 går det imidlertid fram at Sten hadde alle rettigheter til de tre øvrige fiskevannene på eiendommen. Det er også trolig med

---

²⁹⁴ JHD II: 209

²⁹⁵ JHD II: 343

²⁹⁶ JHD II: 356

bakgrunn i denne eiendommen at Sten ervervet den før omtalte bygselen i 1528.²⁹⁷ Forut for dette hadde det foregått en endring i de eiendomsrettslige forholdene i området, og dette krever en nærmere forklaring før den videre utviklingen kan behandles. Da Gustav Vasa gjennomførte Uppsalaprovinsens brudd med Roma på riksdagen i Västerås i 1527 ble det også besluttet å gjennomføre en omfattende «reduksjon» av kirkens inntekter hvilket innebar at kirkegodset med unntak av prestegårdene ble lagt til kronen på samme vis som dette også ble gjennomført i Danmark-Norge ti år senere.²⁹⁸ Dette gjaldt også Jemtland. Dermed var også Västra Gimdalen blitt svensk krongods. Vincens Lunge, som da var lensherre i Jemtland ville ikke akseptere denne framgangsmåten, og erklærte i januar 1528 at kirkegodset i Uppsalaprovinsens norske del ved et slikt tilfelle måtte tilfalle den norske kongen, det vil si Frederik I.²⁹⁹ Dette skulle i så fall også gjelde Gimdalen. Herr Vincens kunne som kongens høyeste representant i det nordenfjellske treffe nokså vidtgående beslutninger angående krongodset i sitt len på kongens vegne. Når så Västra Gimdalen var løst fra sine forbindelser til Uppsala erkestol og Brunflo prestebord og etter lensherrens syn dermed inngått i det norske krongodsets utmark, besluttet herr Vincens å bortbygsele området som «avradsskog» etter seden til nærmeste grunneier, hvilket jo var Sten Henriksson i Sund som hadde eiendomsretten til Östra Gimdalen. Dermed var Sundbøndene fra og med 25. januar 1528 kommet i reell besittelse av hele Gimdalen. Selv om Christian III i 1541 anerkjente det beskjedne kirkegodset i Jemtland som overgått til den svenske kronen fikk dette ikke betydning for den grunnen herr Vincens hadde bortbygset til jemter i hans navn. Selv ikke det at jemtene hadde klaget på lensherrens handlinger i så måte i 1530 fikk noe reelt etterspill i denne sammenheng.³⁰⁰ I bygselsseddelen på Gimdalen fra 1528 heter det at forleningen er gjort til «Stenn oc oluff i swndom i Reffzsundtz sognn oc theres barne oc barnebarnn». Hvem denne «Oluff» var er vanskelig å si ettersom vedkommende ikke ser ut til å være nevnt i noen annen kilde fra denne perioden. Uansett har kun én slektslinje festet den aktuelle skogen i det følgende. Arvefestet på Västra Gimdalen eller Gimdalens avradsskog ble inndratt først ved Christian IVs såkalte «Trondhjemske Reformats» i 1589 hvormed området fikk bygsles mot avrad av, men ikke overdras som eie tilbake til, Brunflo prestebord.³⁰¹ Hva Sten Henriksson i Sunds odel i Östra Gimdalen angår skulle dette området så vel som fiskeretten i Gimån

---

²⁹⁷ JHD III: 90

²⁹⁸ Dick Harrison, *Sveirges Historia - Bind III – 1350 – 1600*, Stockholm 2010: 462

²⁹⁹ JHD III: 87

³⁰⁰ Harrison 2010: 345, JHD III: 160

³⁰¹ Anne Marit Hamre (red.), *Trondhjems reformats 1589 – Oslo Domkapittels jordebok 1595*, Oslo 1983: 59

komme til å bli særdeles omstritt gjennom 1600-tallet. Dette vil jeg komme tilbake til i neste kapittel.

Hva gjelder øvrige utmarksressurser eid og brukt av Sund-ætten er det interessant å se på skiftet etter Nils Pederssons mor Agnes avholdt på Mordviken i 1470 hvor igjennom vi kan se hvilke omfattende utmarksherligheter denne familien har hatt. Her nevnes for det første Merlefisket, visstnok et av de beste fiskevald i hele Jemtland,³⁰² deretter en andel i Norfisket, Grönvikens kvernsted, skatteskogen under Västra Stavre og til slutt selve gården Sund som de altså har eid også før Nils flyttet dit.³⁰³ Nils Pedersson ervervet halvparten av alt dette samt halvparten av bygningsmassen på Mordviken. Det siste kanskje med tanke på å flytte noen av husene til Sund.

Angående Nor, ødesbølet på for hvis grunn Norfisket lå, har vi bevart en del opplysninger i ulike diplomer. Etter at Nils hadde arvet sin mors andel i Norfisket virket både han og senere Sten for å øke sine interesser i dette området. Nor på Ammerön bestod egentlig av tre ødelagte gårder hvorav Revsund kirke eide en mens de øvrige to lå til krongodset. Nils Pedersson, som på det aktuelle tidspunkt var lensmann, greide i 1503 å overbevise erkebiskop Jakob av Uppsala om at det kirkelige eierskapet til de ene ødelagte bruket på Nor var en byrde for kirken og at han selv derfor burde få kjøpe den, noe han også fikk. Denne andelen skjenket Nils siden som gave til datteren Agnes og svigersønnen Sten i 1509. Sten Henriksson kom siden til å ytterlige øke deres grunn på Nor. På uvisst juridisk grunnlag besluttet skattetinget i Revsund i 1517 at:

Effther thy som wara retthebøther jnehalla ok wthwisa ath hwilkin som nesth boor ok belægika ligger, wm ey findz reth arffwingh odalsman til, han skall wara nesth swa dana kronennis jordh ath behalla vndher retthan skath thy dømfdom wi swa ath effther thet sten henrikson i swndhum agher en tridhieparth liggjandes samfasth med samma kronennis egor som er ij delane i Noor fulfølgia bruka ok behalla ok ther aff retthan skath ath göra effther thy som forn sidwænio haffwer varith, ohindhreth effther thenne dagh.³⁰⁴

Dermed var hele dette ødesbølet i Sund-ættens eie. Dronning Doroteas krav om gjenrydding for ervervelse av eiendomsrett til ødesbøl synes merkelig nok ikke å ha vært et tema her. Dessverre kjenner vi i dag ikke til de retterbøter som omtales i det ovenfor siterte diplom.

---

³⁰² Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 118

³⁰³ JHD II: 74

³⁰⁴ JHD II: 380

3.4.3 Øvrige representanter for bondeeliten i Revsund:

En bonde som utmerket seg i Revsund gjennom 1400-tallet var Björn i Grimnäs. Vi har belegg for at Björn virket som medbesegler her i 1470³⁰⁵, 1479³⁰⁶ og 1483.³⁰⁷ I samtlige tilfeller hang hans segl nest etter lagmannens eget. I dag er Grimnäs delt i flere gårder, men på Björns tid var den trolig fremdeles utdelt. I så fall lå dagens Östergrimnäs som en del av Björns gård og Olof Holm har holdt det for sannsynlig at det på Östergrimnäs har stått et privat kapell i middelalderen. I så fall vitner det om at bøndene her må ha hatt en omfattende økonomisk kapital og formodentlig også en sosial. Første gang Nils Pedersson virket som tingvitne, i 1479, var det i selskap med blant annet Björn i Grimnäs. Jeg mener alt dette taler for hypotesen om at den sosiale posisjoneringen i Jemtland på denne tida hadde sammenheng med besittelse av et visst økonomisk overskudd.

3.4.4 Revsund tinglag 1470 – 1536 – en oppsummering

Bøndene på Sund i Revsund ser ut til å ha tilhørt en klar sosial elite i blant bøndene i tinglaget i overgangen mellom 14- og 1500-tallet. Bøndene her virket som tingvitner, faster, sigillanter og i det minste i ett tilfelle som lensmann, noe som godt illustrerer dette. De samme bøndene hadde sterke interesser i et lukrativt utmarksområde kjent som Gimdalen. Dette vidstrakte området i Revsund var opprinnelig privat grunn. Her fantes betydelige fiskeressurser som også flere aktører var interesserte i å få kontroll med. Blant annet ervervet presten i Brunflo gradvis den ene halvdel av dette området. Sundbøndene kom i besittelse av den andre halvdel fra og med 1430. Bøndene på Sund hadde imidlertid ikke all fiskerett for sin grunn her, noe som sterkt indikerer elementer av kløyvd eiendomsrett i området. Sundbøndene kom riktignok senere til å øke sine rettigheter i Gimdalen. Gjennom en strid om kirkegodset i Jemtland oppnådde Sten Henriksson i Sund å få bygsle den tidligere «kirkedelen» av området i 1528 på bakgrunn av det at han stod som eier av nærmeste tilstøtende eiendom. Brunflo kirke fikk imidlertid deler av sine rettigheter til Gimdalen tilbake i 1589. Både Sten Henriksson og hans svigerfar Nils Pedersson satt også på andre lukrative utmarksressurser i form av andeler i de tre skattefiskene Binnåfisket, Merlefisket og Norfisket. De eide også ødesbølet Nor og skatteskogen under Västra Stavre.

---

³⁰⁵ JHD II: 74

³⁰⁶ JHD II: 128

³⁰⁷ JHD II: 163

3.5 Undersåker tinglag 1494 – 1536; tilfellet Ottsjö og Ottsjö avradsland

3.5.1 Ottsjöbøndenes posisjonering gjennom offentlige verv

Ottsjö avradsland lå lengst sørvest i Undersåker sogn. Det omsluttet de tre Ottsjögårdene som dermed var nesten helt isolerte fra resten av bygda. I følge en sognebeskrivelse fra 1821 var jordsmonnet i Undersåker preget av «steril och til odling otjänlig mark».³⁰⁸ Den avsides og høytliggende beliggenheten tilsier at jordbruket her oppe må ha vært minst like dårlig som i de mer sentrale delene av Undersåker. Sognebeskrivelsen vet imidlertid å påpeke at bøndenes kommersielle virksomhet utgjorde en større geskjeft ettersom «den skadliga lyxens pestsmitta, liksom den veneriska, hitföras ifrån Norrige af några detta landets handlande äfventyrare».³⁰⁹ Avradslandet var lenge bygslet av bøndene her, som stundom også bygslet andre avradsland, men selve Ottsjölandet ser ut til å ligget fast til gårdene. Vi har bevart en rekke diplomer som omhandler bøndene her, og jeg skal her ta for meg noen av de opplysninger vi har om deres posisjon i lokalsamfunnet mellom 1494 og 1536.

Önd Ottarsson d. y. var fjellbonde på Östra Ottsjö i tida fra ca. 1500³¹⁰ og noen år framover. Et diplom fra 1512 som omtaler en Önd Ottarsson i samme område kan vise til samme person. Opplysninger som der gis kan tyde på at han eide og drev Brattäggen i Kall fra vinteren 1511/1512 av.³¹¹ For øvrig hadde han overtatt det østre bruket på Ottsjö fra sin far Ottar Öndsson som igjen hadde tatt over gården etter sin onkel i 1468.³¹² Trolig hadde samme ætt drevet gården siden 1374.³¹³ Den gang var det bare ett bruk med det tilliggende ødesbølet Hegre.³¹⁴ Den vestre gården må ha blitt fradelt senest i 1461 for dette året var bonden Jon i Ottsjö vitne på en gårdhandel i Oviken,³¹⁵ og det framgår av senere kilder at han og senere hans sønn Kjetil drev det vestre bruket.³¹⁶ På et eller annet tidspunkt etter 1500 har det også kommet til et tredje bruk mellom de to andre gårdene.³¹⁷ Ottsjöbøndene ble tidlig betrodd offentlige tillitsverv. Det første belegget vi har for dette er Ottar Öndsson i Ottsjö d. e. som i 1410 var blant de jemter som gjennom et «borgensbrev» kausjonerte for Jemtlands utestående gjeld til Uppsala erkeistol. Erkebiskopen holdt på dette tidspunkt Jemtland som pantelen mot

---

³⁰⁸ Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818 – 1821 insända till Jämtlands läns kungl. Hushållningssällskap: 183

³⁰⁹ Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818 – 1821 insända till Jämtlands läns kungl. Hushållningssällskap: 184

³¹⁰ JHD II: 261

³¹¹ JHD II: 344, 345

³¹² JHD II: 56

³¹³ JHD I: 106

³¹⁴ Geijer 1940: 43

³¹⁵ JHD II: 34

³¹⁶ JHD II: 215, 238, JHD III: 100, 183

³¹⁷ JHD II: 78

et lån til den norske kronen.³¹⁸ Jeg har allerede nevnt at Jon i Ottsjö hadde vært benyttet som vitne i 1461. På skattetinget i Undersåker i 1490 ville Jon ha seg fridd fra et rykte som verserte i tinglaget og lot med lagmannens og fogdens tillatelse oppnevne en tolvmanns dóm til vitne for sin sak.³¹⁹ Blant de som han lot oppnevne finner vi brukeren på Östra Ottsjö Ottar Öndsson d. y. og hans sønner Olof og Önd d. y. Begge disse finner vi senere igjen på tinget i forskjellige sammenhenger.³²⁰ Önd har trolig selv tatt over gården da han i 1500 ble oppnevnt som lagrettemann til lagtinget på Frösön.³²¹ Vi vet at han der deltok i behandlingen av en odelshevdssak i Näs og at han var tilbake på lagtinget i 1503 da dommen herfra måtte bekreftes grunnet brudd på domsavsigelsen.³²² Å sitte i lagretten var antakelig prestisjefyllt i og med at det bare var 24 av landskapets bønder forunt samtidig som man formelt også ble tildelt en viss domsmakt. Etter alt å dømme har bøndenes økonomiske grunnlag hatt noe å si for i hvilken grad de ble betrodd denne type oppgaver.³²³ Da var det også vesentlig å kunne holde på sine ressurser og å helst kunne øke dem om man kunne. I det følgende skal jeg se nærmere på selve Ottsjölandet og de øvrige utmarksressurser Ottsjöbøndene fikk kontroll på fram mot midten av 1500-tallet.

3.5.2 Ottsjö avradsland og Ottsjö-ættens øvrige utmarksressurser

I følge den svenske historikeren Herman Geijer var Ottsjö et av de første avradsland som ble avsatt i Jemtland og et av svært få som man med rimelig sikkerhet kan si at er eldre enn Svartedauden.³²⁴ Avradslandet faller i sin helhet utenfor det som i en grenseoppgang fra 1351 kalles kongens allmenning.³²⁵ Området har i følge Geijer «behandlats som avradsland» og har hatt en fast tilknytning til Ottsjögårdene.³²⁶ Jordbruket på Ottsjö var som sagt særdeles dårlig og det er mye som taler for at utmarksressursene, som det både gjennom gårdenes skatteskog³²⁷ og selve avradslandet var god tilgang på,³²⁸ har spilt en avgjørende rolle som stabilt livsgrunnlag for de som bodde her. Mye taler for at de i perioder har gjort nettopp det; en viss velstand synes de i alle fall å ha hatt om man skal slutte ut i fra hva kildene kan si om

---

³¹⁸ JHD I: 145

³¹⁹ JHD II: 215

³²⁰ JHD II: 229, 238, 344

³²¹ JHD II: 261

³²² JHD II: 298

³²³ Imsen 1994: 202, 209

³²⁴ Geijer 1940: 43

³²⁵ Etersom avradslandene ble avsatt fra allmenningen må altså avsetningen av Ottsjölandet ha funnet sted for denne tid.

³²⁶ Geijer 1940: 100

³²⁷ Avsöndring på Ottsjö 1853: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=12&sd_base=im23&sd_ktun=00046u6d&mdat=1288047293> (11.05.2015)

³²⁸ Jämtländska räkenskaper 1564 – 1571 I: 84

deres stilling i lokalsamfunnet.³²⁹ For å illustrere dette best mulig har jeg valgt å se nærmere på noen som brukte Ottsjö-gårdene og dermed trolig svarte avrad for Ottsjölandet i perioden 1494 – 1536.³³⁰ I første omgang velger jeg da å ta for meg hvilke ressurser de selv satt på eller søkte å få kontroll over. Foruten selve Ottsjölandet framgår det av 1600-tallskilder at Ottsjögårdene hadde hevd på det store Vålådalens avradsland og det er mulig at også denne forbindelsen går tilbake til middelalderen.³³¹

På skattetinget i Undersåker i 1504 satte den gamle Ottar Öndsson d. y. fram krav han mente sønnens gård fra gammelt av hadde på en eiendom i nærheten av Ocke i Mörsil.³³² Domsbrevet herfra er dessverre kun bevart i en ufullstendig avskrift fra 1800-tallet, men en del sentrale opplysninger lar seg likevel lese ut fra de overleverte deler av dokumentet. Påstanden var at den aktuelle eiendommen for over hundre år tilbake var blitt makeskiftet mot et annet område, men da uten tinglysning slik at det etter Ottars mening ikke var gyldig. Dómen fant at det ikke var hold i kravet da eiendommen i så pass lang tid hadde ligget til Ocke og man samtidig ikke kunne dokumentere det påståtte makeskiftet. Det er likevel interessant at Ottsjöætta tydeligvis forsøkte å holde på det de kunne av eiendom. Det er videre verdt å påpeke at alt det som senere ble gårdene Ockes grunn i følge grenseoppgangen i 1351 befant seg i kongens allmenning; det er slik godt tenkelig at det har vært en ren utmarkseiendom tvisten på skattetinget i 1504 dreide seg om.³³³ Senere har Ottsjöbøndene greid å tilegne seg andre eiendommer. Önd Ottarsson d. y. kjøpte etter senere opplysninger å dømme opp en halvpart av Brattäggen i Kall hvortil han også flyttet vinteren 1511 – 1512.³³⁴ Utpå våren 1512 fikk han også tilslag på den resterende del av gården og omtrent samtidig opplot han Östra Ottsjö til sine yngre brødre Pål og Mårten.³³⁵ Hvorfor han valgte å gjøre dette er vanskelig å si med bakgrunn i det sparsomme kildematerialet vi har tilgjengelig. Det er i det minste klart at også gården Brattäggen hadde formidable utmarksressurser i form av rettigheter i Tromäggens avradsland.³³⁶ Hva gjelder Pål og Mårten Ottarssønner i Ottsjö greide også de å øke gårdens ressursgrunnlag. I 1528 fikk de sammen med sin bror Matias Ottarsson og naboen Kjetil Jonsson på Västra Ottsjö tilslag på halvparten av Aumens

---

³²⁹ JHD II: 261, 298

³³⁰ Det er ikke bevart noen bygselseddel fra dette tidsrommet, men ut i fra slutningene i forrige kapittel mener jeg det er høyst sannsynlig at Ottsjöbøndene kontinuerlig har bygslet Ottsjölandet siden 1386.

³³¹ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 75

³³² JHD II: 302

³³³ De to Ocke-gårdene ligger i hvert sitt sogn, Mörsil og Mattmar; de har begge navn etter sjøen som ligger mellom dem, men har sannsynligvis aldri vært ett bruk da de ingen steder grenser til hverandre. Olof Holm mener riktignok at det finnes indikasjoner på at begge gårdene sognet til Mörsil i middelalderen.

³³⁴ JHD II: 345

³³⁵ JHD III: 101

³³⁶ (Holm 2 2012): 33

avradsland som grenset opp mot Ottsjölandet.³³⁷ I bygselsseddelen kalles dette kun avradsfiske, men avradsboken av 1666 opplyser at det også fulgte et formidabelt landareal med.³³⁸ I 1536 lot de også kjøpe ut de arvelotter i Östra Ottsjö som søsknene Sven, Olof og Birgitta samt nevøene Børge, Nils, Peder og Jon satt på.³³⁹

3.5.3 Øvrige representanter for bondeeliten i Undersåker

Nå er det klart at Ottsjöbøndene ikke var de eneste som kan ha hatt en posisjon i Undersåker tinglag. Men det var neppe veldig mange i et bygdesamfunn som da telte drøyt 65 husstander.³⁴⁰ Et annet eksempel herfra kan være bonden Anders i Stamgårde.³⁴¹ Anders var lagrettemann i perioden 1494 – 1503 og forsøkte flere ganger å gå rettens vei for å få tak i utmarksressurser. På skattetinget i Undersåker i 1495 satte han fram krav om fiskerett for seg og sine brødre i en bekk mellom gårdene Rista og Romo,³⁴² for sin sak oppnevnte han Jon i Västra Ottsjö og Olof Ottarsson i Lien, bror til før nevnte Önd Ottarsson i Ottsjö.³⁴³ Anders tapte saken i første omgang, men etter «juridisk trening» på lagtinget i et par år satte han kravet fram på bygdetinget³⁴⁴ på ny i 1512.³⁴⁵ Denne gangen vant han fram, godt hjulpet av nettopp Önd i Ottsjö som han hadde sittet i lagrette med på Frösön.³⁴⁶ Ellers bør det i denne sammenheng påpekes at Önds bror Olof holdt til i Lien i Åre.³⁴⁷ Lien var i følge jordeboka av 1565 gården med den største innmarka i Undersåker tinglag.³⁴⁸ Det er klart at utmarka ikke utgjorde det eneste lukrative i denne del av Jemtland, men det kan se ut som om man anså store utmarkseiendommer for jevn gode med kun de aller største gårdene i jemtsk målestokk.

3.5.4 Undersåker tinglag 1494 – 1536 - en oppsummering

Bøndene på Ottsjö i Undersåker må sies å kunne representere en elitegruppe innenfor sin stand i jemtsk sammenheng. Disse bøndene holdt jevnlig offentlige verv i flere generasjoner på både lokalt og regionalt nivå. Som tingvitner og lagrettemenn, tidligere også som faster, ser de ut til å ha hatt en sterk posisjon over tid innen bygdeoffentligheten i Undersåker. Det kan med dette slik jeg ser det hevdes at de besatt en viss sosial kapital. Når det kommer til

---

³³⁷ JHD III: 100

³³⁸ Jämtlands avradsland 1649 och 1666: 75

³³⁹ DN XVI: 589

³⁴⁰ Jämtländska räkenskaper 1564 – 1571 I: 83

³⁴¹ JHD II: 235

³⁴² JHD II: 238

³⁴³ DN XVI: 589

³⁴⁴ Bygdetinget var den generelle betegnelsen; begreper som skatteting og våpenting refererte til primærfunksjonen til det aktuelle tingmøtet.

³⁴⁵ JHD II: 344

³⁴⁶ JHD II: 261

³⁴⁷ JHD II: 215

³⁴⁸ Jämtländska räkenskaper 1564 – 1571 I: 84

økonomisk kapital har de også etter jemtske forhold vært velbergede, men denne kapitalen forekom definitivt ikke i form av jordeiendom, noe de hadde heller lite av. Derimot finner vi at Ottsjöbøndene foruten sin egen gårds skatteskog hadde kontroll med utmarkseiendommene Ottsjö avradsland, Aumens avradsland og Tromäggens avradsland. Utover dette finnes det indikasjoner på at de også bygslet Vålådalens avradsland og i en periode eide Hegre ødesbøl samt en skog i nærheten av Ocke. En sammenheng mellom den sosiale bondeeliten og kontroll over utmark kan sees også ellers i det samme tinglaget i denne perioden, om enn i noe mindre grad. Anders i Stamgårde kan stå som et eksempel på en person som aktivt utnyttet sin rolle i bygdeoffentligheten som tingvitne og lagrettemann i en årrekke til å øke sine rettigheter i utmarka i form av særlige fiskerettigheter i de sentrale delene av Undersåker.

3.6 Konklusjon

I dette kapitlet har jeg sett på forskjellige representanter for den sosiale eliten i ulike deler av Jemtland i perioden 1445 - 1613. Jeg har sett på de verv de holdt som uttrykk for deres posisjonering og sosiale kapital. Deretter har jeg sett på deres økonomiske kapital. Denne har ut i fra hva jeg her har kommet fram til hovedsakelig bestått av utmarksressurser. Dermed mener jeg det her går an å se aktørene som representanter for både en sosial og en økonomisk elite innen det jemtske bondesamfunnet i perioden.

For Sund-bøndenes del vises dette forholdet ved de verv de holdt. Over to generasjoner var det snakk om oppgaver som sigillant, lensmann, tingvitne og faste. Det virker som de nær sagt holdt samtlige prestisjestillinger bønder kunne ha i denne perioden uten å tre inn i en høyere stand. Deres sosiale kapital kan mulig også belyses gjennom deres omgangskrets. Videre går det også tydelig fram av kildene at de besatt en uvanlig høy andel knappe ressurser i form av deres utmarkseiendommer. Med i hvert fall seks ulike eiendommer på sine hender i 1528 hadde de kontroll med store ressurser i sitt nærområde. Interessant er det også at de gjentatte ganger gjennom den aktuelle perioden virket for å øke sine ressurser.

For Ottsjö-bøndenes del kan man se mye av det samme også gjennom deres posisjonering i ulike verv. Som tingvitner og ikke mist som lagrettemenn er det liten tvil om at de hadde en viss sosial kapital. At denne sosiale kapitalen ikke bygde på en økonomisk velstand basert på en agrar godsøkonomi framgår tydelig av Ottsjö-gårdens avsides beliggenhet og tungdrevne jord. Gjennom hele syv forskjellige utmarksgrunner av et enormt areal var de imidlertid godt stilt også med tanke på økonomisk kapital. I likhet med Sund-bøndene ser vi ut i fra det bevarte materialet at også de økte sin utmarksgrunn.

Det jeg så mener å kunne se gjennom undersøkelsene foretatt i dette kapitlet er det at et flertall av de jeg her har sett på som tydelig holdt en viss posisjon i sine lokalsamfunn hadde sitt største økonomiske grunnlag i utmark, i det minste sammenlignet med innmarksgrunnlaget. Det kan som jeg her har vist til da også godt dokumenteres at de som innehadde disse posisjonene virkelig kjempet om de ulike utmarkseiendommene de mente å ha krav på, noe jeg overhodet ikke har funnet noe eksempel på når det kommer til innmark. Det som helt konkret kommer fram gjennom disse undersøkelsene og som jeg finner særdeles interessant er det sammenfallet som synes å ha vært mellom posisjonering i offentlige verv og besittelse av omfattende utmarksressurser i to økonomisk forskjellige regioner innenfor Jemtland i perioden 1445 – 1613. Det virker også som om det ligger et dynastisk element i dette da de som i de undersøkte casene arvet utmarksressursene både opprettholdt den forrige generasjons status samt fortsatte å øke sine besittelser i utmarka. Til sist understrekes denne tendensen ytterligere ved at det ikke ser ut til å være belegg for at noen av de personer jeg har gått inn på har virket for å øke sin innmarksgrunn og det selv ikke når behovet for dette synes å ha vært åpenbart. Alt i alt mener jeg at de undersøkelsene jeg her har gått inn på utgjør klare belegg for at den hypotesen jeg presenterte innledningsvis i dette arbeidet ser ut til å ha noe for seg hva angår den første del av undersøkelsesperioden. Det skal være interessant å se om dette også er tilfelle for den gjenstående del av undersøkelsesperioden. Dette vil bli nærmere belyst gjennom de undersøkelsene som presenteres i neste kapittel.

4. Elitene i Jemtland 1613 – 1645 – to eksempler

4.1 Definisjoner og avgrensninger

Innledningsvis i dette kapitlet skal jeg gjøre rede for en del overgripende endringer som skiller undersøkelsesperioden 1613 – 1645 fra den forutgående perioden 1445 – 1613. Videre i dette kapitlet skal jeg se på to tre personer som kan sies å ha tilhørt den sosiale eliten blant bøndene i Jemtland i perioden 1613 – 1645. Jeg skal se nærmere på hvilke posisjoner de hadde og deretter undersøke hvilke økonomiske ressurser de hadde tilgang til og/ eller ønsket tilgang til. Gjennom en undersøkelse av dette forholdet, som ligger nært opp til undersøkelsene foretatt i kapittel 3, vil jeg forsøke å finne svar på hvorvidt bondeeliten i Jemtland i perioden 1613 – 1645 kan ha bygd sin sosiale stratifikasjon på noen form for økonomisk kapital. Dette skal jeg gjøre ved å se på se på relevante aktører i to geografisk og økonomisk sett forskjellige jemtske tinglag. I tillegg til disse undersøkelsene skal jeg videre undersøke som et interessant eksempel hvordan en spesifikk økonomisk ressurs kunne bli gjenstand for konflikt i Jemtland i perioden 1613 – 1645 og hva dette eventuelt kan si om den aktuelle ressursens betydning for sosial stratifikasjon i perioden. De første personundersøkelsene i dette kapitlet tar utgangspunkt i de samme geografiske områdene som i kapittel 3, altså tinglagene Revsund og Undersåker. Dermed er det også interessant å se hvorvidt det kan spores endringer hva gjelder forholdet mellom sosial og økonomisk kapital blant Jemtlands bønder i perioden 1613 – 1645 i forhold til perioden 1445 – 1613 som jeg altså behandlet i kapittel 3.

4.2 Bakgrunn

Jemtland kom til å gjennomgå omfattende endringer av forskjellig art utover i tidlig nytid fram mot den endelige avståelsen til Sverige i 1645. I dette arbeidet har jeg satt en periodemessig grense ved 1613 da det dette året fant sted enkelte endringer som mer eller mindre direkte kom til å endre på forhold knyttet til denne oppgavens problemstilling. For å kunne redegjøre nærmere for dette vil det imidlertid være nødvendig med en orientering om det forutgående hendelsesforløpet. Jemtland hadde blitt besatt av svenske styrker i to omganger under Syvårskrigen 1563 – 1571.³⁴⁹ Ved freden i Stettin, som for Jemtlands del trådte i kraft sommeren 1571, ble landskapet atter dansk-norsk, men da med en del betydelige

---

³⁴⁹ Bromé 1954: 98, 99

forandringer.³⁵⁰ Mest merkbart var nok det at landskapet ikke lenger skulle tilhøre Uppsala stift men overføres til Trondheim innen den kirkelige forvaltningen. Dermed var også Jemtlands særegne situasjon med indre relasjoner til både den dansk-norske og svenske konge brutt.³⁵¹ Selv om Stettinfreden påbød at grensen ved den danske overtakelsen skulle tilbakestilles til situasjonen før krigen ble ikke dette fulgt i alle sammenhenger. For det først gjaldt dette provinsens interne grenser mot øvrig norsk territorium da Tåssåsen i Herjedalen ble overført til Oviken i Jemtland.³⁵² Av større betydning var det at de svenske okkupasjonsmyndighetene hadde valgt å administrere deler av den såkalte «Ångermanna lappmark» under Jemtland. Dette området, som i dag utgjør sognene Alanäs og Frostviken inngikk i den jaktmark jemtene i 1273 var blitt tilkjent på svensk grunn «19 raster nord for Ström», og ble på bakgrunn av dette anerkjent som helt jemtsk etter 1571.³⁵³ I den nye kirkeordningen som kom i stand i og med freden i 1571 kom også et forbud mot svenske prester i Jemtland og i dette sees mulig spiren til den fordanskning som kom til å prege de siste tiårene Jemtland ennå var en del av Danmark-Norge.³⁵⁴ Dette ble imidlertid ikke fullt ut merkbart før etter den neste krig som kom til å ramme Jemtland, nemlig Kalmarkrigen. Krigen ble utkjempet mellom Danmark-Norge og Sverige og hadde sin bakgrunn i spørsmålet om Sveriges adgang til havet i vest. Det meste av krigshandlingene uspent seg riktignok i nærheten av Kalmar, noe som gav krigen sitt navn.³⁵⁵ I det nordenfjellske begynte krigshandlingene da en jemtsk avdeling i slutten av juli 1611 rykket inn i Hälsingland og plyndret Ytterhogdals prestegård.³⁵⁶ Som mottrekk til dette rykket en atskillig større svensk styrke under befal av Baltzar Bäck inn i Jemtland over Jämtskogen 7. august samme år. Krigen ble etter denne i Jemtland kjent som Baltzarfeiden. Etter en kort trefning ved Gällö ble den svenske overlegenheten i militært henseende åpenbar og de norsk-jemtske styrkene trakk seg tilbake til Trøndelag uten videre kamp.³⁵⁷ Med det meste av Jemtland under sin kontroll fikk Bäck jemtene til å sverge Karl IX av Sverige troskap. Det var denne troskapseden som skulle få det mest omfattende etterspill etter krigens slutt. Det ble sluttet fred i Knäred i 1613 og det ble da bestemt at Jemtland skulle falle tilbake til Danmark-Norge. På et retterting i København samme sommer ble det besluttet å inndra all jordeiendom tilhørende de som

---

³⁵⁰ Bromé 1954: 138

³⁵¹ Bromé 1954: 156

³⁵² Ahnlund 1948: 203

³⁵³ Bromé 1954: 3

³⁵⁴ Bromé 1954: 175

³⁵⁵ Bromé 1954: 222

³⁵⁶ Bromé 1954: 235

³⁵⁷ Bromé 1954: 238

hadde «Swouritt Swenschen» under krigens første år.³⁵⁸ I og med at dette gjaldt nært samtlige jemter utenfor Undersåker tinglag og da flertallet av disse var selveiere ble det snakk om en nærmest altomfattende konfiskasjon av jordegodset i Jemtland. Dermed økte bøndenes utgifter i form av landskyld og deres rett til jorda ble mer usikker.³⁵⁹ I den store ransakningsprotokoll som ble oppsatt for å kontrollere hvem som slik hadde forbrutt sitt gods inngikk derimot nesten ingen eksplisitte utmarkseiendommer.³⁶⁰ Jeg kommer tilbake til et unntak i så måte senere i dette kapitlet. Avradslandene så vel som ødesbølene var jo allerede for krongods å regne. Da jemtene nå ble leilendinger fikk de heller ingen garanti for arvefeste på leiejorda, noe som dermed gjorde eiendomsretten til innmark mer usikker. Dette ser kun indirekte ut til å ha hatt innvirkning på utmarkseiendommene. Jemter holdt også etter denne tid avradslandene på arvefeste, men det ser ut til at den juridiske striden rundt hvem som mente seg berettiget til dette økte. Trolig kan dette sees på bakgrunn av nettopp det at når retten til innmark ble usikker ble det enda viktigere å sikre seg andeler i den rettslig mer sikre adgangen til utmark. Det er altså disse forholdene som ligger til grunn for det skillet som her er satt i 1613. Det var også en del andre for dette arbeidet relevante endringer som fant sted på samme tid. Disse endringene skal jeg behandle i det følgende.

4.3 Bøndenes offentlige verv 1613 – 1645

De vervene jeg i dette kapitlets undersøkelser legger til grunn for identifiseringen av sosial kapital blant bøndene er i all hovedsak de samme som de jeg anvendte til dette formålet i det foregående kapittel. Noen forskjeller fra den tidligere perioden begynte likevel å markere seg i begynnelsen av 1600-tallet. Disse endringene var delvis av ren terminologisk art og hadde lite å si for vervenes reelle betydning. Noen elementer i 1600-tallets bygdeoffentlighet var også spesielle angående undersøkelsesområdet da disse bygde på særordninger for Jemtland. Ellers falt enkelte verv bort som en følge av nye former for skriftfesting av rettshandlinger. Da tingboka utover 1630-tallet mer eller mindre helt overtok diplomenes rolle når det kom til å gi bondesamfunnets dommer og vedtak rettskraft bortfalt også behovet for faster og medbeseglere.³⁶¹ Segl var for så vidt stadig viktig, men for rettshandlingenes del ble i økende grad øvrighetens seglmerker anvendt.³⁶² Som jeg var inne på har Steinar Imsen angående denne perioden vist til at et flertall av bøndenes verv ikke endret seg vesentlig under Christian

---

³⁵⁸ Bromé 1954: 267

³⁵⁹ Andresen 2000: 69

³⁶⁰ Råfsten: XIV

³⁶¹ Supplement JHD: 10

³⁶² Andresen 2002: 61

IV.³⁶³ Likevel fant det altså sted en del terminologiske endringer. Fra denne tid av ble det for eksempel mer vanlig å benevne også tingvitnene på bygdetinget som lagrettemenn.³⁶⁴ Dette var dermed ikke lenger en term reservert for allmuerepresentasjonen på lag- og landstinget. Det er også først utover 1600-tallet at det ble mer vanlig for «landets 24» å sette landsting.³⁶⁵ Espen Andresen har pekt på at landstinget kan ha vært en slags kompensasjon for Jamtmotets angivelig tapte rettslige funksjon.³⁶⁶ Dombøkene fra 1620-tallet refererer imidlertid til rettshandlinger utøvd på «Jempte Marcked» en rekke ganger også i denne perioden.³⁶⁷ Utover dette finnes det også eksempler på at den provinsielle lagretten i dette tidsrommet holdt ting på andre steder enn Frösön uten øvrighetens tillatelse eller nærvær.³⁶⁸ Hva gjaldt lagtingets lagrette ser en annen endring til å ha funnet sted omkring 1600. Det var da snakk om selve utnevnelsen av lagrettemennene. Disse ble nå oppnevnt av lagmannen etter forslag fra fogden. Lagmannen behøvde på sin side heller ikke lenger lagrettens godkjennelse for å tiltre embetet.³⁶⁹ Disse endringene illustrerer i likhet med de øvrige endringene i perioden en maktforskyvning i retning av øvrigheten, noe som var en generell tendens under Christian IVs regjeringstid i Danmark-Norge, men kanskje spesielt i Jemtland, hvor bøndernes rolle hadde holdt seg sterk gjennom hele den forutgående perioden siden middelalderen.³⁷⁰ Som Steinar Imsen peker på i «Norsk Bondekommunalisme» ble rettsfellesskapet i økende grad et «pliktfellesskap».³⁷¹

4.4 Undersøkellesområdene

For perioden 1613 – 1645 har jeg tatt utgangspunkt i de samme to tinglag som jeg så nærmere på i kapittel 3. Årsaken til dette er at en sammenligning mellom periodene da vil kunne ta utgangspunkt i utviklingen over tid innenfor det samme geografiske området. I geografisk sammenheng fikk verken Revsund eller Undersåker tinglag sine grenser endret i løpet av hele dette arbeidets undersøkelsesperiode. Slik sett er det også fysisk de samme områder som er lagt til grunn i både kapittel 3 og 4. Det er riktignok også andre årsaker til at jeg har valgt å benytte meg av de samme områdene i dette kapittel som i det forrige. De to undersøkelsesområdene jeg har valgt er interessante utgangspunkt også i denne perioden

---

³⁶³ Imsen 1994: 113

³⁶⁴ Imsen 1994: 128

³⁶⁵ Andresen 2000: 92

³⁶⁶ Andresen 2000: 2

³⁶⁷ JD I: 72

³⁶⁸ Andresen 2000: 60

³⁶⁹ Imsen 1994: 68

³⁷⁰ Njåstad 2002: 157

³⁷¹ Imsen 1994: 115

ettersom følgene av Kalmarkrigen i realiteten kom til å bli svært forskjellige i de to tinglagene. For det først gjaldt dette den såkalte «Räfssten» av 1613. Den overveiende majoriteten av jemtene hadde under krigen sverget troskap til Sveriges Karl IX, og så også folket i Revsund, som dermed for det meste mistet sin jordeiendom etter krigen.³⁷² En stor andel av undersåkringene hadde i og med deres geografiske plassering ved invasjonen hatt tid til å flykte over fjellet til Trøndelag. Dermed hadde de heller ikke avlagt noen ed til den svenske kongen og følgelig ikke forbrutt sitt gods.³⁷³ Disse hadde da en tilsynelatende bedre økonomisk stilling da de kom hjem enn for eksempel standsfellene i Revsund. Dette hadde som sagt ikke så mye å si i forholdet til utmarka som fremdeles ser ut til å ha vært særdeles viktig i dette området i økonomisk henseende. Til tross for dette kom undersåkringene etter 1613 til å bli ilagt andre tyngsler ved at de ble påbudt å bemanne de nye skansene i tinglaget som svenskene hadde oppført ved Liten under krigen.³⁷⁴

4.5 Revsund tinglag 1613 – 1645; Nils Jonsson i Anviken

4.5.1 Nils Jonsson i Anvikens posisjonering gjennom offentlige verv 1621 – 1637

Nils Jonsson³⁷⁵ har i sosial sammenheng trolig vært en vel ansett bonde i bygdeoffentligheten i Revsund gjennom første halvdel av 1600-tallet. Dette kan tydeligst sees gjennom hans langvarige rolle som lagrettemann på bygdetinget her. I perioden 1621 – 1637 kan vi spore Nils i dette vervet hele ni ganger.³⁷⁶ Dertil kommer at han også ved to adskilte anledninger representerte Revsund tinglag på landstinget på Frösön. I denne perioden var han den som oftest holdt vervet som lagrettemann i Revsund. Flere ganger har han dessuten blitt oppnevnt som ombudsmann på vegne av umyndige eller personer som av ulike årsaker var forhindret fra å møte på tinget, og vi har også et eksempel på at han ble brukt som «fiefholdtzmänn» av tre kvinner ved salg av deres arvejord i Finnäs i Revsund i 1636.³⁷⁷

4.5.2 Nils Jonssons forsøk på å tilegne seg omfattende utmarksressurser 1635 – 1640

Allerede før Nils begynte å virke som lagrettemann har han som eier og senere bygsler av Anviken hatt kontroll med viktige utmarksressurser. Selve eiendomsretten til gården Anviken hadde han forbrutt til Kronen i 1613, men han beholdt bruksretten samt trolig også de

---

³⁷² Räfssten: 146

³⁷³ Räfssten: 241

³⁷⁴ Bromé 1954: 256

³⁷⁵ Räfssten: 147

³⁷⁶ JD I: 32, 99, 144, 173, 220, 245, 249, 265, JD II: 93

³⁷⁷ JD II: 50

tilliggende utmarksressursene.³⁷⁸ Dette gjaldt først og fremst Hållborgens skattefiske, samt elggårdene ved Tjärnloken.³⁷⁹ Fra 1635 virker det som om Nils har søkt å øke sine utmarksressurser betraktelig. Dette har han tilsynelatende gjort med stor iver. Muligens har han til og med tatt ulovlige strategier i bruk for å oppnå dette, med varierende hell. Her kommer vi for det første tilbake til et ressursrikt område jeg behandlet i forrige hovedkapittel, nemlig Gimdalens avradslend.³⁸⁰ Som jeg der var inne på utløp Sund-ættens arvefeste på avradsskogen i Västra Gimdalen i 1589 og Brunflo prestebord overtok da bygselen på sitt tidligere donasjonsgods. Hva som ikke hadde vært favnet av det nevnte arvefestet var imidlertid Uppsala erkestols fiskerett i Gimån. Som det framgår av erkebiskop Olofs bygselseddel til presten i Brunflo av 1324 var dette fisket et tilliggende under Södergård og var bortfestet sammen med dette.³⁸¹ Som jeg tidligere var inne på anerkjente Christian III Gustav Vasas eiendomsrett til blant annet erkestolens gods i Jemtland i 1541 hva gjaldt all sådan grunn som ikke i 1528 var blitt bortbygget av Vincens Lunge i kongens navn. Ved freden i Stettin i 1571 ble denne grunnen imidlertid realisert under det norske krongodset og så også Södergård i Brunflo med dets tilliggende fiske i Gimån. Ved en forordning utstedt av Frederik II samme år ble Södergård utlagt utover selve embetsgården Håkansta som underhold for Jemtlands lagstol.³⁸² Dermed hadde også lagmannen interesser i Gimdalen. I to år, 1578 – 80, ble dette embetsgodset tillagt latinskolen på Västerhus på Frösön men falt tilbake til lagmannen etter at sistnevnte hadde påklaget beslutningen, som tilsynelatende var gjort ved en feil.³⁸³ Da Jemtland ble underlagt lagmannen i Trondheim i 1597 ble også andelen i Gimåfisket stilt denne til disposisjon inntil Jemtland igjen fikk sin egen lagmann i 1630.³⁸⁴ Dette året ble Claus Lauritzen innsatt i embetet som lagmann i Jemtland og denne fikk snart rykte på seg for en juridisk tvilsom embetsførsel. Lagmannen mente, på uvisst grunnlag, at det til hans fiskerett i Gimån også hørte skog, et område han kalte «Lagmannslandet». I følge denne fantes det flere slike «lagmannsland» i utmarka i Jemtland som lagstolen disponerte fritt over.³⁸⁴ Hva gjelder Gimdalen ser det ut til at han anså sin skog i dette område for å favne Sund-bøndernes Östra Gimdalen. Her bør det da påpekes at Sund-bønderne hadde forbrutt sitt odelsgods til kronen i 1613. I dette inngikk da deres grunn i Östra Gimdalen, den som Sten Henriksson hadde ervervet retten til i 1512. De fikk ved

---

³⁷⁸ Räfsten: 147

³⁷⁹ Jämtlands avradslend 1649 och 1666: 113

³⁸⁰ JHD I: 27

³⁸¹ Bromé 1954: 328

³⁸² Bromé 1954: 328

³⁸³ Bromé 1954: 332

³⁸⁴ Andresen 2000: 55

konfiskasjonen i det følgende bygde denne utmarka av kronen mot avrad. Dermed var både Västra og Östra Gimdalen for avradsland å regne. Hva som fikk lagmannen til å anta at han kunne råde over det østre avradslandet med all kongelig rett er verre å si. Claus Lauritzen ble noen tid senere avskjediget og av omstendighetene rundt dette framgår at det sannsynligvis ikke var særlig hederlige motiv som lå bak dette.³⁸⁵ Det ser ut til at også Nils Jonsson i Anviken ble dratt inn i denne striden. Ut i fra de rettshandlinger som jeg viser til i det følgende mener jeg det kan se ut som om lagmannen på noe tidspunkt har tillatt seg å bortbygde Östra Gimdalen til Nils mot at denne har bistått lagmannen i sine krav på noe vis. Nils Jonsson ser i så måte ut til å ha utnyttet mulighetene til fulle når det gjaldt å få kontroll over viktige utmarksressurser. Lagmannen på sin side skulle imidlertid vise seg å ikke være ærlig selv ovenfor de som i utgangspunktet holdt med ham, og Nils Jonsson ser da også ut til å med tida ha mistet all respekt for den korruperte embetsmannen.

På bygdetinget i Revsund den 5. november 1635 hadde bøndene på Sund og Nor, som nå altså holdt sin tidligere odel Östra Gimdalen på arvefeste, klaget over det at Nils Jonsson i Anviken hadde «sneket» avradslandet fra dem.³⁸⁶ Til dette svarte Nils at siden han ikke var lovlig stevnet hadde han ikke tatt med seg dokumentasjon på den hevd han mente å ha på Gimdalen. Saken ble dermed heller ikke tatt videre. Det kan virke som om lagmannen her har klart å unngå at saken ble nærmere utredet. Først to år senere har dette forholdet atter vært gjenstand for strid på tinget i Revsund. Det ser da ut til at lagmannen hadde hindret Nils fra å ta selve avradslandet i bruk selv om han stadig krevde inn avrad fra ham med «kongelig» rett. På høsttinget her den 13. oktober 1637 spurte lagmann Claus Lauritzen Nils om han hadde brukt avradslandet, hvorpå Nils svarte at han ikke turte bruke det ettersom lagmannen angivelig hadde forbudt ham å bruke det. Til dette svarte lagmannen at Nils nå for med løgn, hvorpå Nils påstod at lagmannen kunne være en løgner selv om han ikke kunne bevise at Nils var det. For øvrig hadde Nils også denne gang ment seg å være ulovlig stevnet da lagmannen igjen ønsket skriftlig dokumentasjon på Nils' adgang til Gimdalen. Da noe slik atter en gang tilsynelatende ikke ble lagt fram, kalte lagmannen Nils for en lurendreier, hvorpå Nils kommenterte at «War I nogen viis Mand daa sagde I iche dett I siger som iche er!» Lagmann Claus Lauritzen dømte da Nils for falske påstander, hvorefter Nils selvsikkert uttalte at «Jeg er saa god i min Bunde Trøg for en Bunde som I er i Eds foritt Kiortell for en Lagmand!»³⁸⁷

---

³⁸⁵ Andresen 2000: 54, 55, 59

³⁸⁶ JD II: 38

³⁸⁷ JD II: 112, 113

Det ser ut til at Gimdalen uansett falt tilbake til Sund-ætten ettersom medlemmer av denne bygslet avradslaget da den første svenske undersøkelse av bygselsforholdene ble foretatt i 1649.³⁸⁸ Det at denne slekten satt på slike utmarkseiendommer kan godt tas til inntekt for at avradslagene faktisk bidro til enkelte bønders posisjonering over lang tid. Nils Jonssons krangel med lagmannen var imidlertid ikke over i 1637. I 1640 ble angivelig utestående lagmannstoll fra Revsund tinglag innkrevd på bygdetinget. Nils hevdet der at han ikke kunne svare denne tollens ettersom lagmannen i lang tid med urett hadde holdt tilbake penger som hørte ham og en sambygding til. Fogden Henning Skytte fant da at Nils hadde rett og påpekte også at Claus Lauritzen som da ikke lenger virket som lagmann hadde misbrukt embetet «sig til Prophitt», uten at saken vedrørende Gimdalen denne gang ble nevnt spesifikt.³⁸⁹

Nils Jonsson fikk en mer varig løsning i en annen sak hvor det tydelig gjaldt å øke sine utmarksressurser. Det dreide seg om gården Berge og ødesbølet Bergsböle i Lockne.³⁹⁰ Senest fra 1635 bygslet Nils gården Berge, som tilsynelatende har hatt en del lukrative tilliggende ressurser. Straks inntil Berge, på den nordvestre sida av gården, ligger Bergsböle, som på Nils Jonssons tid var et ødesbøle. Naboen Nils Olsson i Bleka brukte da dette ødesbølet på livsfeste som utmark under sin gård Bleka. Således brukte han også et område kalt «bølets skog», trolig ødesbølets tidligere skatteskog, som grenset direkte mot Nils Jonsson i Anvikens bygsel på Berge. Nils Jonsson ønsket åpenbart selv å utnytte dette området for på høsttinget i Brunflo i september 1636 hevdet han at Nils Olsson ikke hadde noen bruksrett til skogen ettersom den i henhold til hans eget grenseforretningsbrev av 4. november 1635 falt innenfor Berge gårds lut og lunnende «saa langt der fraa som mand kand shyde mz en Muskoett». Dessuten kunne Nils Jonsson vise til at den forrige bygsleren av Bergsböle, Erik i Kloås, samt hans forgjengere i mer enn hundre år tilbake hadde nyttet grunnen uten noen tilliggende skog i retning av Berge. Ikke bare krevde Nils Jonsson at Nils Olsson avstod fra å bruke skogen; han uttalte klart at Nils Olsson ved å la skogbeitet «opæde af sit Queg» også hadde forbrutt sin rett til hele Bergsböle. Nils Jonsson så det da som naturlig at nettopp han selv burde overta bygselen på hele området ettersom det grenset mot den skogen som han allerede mente å ha krav på. Til dette svarte Nils Olsson at han årlig hadde svart skyld for skogen, summer som øvrigheten på tinget ikke kunne finne ut hvor var havnet ettersom Bergsböle ikke stod i jordeboka. Resultatet av tingforhandlingene ble at ettersom det ikke var lagt fram

---

³⁸⁸ Jämtlands avradslaget 1649 och 1666: 23

³⁸⁹ JD II: 141, 142

³⁹⁰ JD II: 75, 76

tilstrekkelig med bevis ble tvisten oversendt lagtinget, hvor den kom opp til behandling i fire år senere.³⁹¹ Lagtinget fant da at Bergsböle var «skreffuen i skindskat Bogen for it Skind, er j ort, men ingen Skog der unterschreffuen er». Saken var ikke dermed avgjort ettersom den i mellomtida hadde utartet til en voldelig konflikt. Det var nå Nils Olssons sønn Karl Nilsson i Bleka som var Nils i Anvikens motpart og denne forsvarte sine interesser med «Hug och Slag paa Folck og Queg, naar thet komer ind paa samme Schog». Nils i Anviken tilbød Karl Nilsson å kjøpe ham ut av skogen for å få en slutt på dette uholdbare forholdet, men da Karl nektet å motta pengene, og samtidig heller ikke hadde noen reell skriftlig dokumentasjon på sine krav, ble han framdømt både skogen og Bergsböle uten kompensasjon. Nils i Anviken fikk dermed «allt Gotzet (...) ihob böxsle aff Fogden paa Kong. Majjts. vegne».

4.5.3 Revsund tinglag 1613 – 1645 – en oppsummering

Nils Jonsson i Anviken, som var bonde på gården Anviken i Revsund gjennom første halvdel av 1600-tallet må kunne sies å ha tilhørt en sosial elite innen sin stand i denne perioden. Han holdt er rekke offentlige verv og gjorde seg bemerket i bygdeoffentligheten både i og utenfor Revsund tinglag. Han virket oftere enn noen annen i hjembygda i denne perioden som lagrettemann både på bygdetinget og på landstinget og ble utover dette en rekke ganger også benyttet som ombudsmann i forskjellige sammenhenger samt tilkjent fullmakter på vegne av øvrige personer både i og utenfor Revsund. Nils Jonsson var ingen passiv deltaker på tinget og særlig i 1630-årene brukte han sin posisjon aktivt for å øke sin tilgang til utmarksressurser. Dette gjaldt hans interesser i området Gimdalen, men også Bergsböle ødesbøl som han ervervet gjennom en aktiv «politikk» på bygdetinget i Revsund. Nils Jonsson hadde også før han bedrev denne aktiviteten innehatt eierskap til utmarksinnretninger i form av et skattefiske og flere elggårder. Det synes alt å alt å være tydelig at dette var en person innen den sosiale eliten som også satt på økonomisk viktige ressurser i utmark.

4.6 Undersåker tinglag 1613 – 1645; Brødrene på Nyland

4.6.1 Nylandsbrødrenes posisjonering gjennom offentlige verv

En av de mer sentrale bønder innen den sosiale eliten i Undersåker tinglag først på 1600-tallet het Ingemund Pedersson i Nyland.³⁹² Ingemund ser ut til å ha hatt en framtrødende stilling som lokal lagrettemann. Vi finner ham nemlig blant lagrettemennene på tinget i Undersåker hele fire ganger i perioden 1621 – 28.³⁹³ Dette er oppsiktsvekkende da det ser ut som det for

---

³⁹¹ JD III: 45, 46

³⁹² JD I: 58

³⁹³ JD I: 58, 112, 154, 254

øvrig var jevn rotasjon mellom de øvrige bøndene i lagretten i tinglaget i denne aktuelle perioden.³⁹⁴ Det bør da også nevnes at Ingemunds bror Jon Pedersson,³⁹⁵ som drev Östra Nyland sammen med Ingemund ble oppnevnt til lagretten på Undersåkers høstting i 1636.³⁹⁶ I denne sammenheng har det også en viss interesse å se hvilke saker brødrene på Nyland deltok i behandlingen av gjennom sine verv som lokale lagrettemenn. Jeg vil også gå videre inn på noen av disse sakene i neste underkapittel. Da Ingemund Pedersson i Nyland ble oppnevnt på høsttinget i Undersåker i 1624, var en av de første saker som ble lagt fram knyttet direkte til utnyttelse av utmarka. Saken gjaldt strid om eiendomsretten til skattefiskene under Sölvsved i Kall.³⁹⁷ Likeledes behandlet bygdetinget flere ganger i Nylandsbrødrenes tid saker angående krypskyting. Det spørsmål som nok er mest interessant i denne sammenheng er hvorvidt Ingemund og Jon Pedersønner i Nyland besatt noen form for lukrative ressurser selv. Dette skal jeg undersøke nærmere i det følgende.

4.6.2 Höttöns avradsland og Nylandsbrødrenes øvrige utmarksressurser

Da Ingemund Pedersson satt i lagretten på høsttinget i Undersåker i 1623, var også hans bror Jon til stede. Ved denne anledning søkte de begge å få fornyet sin bygselseddell på Höttöns avradsland og avradsfiske.³⁹⁸ Opplysninger i JHD kan tyde på at forbindelsen mellom Nyland og Höttön har lange røtter.³⁹⁹ Bygselseddelen hadde imidlertid brødrene mistet under Baltzarfeiden, men fikk den nå utstedt på nytt uten at dette syntes å være problematisk i første omgang. I 1627 anklaget så bonden på nabogården Äggen over at naboene hadde «trengt seg inn» på hans andel i Aumens avradsland.⁴⁰⁰ Det var tydelig at nylandsbøndene hadde foretatt noen form for utvidelse av deres egentlige bygselsgrunn, men fogden mente det var snakk om ulovlig adgang til kongens allmenning og ikke til noens avradsland. Ingemund Pedersson i Nyland hadde også tydeligvis trengt seg inn andre steder, for samme dag ble han anklaget av sin nabo Sidsel i (Västra) Nyland for å ha tilegnet seg en engslått i hennes utmark.⁴⁰¹ Noe lignende hadde han også foretatt seg ovenfor sin andre nabo, Hr. Hans, presten som bodde på selve Undersåker gård rett øst for det østre bruket på Nyland. Hr. Hans mente nemlig at Ingemund og Jon hadde «gillerit eptter Dyer» på prestebordets grunn.⁴⁰² Området det var

---

³⁹⁴ JD I: 58, 112, 154, 254

³⁹⁵ JD I: 114

³⁹⁶ JD II: 82

³⁹⁷ JD I: 154

³⁹⁸ JD I: 114

³⁹⁹ JHD III: 101

⁴⁰⁰ JD I: 225

⁴⁰¹ JD I: 225

⁴⁰² JD I: 224

snakk om lå mellom tunet på Östra Nyland og Slagsån,⁴⁰³ en av de mer fiskerike småelvene i Undersåker som nylandsbøndene fra før eide en andel av.⁴⁰⁴ Nå forsøkte de tydeligvis å utvide sin adgang til Slagsån og de begge mente også å ha gammel hevd på det omtvistede området. Slik jeg ser dette synes det å være tydelig at Nylandsbøndene søkte å beholde samt å øke sine utmarksressurser. Innmarka på Nyland var svært liten⁴⁰⁵ og vi har ingen indikasjoner på at de søkte å øke sitt egentlige jordinnehav; ei heller har de vært i noen form for konflikt om den innmarka de allerede satt på.

4.6.3 Undersåker tinglag 1613 – 1645 – en oppsummering

Brødrene på Nyland i Undersåker markerte seg i bygdeoffentligheten i Undersåker i perioden 1613 – 1645 gjennom at de begge periodevis satt som lagrettemenn på bygdetinget. Dette gjaldt også deres forgjengere blant bøndene på Nyland som på 1500-tallet også blant annet hadde virket som medbeseglere av flere diplomer utstedt på det lokale tinget. Det er tydelig at disse ser ut til å ha hatt en viss sosial posisjon i lokalsamfunnet gjennom en lengre periode. Selve gården Nyland var imidlertid ikke veldig stor og bøndene her eide trolig ikke flere gårder utover denne. Imidlertid bygslet de et stort utmarksområde i form av Höttöns avradsland. Dette var et av de eldre avradslandene i området som hadde blitt bygslet under Nyland i flere generasjoner før de her omtalte Nylandsbrødrenes tid. Ikke desto mindre søkte disse brødrene å øke sine utmarkseiendommer ytterligere. Dette gjorde de verken gjennom kjøp eller ved å gå rettens vei, men snarere ved å fysisk «okkupere» ulike utmarksgrunner i Undersåker. Dette gikk hardest utover nabogårdene som fikk oppleve Nylandsbrødrenes «annektering» av deler av deres utslåtter så vel som skatteskoger. Nylandsbrødrene var også innblandet i en strid om den fiskerike elva Slagsån, et område som Nylandsbøndene hadde vært i strid med øvrige undersåkringer om i nært hundre år også før dette. Alt i alt er det tydelig at folket på Nyland har verdsatt betydningen av utmarksressurser. Metodene for ervervelse av disse skiller seg imidlertid i disse tilfellene noe ut fra hva vi har sett i de andre tilfellene som har vært undersøkt i denne oppgaven.

---

⁴⁰³ Storskifte på Nylands skatteskog 1773: Lantmateriet.se, <etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=6&sd_base=im23&sd_ktun=000473q0y&mdat=1288048125> (11.05.2015)

⁴⁰⁴ JHD III: 31

⁴⁰⁵ Storskifte på Nylands skatteskog 1773: Lantmateriet.se, <etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=6&sd_base=im23&sd_ktun=000473q0y&mdat=1288048125> (11.05.2015)

4.7 Strid om skattefiskene etter Baltzarfeiden

Utover 1600-tallet ser særlig interessekonflikter knyttet til ulike fisker å ha økt. Dette gjaldt både i Ragundadalen, hvor dette hadde vært gjenstand for konflikt siden 1300-tallet, og i en rekke mer perifere bygder i Jemtland. Disse tvistene synes såpass karakteristiske for perioden 1613 – 45 at jeg har valgt å ta med et par eksempler her. Jeg mener dett ytterligere kan illustrere en viss tilspissing i kampen om utmarksressurser som ser ut til å ha funnet sted i Jemtland utover 1600-tallet.

Lagtinget på Frösön behandlet i 1640 en sak om et fiske i Näckten. Peder Jonsson i Brynje ville innløse det pantsatte Rödbergs skattefiske som lå for hans grunn på Brynje.⁴⁰⁶ Peder Olsson i Näcksta og Olof Jonsson i Våle som hadde fisket i pant ville derimot ikke oppgi pantet. De hevdet Peder Jonsson i Brynje heller ikke hadde noen rett til innløsning av det. Peder Jonsson i Brynje lot da Anne enke i Skucku legge fram brev for sin sak, og hevdet så at fisket ble pantsatt av hans leilending Olof i Skucku som inntil sin død bygset Brynje. Peder Jonsson hadde på tidspunktet for rettssaken selv flyttet hjem til Brynje og ville derfor ha sine fiskerettigheter tilbake. Hans brev av 1593 viste at flere gårder da hadde brukt Rödbergfisket som allmenning, men at det ved den anledning ble tildømt Brynje som skattegods.⁴⁰⁷ Peder Jonsson i Brynje fikk tingets medhold men Peder Olsson i Näcksta kom tre år senere til å stevne saken inn for herredagen.⁴⁰⁸ I hvert fall i dette tilfelle synes det klart at fiskerettighetene var høyt verdsatte. Ellers hadde det neppe vært aktuelt å ta saken helt til høyeste instans. Nå gikk det riktignok ikke så langt, men det skyldtes den enkle grunn at før neste norske herredag var satt hadde Jemtland blitt svensk. Näckten ligger utenfor Ragundadalen men også derfra har vi eksempler på at fiskerettighetene kom opp for retten i løpet av 1600-tallet.

På Jemtlands landsting 5. februar 1628 kom det opp en sak angående et skattefiske i Ragunda. Skattefisket kaltes Ragundaselets notkast og har formodentlig utgjort en andel av det tidligere omtalte selet. Ragundaselet er først kjent omtalt i skrift år 1378 da det ble opplyst at en Helge smed hadde kjøpt andeler i det ti år tidligere.⁴⁰⁹ I den aktuelle saken fra 1628 framholdes det likevel at det fremdeles er Ragundamennene som kollektivt bruker Ragundaselet og gir tiende for dette.⁴¹⁰ Spørsmålet i denne rettslige sammenhengen er da også nettopp tienden og da spesifikt kongens andel i tienden herfra. Presten i Ragunda, Peder

---

⁴⁰⁶ JD III: 49

⁴⁰⁷ JD III: 50

⁴⁰⁸ JD III: 52

⁴⁰⁹ JHD I: 110

⁴¹⁰ JD III: 27

Andersson, var den som normalt oppebar tienden i sognet, men når det kom til Ragundaselet mente herr Peder at han her var berettiget kronens andel i følge et brev utsted av lensherre Claus Daa i 1616. Fogden Christen Rasmussen var imidlertid da av den oppfatning at dette brevet, som også ble opplest, egentlig påbød det motsatte ettersom herr Peder hadde tiende utestående helt «syden fegden», det vil si fra 1613 da Baltzerfeiden var over. Lagrettemennene gav da fogden medhold etter at ytterligere brev var opplest.⁴¹¹ Her ser vi altså eksempler på at fiskeressursene var ettertraktede blant bøndene og det både i og utenfor Ragundadalen i denne perioden.

4.8 Konklusjon

Bøndene som behandles i dette kapitlet kan etter min mening i likhet med de bønder som ble behandlet hva angår den tidligere perioden i kapittel 3 betegnes som representanter for eliten innen den jemtske bondestanden. Dette er da basert på en identifisering av både deres sosiale og økonomiske kapital gjennom undersøkelsen av deres sosiale posisjonering gjennom offentlige verv så vel som undersøkelsen av deres økonomiske kapital som altså i all hovedsak har vist seg å være grunnet i besittelse av forskjellige former for til dels monopoliserte utmarksressurser. I likhet med hva som går fram av undersøkelsene foretatt i kapittel 3 har det også i dette kapittel gjennomgående vist seg at både den sosiale og økonomiske kapital som kan identifiseres gjennom undersøkelser av jemtske bønder er videre grunnet i ulike former for knappe ressurser. Med andre ord vil det altså si at både adgangen til de offentlige verv og til besittelse av utmark av et visst omfang grunnet deres distribusjon ikke kunne komme alle til gode innenfor de rammer som var gjeldende i samtidas Jemtland.

Nils Jonsson i Anviken tilhørte utvilsomt denne bondeeliten gjennom sin posisjon og funksjon som en av de klart mest sentrale aktører i bygdeoffentligheten i Revsund på begynnelsen av 1600-tallet. Den samme Nils Jonsson brukte også aktivt sin sosiale posisjon sine forsøk på å erverve økonomisk kapital i form av utmark. Det bør riktignok også påpekes at han alt før dette besatt visse økonomisk viktige utmarksressurser, ressurser som kan ha spilt en rolle for utgangspunktet for etableringen av hans sosiale status. I Undersåker finner vi også representanter for bondeeliten i blant annet de her behandlede brødrene på gården Nyland. Disse markerte seg som lokale tingvitner, men deres posisjon bør også sees på bakgrunn av en lengre tradisjon knyttet til Nyland. Som sine forgjengere satt da også 1600-tallets Nylandsbønder på lite jord og mye utmark. De søkte også i likhet med blant annet Nils

---

⁴¹¹ JD III: 28

Jonsson i Anviken å øke sin tilgang til utmarksressurser, men valgte i så måte å ta i bruk andre metoder enn hva vi har sett anvendt gjennom de øvrige undersøkelsene i dette arbeidet. Et annet interessant trekk ved denne perioden er de mange stridene om skattefiskene. Disse ble ikke favnet av den store jordegodskonfiskasjonen i 1613 og har dermed fremdeles vært mulig å omsette etter de tradisjonelle «spillereglene» bøndene i mellom. Samtidig er det også interessant at når det kommer til skattefiskene pågikk enda på 1600-tallet den monopoliseringsprosessen som var påbegynt allerede tidlig på 1300-tallet. Ikke minst bør det da påpekes at denne også så sent som dette tidspunkt ser ut til å ha vært omstridt i det jemtske bondesamfunnet.

På samme måte som for den tidligere undersøkelsesperioden ser det altså heller ikke ut til at man i perioden etter 1613 har virket for å øke sin innmark i noen nevneverdig grad. Derimot er tendensen den samme hva gjelder utmarka som tidligere; her spores det stadig forsøk på å utvide sine interesser. På samme vis framgår det at fiskerettene holdt seg etter gammel hevd også i denne perioden. Noe som er interessant er det at det ser ut til utmarka bare delvis ble favnet av den store eiendomskonfiskasjonen i 1613. Den ustabiliteten som fulgte for de som da ble leilendinger i det første påfølgende tiåret ser heller ikke ut til å ha påvirket retten til utmarka i særlig stor grad. Derimot ser det interessant nok ut til at det nå ble et noe større press på utmarkseiendommene enn tidligere som en følge av at nye eksterne aktører ønsket å få kontroll med viktige andeler i disse. Det virker da også som om andelen ulovlige strategier økte når det gjaldt å hevde eiendomsrett til utmark og det er i hvert fall ingen tvil om at utmarka dermed fortsatt ble høyt verdsatt. Det er mulig at dette skal sees på bakgrunn av at et mer usikker rett til innmarka skapte et større press på å sikre seg andeler av utmarka etter 1613. Dette førte nok også til en mer intensiv utnyttelse av selve ressursene som fantes i de ulike områdene.

5. Konklusjon

I denne oppgaven har jeg undersøkt hvorvidt den sosiale eliten innen det jemtske bondesamfunnet i perioden 1445 – 1645 kan sies å også ha vært en økonomisk elitegruppe. Med utgangspunkt i en hypotese om ikke-agrarer ressurer som utmarkressurser og handel som denne gruppens økonomiske grunnlag har jeg videre undersøkt i hvilken grad disse ressursene lot seg monopolisere og omsette. Deretter har jeg gjennom flere stikkprøver eller punktundersøkelser fra ulike deler av Jemtland i denne perioden undersøkt i hvilken grad den sosiale eliten var i besittelse av disse ressursene. Bak hypotesen ligger det veldokumenterte premisset at fordelingen av agrar jordeiendom var relativ jevn bøndene i mellom slik at denne ikke er aktuell som indikator for en eventuell økonomisk elite. Etter å ha sett på disse forholdene i to adskilte tidsperioder for seg og samtidig også i to geografisk forskjellige områder har jeg her, sammenholdt med resultatet av undersøkelsene av ressursene i seg selv, kunnet trekke en konklusjon i spørsmålet om den angitte hypotesen om utmark og handel som økonomisk grunnlag for en sosioøkonomisk jemtsk bondeelite i årene 1445 – 1645 er gyldig.

Denne hypotesen har jeg først gått nærmere inn på i kapittel 1. *Innledning*, hvor jeg også utdypet grunnlaget for denne, som kort oppsummert kan sies å være bygget på det at fordelingen av utmarksressurser mellom bøndene i Jemtland i undersøkelsesperioden kun i beskjeden grad ser ut til å ha vært gjenstand for undersøkelse når man har sett på bondeelitens ressursgrunnlag i Jemtland i senere forskning. Derimot har elitens interesser i handel vært belyst, men da også denne kun i beskjeden grad når det kommer til hvilke ressurser handelen var basert på. For å kunne undersøke fordelingen av utmarksressursene i Jemtland har det vært nødvendig å undersøke hvilke ressurser eliten kunne tenkes å besitte i så måte. I tidligere forskning har det vært pekt på at det i Jemtland forekom ulike former for monopoliserte utmarkseiendommer, men da uten å nærmere ta tak i hva disse var og mer konkret hvordan de var fordelt. Det er problemstillingen knyttet til denne type monopoliserbare utmarksressurser som er tema for denne oppgavens kapittel 2. *Kartlegging av utmarksressursene i Jemtland 1445 - 1645*. I dette kapitlet har jeg undersøkt de eiendomsrettslige forholdene rundt ulike typer utmarkseiendommer og i hvilken grad disse var uttrykk for en monopolisering av utmarka i Jemtland. Det jeg i så måte kom fram til her var det at enkelte utmarkseiendommer, som for eksempel de såkalte «avradslandene» (se. Kapittel 2.2. – 2.4.) kom til nettopp med den hensikt å monopolisere utmark som i dette tilfellet tidligere hadde vært bøndenes felles allmenning. Enkelte ressurser, som jakt og fiske, kunne også monopoliseres uten at det var snakk om grunneiendommer. Jeg mener dette godt illustrerer at utmarka ha vært viktig i

Jemtland, særlig med tanke på forekomsten av «avradslend» som var en særordning for dette landskapet. En ting er at utmarka har vært viktig. Det at den har latt seg monopolisere mener jeg å i dette kapitlet komme fram til at åpner muligheten for at enkeltbønder eller enkelte grupper av bønder har kunnet berike seg av dem på fellesskapets bekostning. Slik har de kunnet blitt anvendt som den «knappe ressurs» den franske sosiolog Pierre Bourdieu legger til grunn for blant annet etableringen av en persons eller gruppes økonomiske kapital (se kapittel 1.1.1. – 1.1.2.).

Besittelse av utmark kan imidlertid vanskelig sees som økonomisk kapital om den ikke har noen form for økonomisk verdi; i et slikt tilfelle vil en «knapp ressurs» kun være uttrykk for en «symbolsk kapital» (se kapittel 2.8). derfor har det også vært av interesse å se både på hvilke ressurser som fantes i den monopoliserte utmarka i Jemtland samt ikke minst hvorvidt det ble bedrevet handel med overskuddet av denne. Jeg har i så måte gjennom videre undersøkelser i kapittel 2. Kommet fram til at de økonomisk sett viktigste utmarksressursene som enkeltpersoner hadde mulighet til å få kontroll med var varierte, men at det meste av dette falt innenfor kategoriene vilt, fisk og jern (myrmalm). Jeg har også kommet fram til at det må ha vært et formidabelt overskudd utover husholdsbehovet av disse ressursene og at dette overskuddet virkelig ble omsatt i en omfattende handelsvirksomhet. Senere forskning har vist til at handel virkelig utgjorde et økonomisk grunnlag for eliten i Jemtland, noe som kanskje kan ha sammenheng med nettopp monopoliseringen av utmarka. Gjennom de videre undersøkelsene foretatt i denne oppgaven ser det i hvert fall ut til å ha forholdt seg slik at det har vært noen form for sammenfall mellom hvem som holdt viktige posisjoner i bondesamfunnet og hvem som kontrollerte den utmarka handelsvarene kom fra.

Disse aktørene, selve representantene for den jemtske bondeeliten, har vært tema for undersøkelsene i både kapittel 3. *Elitene i Jemtland 1445 – 1613 – to eksempler* og kapittel 4. *Elitene i Jemtland 1613 – 1645 – to eksempler*. Formålet med undersøkelsene i disse kapitlene har vært å gjennom konkrete punktundersøkelser se hvorvidt min innledningsvis framsatte hypotese har hatt gyldighet for et noenlunde representativt utvalg av bondeeliten i Jemtland. For å gjøre utvalget så representativt som mulig innenfor rammen av en masteroppgave har jeg her valgt å ta for meg elitepersoner i to områder, tinglagene Revsund og Undersåker. Disse områdene representerer økonomisk og geografisk sett ulike deler av landskapet og jeg mener de nettopp derfor har vært fruktbare som underlag for slike punktundersøkelser. I kapittel 3. har jeg for Revsunds del tatt for meg bøndene på gården Sund som representanter for den sosiale eliten i tinglaget. Her kom jeg fram til at deres jordinnehav ikke utmerker seg i noen stor grad, men at deres besittelse av monopoliserte

utmarksressurser utgjorde en anselig godssamling. I samme kapittel har jeg for Undersåkers del tatt for meg bøndene på gården Ottsjö som representanter for den sosiale eliten i dette tinglaget. I undersøkelsen av disse bøndene kom jeg fram til at deres jordinnehav var såpass stusselig at en studie av dette alene sammenholdt med deres sosiale status ville gitt et noe merkelig resultat. Bøndene her kan nærmest sies å ha dominert bygdeoffentligheten i Undersåker i flere generasjoner gjennom senmiddelalderen. Undersøkelsen av deres utmarksressurser viste imidlertid at de også besatt store økonomiske ressurser, men dette først og fremst i form av omfattende utmarkseiendommer. I undersøkelsene av både Revsund og Undersåker kom jeg ikke bare fram til at utmarksressurser slik sett ser ut til å ha utgjort et viktig økonomisk grunnlag for sosial stratifikasjon i Jemtland. Det framgår også av disse undersøkelsene at aktørene aktivt virket for å øke sine besittelser i utmarka, men ikke når det kommer til innmark.

Mye av det samme ser gjennom mine undersøkelser ut til å ha vært tilfelle for perioden etter 1613. Det er satt et skille ved dette året mellom kapitlene fordi de jemtske bøndenes økonomiske situasjon endret seg gjennomgripende dette året da brorparten av odelsgodset, som dominerte i Jemtland hva gjaldt jordeiendom, ble konfiskert og lagt til kronen. Derfor er det også interessant at jeg for denne periodens del har kommet til de samme konklusjoner som for den forutgående tross denne store endringen. Undersøkelsene i kapittel 4. tyder imidlertid på at utmarka ikke ble favnet av konfiskasjonen og da denne i ulike sammenhenger hadde større verdi enn innmarka fikk konfiskasjonen liten betydning for de forhold jeg har undersøkt.

For Revsunds del har jeg i kapittel 4. tatt for meg én markant representant for bondeeliten, Nils Jonsson i Anviken. Nils Jonsson tilhørte definitivt den sosiale eliten i Revsund og markerte seg også på regionalt nivå som lagrettemann på landstinget. Gården Anviken var imidlertid ikke større enn de fleste i Revsund og han hadde etter alt å dømmer heller ingen annen innmarksgrunn i sin besittelse. Nils eide imidlertid noen vesentlige utmarksressurser. Utover dette har jeg funnet at han aktivt anvendte sin sosiale posisjon til å øke sine utmarksressurser. For Undersåkers del har jeg i kapittel 4. tatt for meg brødrene Ingemund og Jon Pederssønner i Nyland. Disse tilhørte et øvre sjikt blant bøndene i sitt tinglag i sosialt henseende, men innmarka på Nyland var liten og tilsa i seg selv ikke at noe økonomisk sterkt jordbruk skulle ligge til grunn for deres posisjonering. Derimot var de i besittelse av et stort avradsland og forsøkte i likhet med Nils Jonsson å øke sin utmarksgrunn. Både Nils Jonsson og Nylandsbrødrene kom i konflikt med øvrigheten om nettopp utmark,

noe som jeg mener kan illustrere hvor høyt verdsatt adgangen til utmarka var i Jemtland i min undersøkelsesperiode.

Til sist i kapittel 4. Har jeg så undersøkt fiskeressursene i perioden 1613 – 1645 noe nærmere. Dette er gjort på grunnlag av at disse ressursene synes særlig omstridte på 1600-tallet. Det jeg her har kommet fram til er at stridene i overveiende grad har dreid seg om monopoliseringen av fiskerettighetene. Funnene jeg har gjort i kapittel 4. generelt kan for øvrig peke i retning av at konfiskasjonen av jordeiendom i 1613 økte presset på utmarka som på sin side ikke var rammet av den samme konfiskasjonen. Det som i det minste er klart er at utmarka i hvert fall ikke fikk mindre betydning i denne perioden.

Gjennom undersøkelser av eiendomsforhold til utmark, utnyttningen av utmarkas ressurser, handelsvirksomhet og ikke minst fordelingen av kontrollen over disse elementene har jeg kommet fram til et resultat som peker i retning av at hypotesen som ble presentert innledningsvis i dette arbeidet i noen grad er gyldig. Utmarksressursene i Jemtland var i stor grad monopoliserte både i form av grunneiendom og rettigheter. Både viltet og metallforekomster ble aktivt utnyttet som viktige ressurser gjennom dette i høy grad monopoliserte utmarksbruket. Selve monopoliseringen ser ut til å ha kommet til i skjæringspunktet mellom kongens og bøndenes interesser. Foruten handel med selve avkastningen var det også mulig å både direkte og indirekte drive strategisk handel med enkelte av de monopoliserte eller monopoliserbare utmarksressursene. Et alternativ som ofte ble anvendt var også å gå rettens vei for å få kontroll med viktige ressurser i utmark.

Det som videre er et interessant funn, og da en helt vesentlig slutning for dette arbeidet i sin helhet, er at den økonomiske eliten, i det minste slik det kommer til uttrykk i de her valgte undersøkelsesområder, holdt det meste av sin økonomiske kapital i form av monopolisert utmark. Det kommer også fram av undersøkelsen at denne tendensen ved flere tilfeller kan spores over flere generasjoner og hadde dermed til en viss grad et dynastisk element. Videre har den kronologiske todelingen av punktundersøkelsene bidratt til at jeg har kunnet konstatere at de omfattende endringene som rammet bøndene hva gjelder jordeiendomsforhold i 1613 ikke synes å ha påvirket disse strukturene i noen særlig grad.

Når det kommer til spørsmålet om handel har jeg for det første kommet fram til at avkastningen fra de monopoliserte utmarksressursene trolig utgjorde grunnkapitalen i den omfattende handelsvirksomheten som kan spores i perioden. Dermed må nødvendigvis også den gruppen som satt med kontrollen over disse utmarksressursene i det minste indirekte også ha basert seg på handel. Omvendt forutsetter også dette at jemter som eventuelt ønsket å slå

seg opp på økonomisk lukrativ handel må ha oppnådd kontroll med viktige utmarksressurser og heri ligger et mulig sterkt motiv også for selve monopoliseringen av utmarka i seg selv.

Hvordan forholder så disse funnene seg til den rådende forskningsstatus på feltet? Steinar Imsen kom som jeg tidligere var inne på i 1992 – 94 gjennom prosjektet om norsk bondekommunalisme fram til at den sosiale eliten i Jemtland, i motsetning til i resten av Norge, ikke var dominert av en økonomisk overklasse. Det kan sies å stå i kontrast til resultatet av mine undersøkelser i dette arbeidet. Magne Njåstad fulgte opp Imsens konklusjoner angående Jemtland gjennom avhandlingen «Grenser for makt» i 2003 da han kom fram til at den sosiale eliten i Jemtland inngikk i det økonomisk sett egalitære samfunnet som preget landskapet i senmiddelalder og tidlig nytid. Dette er trolig grunnet i at Imsen og Njåstad i hovedsak fokuserer på agrare ressurser og i mindre grad utmarksressurser. Dermed ligger heller ikke denne slutningen helt opp til hva jeg i mine undersøkelser har funnet. Olof Holm konkluderer på sin side i sin avhandling «Självägarområdenas egenart» fra 2012 med at jordeiendom ikke utgjorde noe viktig økonomisk grunnlag for sosial stratifikasjon i Jemtland i middelalderen. Likevel fantes det utvilsomt en viktig økonomisk ressurs i form av handel i den samme perioden i følge Holm. Holm går imidlertid ikke på sin side særlig tydelig inn på hva denne handelen rent konkret baserte seg på. Det er noe jeg gjennom mine undersøkelser i dette arbeidet har sett nærmere på.

Jeg vil med bakgrunn i mine funn på flere punkter slutte meg til Holms konklusjon. For det første gjelder det eksistensen av en klar økonomisk elite i Jemtland. For det andre gjelder det denne elitegruppens bruk av handel som en viktig økonomisk ressurs. Jeg mener også å kunne stadfeste at disse slutningene er gyldige utenfor den elitegruppen Holm har undersøkt. De representanter som Holm går inn på tilhørte et klart aristokratisk sjikt og kan i så måte sees som representanter for hvem som har blitt regnet blant eliten også i et allment europeisk perspektiv. Gjennom sine undersøkelser av disse elitepersonene kom Holm fram til at handel utgjorde et vesentlig økonomisk grunnlag for denne aktuelle gruppen. Den gruppen Holm har undersøkt er som jeg har vært inne på i innledningen til dette arbeidet eierne av gården Västerhus på Frösön. Det er da i hovedsak snakk om medlemmer av én slekt. Denne slekten stammet fra Hov i Hackås og kom senere til å gå under navnet Skanke. Dens medlemmer var i jemtisk sammenheng unike når det kom til grad av posisjonering i samfunnet. Holm viser til at også denne sentrale stormannsslekten i en viss grad satt på monopoliserte utmarksressurser, uten at dette vektlegges i overveiende grad. Jeg har tatt utgangspunkt i en bredere definisjon av eliter enn Holm. Basert på mine undersøkelser i denne oppgaven ser det ut til at Holms funn også kan være gyldige for en bredere lokal elite

som økonomisk baserte seg på kontroll med utmarksressurser kanalisert gjennom handel. Dette synes også å være tilfelle i økonomisk og geografisk sett ulike deler av Jemtland. Således ser Holms funn også å være gyldig for den gruppen både Imsen og Njåstad går nærmere inn på. Utover dette går det fram av undersøkelsene i dette arbeidet at disse slutningene i høy grad kan trekkes fram til første halvdel av 1600-tallet. Jeg mener også å kunne fastslå at besittelse av utmark i stor skala i seg selv klart sammenfalt med en sosial elitestatus i Jemtland gjennom min undersøkelsesperiode.

Gjennom dette arbeidet mener jeg så å ha kommet fram til at elitedannelser i førmoderne bondesamfunn ikke bare kan knyttes til jordbruk. Innledningsvis i denne oppgaven viste jeg til at forskningen også utenfor hva som spesifikt angår Jemtland i stor grad har villet se elitene i Europa i førmoderne tid som et sjikt som baserte sin økonomiske velstand på jordeiendom. Jordeiendom har da også utvilsomt hatt mye å si i så måte, men dette arbeidet viser at også andre faktorer ved siden av jordeiendom kan ha hatt betydning i denne sammenheng og i enkelte områder, som for eksempel Jemtland, mulig større betydning enn jordeiendom som sådan. Kanskje skyldes dette at man i mindre grad har undersøkt andre former for økonomisk lukrative ressurser, noe som kan bygge på at disse ressursene vanskeligere kommer til syne i kildene når de for eksempel ikke i samme grad som jord oppgis i fiskalt materiale. Kanskje kan videre undersøkelser av lignende forhold, da særlig med tanke på andre selveierområder, bidra til at dette bildet justeres noe også i et slikt overordnet perspektiv. I det minste kan det være et interessant utgangspunkt for videre forskning. Det har definitivt ligget et visst økonomisk grunnlag bak den sosiale bondeeliten i Jemtland, men dette har hovedsakelig ikke vært jordeiendom. Det som dette arbeidet riktignok ikke har favnet, og som skulle være interessant å undersøke for videre forskning, er hvorvidt dette også har vært gjeldende forhold både i andre geografiske deler av Jemtland så vel som under andre tidsperioder i landskapets historie.

Litteraturliste

Kilder på nett:

Lantmäteriet. se/historiska kartor <[www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/historiska kartor/](http://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/historiska-kartor/)> (Aksessert 19.04.2015)

Vanhakartta.fi: Historialliset kartat <www.vanhakartta.fi/historialliset-kartat> (aksessert 19.05.2015)

Litteratur på nett:

Norsk biografisk leksikon: Bull, Edv d. e.< http://nbl.snl.no/Edv_Bull/utdypning>, (08.12.13)

Populärhistoria.se: «Historikern Nils Ahnlund – expert på att popularisera.»

<<http://www.popularhistoria.se/artiklar/historikern-nils-ahnlund-en-expert-pa-att-popularisera/>>, (08.12.13)

Store Norske Leksikon: Elg <<https://snl.no/elg>> (02.10.14)

Landsarkivet i Östersund

Diplomsamlingen ved Landsarkivet i Östersund: Kjøpebrev på Näset 1557 (Avskrift Emil Eliasson 07.10.2014)

Lantmäteristyrelsens arkiv

Lantmäteristyrelsens ekonomiska karta 1966 - Bräcke socken: Lantmäteriet.se
<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak&sd_ktun=52414b5f4a3133332d31384631673638&archive=RAK> (11.05.2015)

Storskifte på Nylands skatteskog 1773: Lantmateriet.se,
<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=6&sd_base=im23&sd_ktun=000473q0y&mdat=1288048125> (11.05.2015)

Avsöndring på Ottsjö 1853: Lantmateriet.se,
<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=6&sd_base=im23&sd_ktun=000473q0y&mdat=1288048125>

mages=12&sd_base=im23&sd_ktun=00046u6d&mdat=1288047293> (11.05.2015)

Ljungålandets Afsöndring 1911: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=5&sd_base=im23&sd_ktun=000463bq&mdat=1288045034> (11.05.2015)

Afvittring på Gimdalens Afradsland 1759: Lantmateriet.se,

<etjanster.lantmateriet.se/historiskkartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=3&sd_base=im23&sd_ktun=0004i1&mdat=1288048461> (11.05.2015)

Jämtlands läns fornskriftsällskap

Jämtländska räkenskaper 1564 - 1571 I, Lund 1944

Räfsten med Jämtarna – Rannsakningsprotokollen efter Baltzarfejden 1613 Red. Petrini, Hasse, Östersund 1959

Jämtlands avradsland 1649 och 1666 Red. Holm, Olof Östersund 2012

Undersåker tingslags domboksprotokoll 1649 – 1690. Red. Bark, Karin. Publicerat 2013.

Revsunds tingslags domboksprotokoll 1649 – 1700. Red. Richardsson, Ingegerd. Publicerat mars 2011.

Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818 – 1821 – insända till Jämtlands läns kungl. Hushållningssällskap, Lund 1941

Jämtlands Domböcker och Landstingsprotokoll 1621 – 1643 I – III, Lund 1933 – 39

Skogsavvittringen i Ragunda 1755 – 1758 Red. Sjöberg, Anders, Publicerat 2015

Trykte kilder:

Aslak Bolts jordebok, Jan Gunnar Jørgensen (red.), Oslo 1997

Christian Hansen Snødes Specification paa huis Varre och Godtz som Jæmpterne offuerfører thill Norge den gandsche Vinter Jgienem, i Nils Hallan (red.) *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund 1966

Diplomatarium Norvegicum XIV – XVI, Christiania 1893 – 1903

Frostatingslova – omsett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, Hagland, Jan Ragnar & Sandnes, Jørn, (red.), Oslo 1994

Indførssel offuer Grendserne fra Sverig, i Nils Hallan (red.) *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund 1966

Jordebog for Jemteland 1555, i Eric Festin (red.), *Fornvårdaren Nr. 1*, Östersund 1926

Jämtlands och Härjedalens diplomatarium I – III, Östersund 1943 – 95

Leidangen i Frostatingslagen og Trondheim len 1590 – 91, Dybdahl, Audun (Red.), Trondheim 2001

Norges Gamle Love - Rekke VII, Christiania 1898

Norske Herredags-Dombøger – Første Række Bind IV – Dombog for 1597, Thomle, Erik Andreas (red.), Christiania 1895

Pressuttalanden nr. 481 – 495, Kungliga Boktryckeriet, Stockholm 1948

Snorres kongesagaer I, Hødnebo, Finn & Magerøy, Hallvard (red.) Oslo 1979

Trondhjems reformats 1589 – Oslo Domkapittels jordebok 1595, Hamre, Anne Marit (red.), Oslo 1983

Litteratur

Ahnlund, Nils, *Jämtlands och Härjedalens historia – första delen intill 1645*, Stockholm 1948

Andresen, Espen, *Landskap og Maktstat – Jemtland 1613 – 1645*, Østersund 2000

Bourdieu, Pierre «The Forms of Capital», i Richardson, J (Red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York 1986

Bourdieu, Pierre, *Distinksjonen – en sosiologisk kritikk av dømmekraften*, Oslo 1995

Bromé, Janrik, *Jämtlands och Härjedalens historia – Andra delen – 1537 – 1645*, Stockholm 1954

Bull, Edvard, *Jemtland og Norge*, Oslo 1927

Dybdahl, Audun & Bull, Ida, *Trøndelags historie Bind II – fra pest til poteter 1350 til 1850*, Trondheim 2005

Edlund, Lars-Erik, «Mellan väst och öst – det jämtska språkområdet över tid ur ett nordisk perspektiv», Holm, Olof (red.), *Jämtland och den jämtländska världen*, Stockholm 2011

Fladby, Rolf, «Gjenreisning 1536 – 1648», Knut Mykland (red.), *Norges historie – Bind 6*, Oslo 1987

Geijer, Herman, «Konungens allmänning och socknarna i västra Jämtland år 1351», *Fornvårdaren nr. 3 – 4*, Östersund 1940

Grundberg, Leif, «Hamn i kungens namn! – Sankt Olofs hamn i Selånger – Medelpads medeltida centrum», i Rumar, Lars (red.), *Helgonet i Nidaros – Olavskult och kristnande i Norden*, Jyväskylä 1997

Hallan, Nils, *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund 1966

Harrison, Dick, *Sveriges medeltid*, Falköping 2002

Harrison, Dick, *Sveriges historia del 3 – 1350 – 1600*, Stockholm 2010

- Herje, Torunn, *Fragmenter av en fortid*, Levanger 1989
- Holm, Olof, *Självägarområdenas egenart – Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900 – 1500*, Stockholm 2012
- Holmsen, Andreas, *Gård, skatt og matrikkel*, Oslo 1979
- Imsen, Steinar, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart – del 1. Middelalderen*, Trondheim 1992
- Imsen, Steinar, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart – del 2. Lydriketiden*, Trondheim 1994
- Korpela, Jukka, *The World of Ladoga – Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000 – 1555*, Berlin 2008
- Larsson, Gabriela Bjarne, *Laga fång för medeltidens kvinnor och män – skriftbruk, jordmarknader och monetarisering i Finnveden och Jämtland 1300 – 1500*, Stockholm 2010
- Meyer, Frank, «Verktøykassa er full – notater om Pierre Bourdieu fra et nattskift. Eller «Mon dieu, Bourdieu!», *Fortid*, nr.4, Oslo 2006
- Munch, Peter Andreas, *Det norske folks historie VI*, Christiania 1858
- Myhre, Bjørn & Øye, Ingvild, *Norges landbrukshistorie 1000 f. kr. -1350 e. kr.- Jorda blir levevei*, Oslo 2002
- Myking, John Ragnar, *Herre over andre si jord? Norske leiglendingsvilkår i europeisk lys 1500-1800*, Kristiansand 2005
- Nissen, Harald A. jr., *Bondemotstand og statsmodernisering – Bjelkekommisjonen i Trondheim len 1632*, Trondheim 1996
- Nissen, Harald sr. & Bratberg, Terje, *Schönings våpenbok – Gamle norske Adel efter et gammelt Manuskript Assessor Ifver Hirtzholm tilhørende*, Trondheim 2013
- Njåstad, Magne, *Grenser for makt – konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca 1300 – 1540*, Trondheim 2003

- Njåstad, Magne, «The eastern realm», i Imsen, Steinar (red.), *Rex Insularum*, Bergen 2014
- Nordin, Jonas, *Det medeltida Dalarna och Västmanland*, Lund 2009
- Oscarsson, Johan & Busk, Martin, *Rätten till Norrland – nutida strider, historisk arena*, Umeå 2007
- Parppei, Kati, "The oldest one in Russia" – the Formation of the Historiographical Image of *Valaam monastery*, Amsterdam 2011
- Salvesen, Helge, *Jord i Jemtland*, Östersund 1979
- Sandnes, Jørn, Christiansen, Per & Sætre, Ole Johan, *Trondheim bymark – fra takmark til byens grønne lunge*, Trondheim 2009
- Schreiner, Johan, «Middelalderen – tusen års grotid», i Ording, Arne & Dahl, Thorleif (red.), *Aschehougs verdenshistorie fra antikken til våre dager*, Oslo 1953
- Sigurdsson, Jon Vidar, *Det norrøne samfunnet – vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, Oslo 2008
- Solem, Jon, «*Sem verit hafa fyrr at fornu fari*»? - Norsk allmenningslovgivning i høymiddelalderen, Trondheim 2002
- Von Sydow, Waldemar, *Publicistklubbens porträttmatrikel – med biografiska uppgifter om publicistklubbens medlemmar*, Stockholm 1936
- Talve, Ilmar, *Finnish Folk Culture*, Helsingfors 2009
- Tideman, Henning, *Jemtlands Afradsland*, Uppsala 1750
- Torfæus, Tormod, *Norges historie – Bind I*, Bergen 2005
- Wedin, Maud, *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*, Trondheim 2005
- Welinder, Stig, *Jämtarna och samerna kom först*, Östersund 2008